Armin Kržalić
Nedžad Korajlić
Aida Kržalić
Benjamin Plevljak
Imer Dulaš

PUTNICI U SIRIJU

Kriminološka i sigurnosna analiza s posebnim osvrtom na povratnike sa sirijskog ratišta

2020

Armin Kržalić
Nedžad Korajlić
Aida Kržalić
Benjamin Plevljak
Imer Dulaš

PUTNICI U SIRIJU

Kriminološka i sigurnosna analiza s posebnim osvrtom na povratnike sa sirijskog ratišta

Sarajevo 2020.

Armin Kržalić, Nedžad Korajlić, Aida Kržalić, Benjamin Plevljak, Imer Dulaš	**PUTNICI U SIRIJU** **Kriminološka i sigurnosna analiza s posebnim osvrtom na povratnike sa sirijskog ratišta**
Izdavač:	Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Univerzitet u Sarajevu
Za izdavača:	Prof. dr. Nedžad Korajlić, dekan
Recenzenti:	Prof. emeritus. Mirsad D. Abazović, Bosna i Hercegovina Prof. dr. Želimir Kešetović, Univerzitet u Beogradu, Srbija Prof. dr. Ana Dević, KU Univerzitet u Leuvenu, Belgija Dr. Sc. Valery Perry, Vijeće za politiku demokratizacije
Štampa:	SONIC studio Sarajevo
Tiraž:	200 komada

ISBN: 978-9926-451-42-4 COBISS.BH-ID 39187974

Zahvalnost

Koristimo priliku da iskažemo posebnu zahvalnost Hedayah timu, koji nas je brižno pratio i podržavao od početka pisanja projektnog prijedloga, a posebno Galenu Englundu koji je, svojom gotovo neiscrpnom energijom, znanjem, savjetima i nevjerovatnom preciznošću, pomogao u oblikovanju istraživačke metodologije. Zahvalani smo prof. dr. Darki Datzeru koji je doprinio razvijanju istraživačkih alata te prof. dr. Aidu Smajiću, koji je putem opservacija ciljnih grupa dao doprinos u objektiviziranju empirijskih podataka.

Veoma smo zahvalni Vijeću ministara Bosne i Hercegovine, na čelu sa dr. Denisom Zvizdićem što je prepoznalo značaj ovog projekta i dalo zvaničnu podršku implementaciji projekta „DeFRET“, kao i ministarstvima unutrašnjih poslova Zeničko-dobojskog, Unsko-sanskog, Tuzlanskog kantona i Kantona Sarajevo. Osim zvanične podrške, ova kantonalna ministarstva i njihove uprave policije, na čelu s komesarima Semirom Šutom, Mujom Koričićem, Dževadom Kormanom i Nusretom Selimovićem, dali su nemjerljiv doprinos uspješnoj realizaciji projekta „DeFRET“.

Također, hvala institucijama koje su nas podržale u provođenju istraživačkih aktivnosti: Obavještajno-sigurnosna agencija Bosne i Hercegovine, Dražavna agencija za istrage i zaštitu (SIPA), Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine i Federalna uprava policije. Projekat „DeFRET“ pokazao je važnost saradnje organizacija civilnog društva i sigurnosnih institucija u rasvjetljavanju pitanja od interesa za sve građane Bosne i Hercegovine, ali nadasve da ta saradnja može biti uspješna.

Naravno, veliko hvala ljudima, koji ne samo da su nivoom vlastitog doprinosa gotovo bili dio istraživačkog tima, već koji su postali pravi prijatelji. Zahvaljujemo se Bahrudinu Dželalagiću, Emiru Handukiću, Rami Suhiću te Samiru Ahmiću, vrsnom poznavaocu stanja na terenu i sigurno najboljem policijskom službeniku u oblasti rada u lokalnoj zajednici kojeg smo upoznali.

Izrada i štampanje publikacije **PUTNICI U SIRIJU - Kriminološka i sigurnosna analiza s posebnim osvrtom na povratnike sa sirijskog ratišta** omogućena je uz finansijsku podršku Europske unije. Stavovi izneseni u ovoj publikaciji isključiva su odgovornost Fakulteta za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu i ne odražavaju nužno stavove Europske unije niti Međunarodnog centra izvrsnosti za borbu protiv nasilnog ekstremizma – Hedayah.

SADRŽAJ

SAŽETAK	7
UVOD	15
ISTRAŽIVAČKO-METODOLOŠKI OKVIR I SPECIFIČNOSTI ISTRAŽIVANJA	19
1. NALAZI I RASPRAVA – PROFIL POVRATNIKA	33
1.1. Starosna dob i pol	35
1.2. Mjesto regrutovanja za put u Siriju	36
1.3. Socioekonomski status	37
1.4. Obrazovanje i zanimanje	41
1.5. Prijašnji život	43
1.6. Islamska edukacija i praktikovanje islama	46
1.7. Porodični i bračni život	48
2. MOTIVI I UZROČNOST PUTOVANJA U SIRIJU	51
2.1. Rat i ratna stradanja iz devedesetih kao motiv	53
2.2. Mudžahedini kao inspiracija	54
2.3. Imovinsko-finansijsko stanje kao faktor pristiska	59
2.4. Hidžra kao poziv	61
2.5. Internet kao mogući alat za širenje ideologije	63
2.6. Prijateljstvo i rodbinske veze	64
2.7. Vjersko opredjeljenje i učenje	66
2.8. Boravak u Siriji i razlozi povratka	69
2.9. Odlazak i ruta putovanja	71
2.10. Ruta povratka u BiH	75
3. SIGURNOST, LOKALNA ZAJEDNICA I MLADI	77
3.1. Sigurnost lokalne zajednice	79
3.2. Iskustva iz zatvora	82
3.3. Odnos s lokalnom zajednicom i mogući pristup integracije	85
3.4. Odnos prema izborima, društvu i propisima	89
3.5. Odnos prema islamu u Bosni i Hercegovini	91
4. PREPORUKE ZA (RE)SOCIOJALIZACIJU I (RE)INTEGRACIJU	95
ZAKLJUČAK I PREPORUKE	101
BIBLIOGRAFIJA/REFERENCE	105

PUTNICI U SIRIJU

RIJEČ AUTORA

Posljednjih godina istraživači su postali sve više zainteresirani za razvoj određenih vidova socijalnog ponašanja koji vode radikalizaciji, nasilnom ekstremizmu i terorizmu. Kako bi smo razumjeli takva ponašanja, putem implementacije aktivnosti desetomjesečnog projekta *„Definisanje faktora i procesa koji vode radikalizaciji, ekstremizmu i terorizmu u Bosni i Hercegovini – DeFRET“*, istražili smo različite individualne i društvene uticaje koji doprinose takvom ponašanju. Predstavljamo studiju projektnih aktivnosti u kojoj smo pokušali vlastiti entuzijazam procesom istraživanja izraziti na jednostavan, objektivan, smislen način i u kojoj smo prikazali rezultate spomenutog naučnoistraživačkog projekta. Međutim, nismo željeli razvodniti prikaz rezultata do kojih smo došli. Neki rezultati istraživanja mogu biti potpuno neočekivani, međutim, važno je javnost pripremiti pružajući im čvrstu osnovu na kojoj će graditi svoje razumijevanje pojava poput radikalizacije, nasilnog ekstremizam i terorizma.

Nakon rezimea i uvoda, predstavljen je metodološki okvir na osnovu kojeg je sprovedeno istraživanje. Pored metoda i tehnika prikupljanja podataka, u ovom poglavlju tretiran je i problem ograničenja tokom istraživanja, kao i etička pitanja.

Prvi dio nalaza i rasprava govori o profilu bosanskohercegovačkih *povratnika iz Sirije*. Zajedničke crte su dobivene na osnovu socijalnog objašnjenja faktora koji su doprinijeli odlasku, ali i na osnovu određenih individualnih faktora.

U drugom dijelu nalaza i rasprava izneseni su motivi i uzročnosti putovanja u Siriju, ali i motivi povrataka u Bosnu i Hercegovinu (BiH). Nalaz i rasprava je temeljena na prikupljenim odgovorima na istraživačka pitanja, ali i provjeri postavljenih hipoteza. Ovaj dio testira rat i ratna stradanja iz devedesetih kao motiv odlaska u Siriju, mudžahedine koji su došli i koji su se devedesetih borili u BiH, kao moguću inspiraciju za odlazak, imovinsko-finansijsko stanje kao faktor pritiska, hidžru kao motiv, internet kao mogući alat za širenje ideologije, prijateljstvo i rodbinske veze, vjersko opredjeljenje i učenje te boravak u Siriji i razloge za povratak.

U trećem dijelu smo proširili našu analizu na pitanja sigurnosti, iskustva iz zatvora povratnika, odnosa povratnika s lokalnom zajednicom, mladima i mogućim pristupima integracije. Osim toga, u ovom dijelu razmatramo i odnos povratnika prema izborima, društvu i propisima, kao i prema islamu u BiH.

U zaključku iznosimo moguće fokusne tačke za izradu efikasnih programa (re)socijalizacije i (re)integracije.

Uzimajući u obzir važnost sadržaja ove studije, s ponosom predstavljamo njene rezultate i srdačno pozdravljamo buduće radove svih naših kolega na temu etiologija i fenomenologija radikalizacije i nasilnog ekstremizma u cilju poboljšanja opsežnije stručne rasprave, kako na nacionalnom tako i na međunarodnom nivou.

Sarajevo, mart 2020. godine.

SAŽETAK

Metodologija

Metodologija istraživanja temeljena je na realističnom pristupu koji nam je pomogao da odgovorimo ciljevima studije. Realističan pristup je sadržavao metodološki dizajn istraživačkog procesa temeljen na primjeni kvalitativnih i kvantitativnih metoda pribavljanja podataka. Od kvalitativnih metoda, korištene su metoda ispitivanja tehnikom intervjua, metoda grupne diskusije (fokus grupe) i posmatranje. Za pribavljanje kvantitativnih podataka, korištena je metoda ispitivanja tehnikom ankete. Izvori primarnih podataka bili su:

1. Povratnici sa sirijskog ratišta: obavljeni su strukturirani intervjui s 11 povratnika (od populacije 55 povratnika), koji su u studiji označeni kao prvi uzorak (intervjui s povratnicima);

2. Članovi porodica osoba koje su se, u vrijeme sprovođenja istraživanja, nalazile u Siriji ili su poginule na sirijskom ratištu: obavljeni su strukturirani intervjui s devet članova različitih porodica, koji su u studiji označeni kao drugi uzorak (intervjui s porodicama);

3. Građani i predstavnici mladih iz lokalnih zajednica: obavljene su četiri fokus grupe u Cazinu, Maglaju, Sarajevu i Tuzli u kojima je učestvovalo ukupno 45 učesnika (23 muškarca i 22 žene). Ispitivani su stavovi u vezi razumijevanja koncepata radikalizacije, radikalizma, nasilnog ekstremizma i terorizma.

4. Stanovnici zatvorenih zajednica: obavljena je fokus grupa u jednoj zatvorenoj zajednici, a u kojoj je učestvovalo samo 14 muškaraca. Također, obavljeni su i intervjui s dva predstavnika druge zatvorene zajednice.

5. Policijski službenici i eksperti iz oblasti sigurnosti: obavljeni su intervjui s osam policijskih službenika iz različitih policijskih agencija u BiH te intervjui s pet eksperata iz oblasti sigurnosti.

6. Građani stariji od 18 godina na području Kantona Sarajevo, Unsko-sanskog kantona, Tuzlanskog kantona i Zeničko-dobojskog kantona: anketiranje je obavljeno na reprezentativnom uzorku od 231 ispitanika.

Anketiranje su obavili istraživači tehnikom „licem u lice“. Ispitivani su stavovi građana o razumijevanju koncepata radikalizacije, radikalizma, nasilnog ekstremizma i terorizma.

Bitno je napomenuti da se zaključci do kojih se došlo na osnovu prikupljenih podata od 11 povratnika i 9 članova različitih porodica ne mogu generalizirati, jer se radi o nereprezentativnom uzorku koji je odabran tehnikom uzorkovanja „snježne kugle“. Također, u studiji se koristi izraz „grupni uzorak“, a koji objedinjava prvi (intervjui s povratnicima) i drugi uzorak (intervjui s porodicama).

Broj i struktura

Broj od 301 bosanskohercegovačkog *putnika u Siriju* (izraz se koristi u tekstu da bi označio sve osobe iz BiH koje su otišle na područje sirijskog ratišta u razdobolju od 2012. godine, bez obzira na okolnosti odlaska, pol i dob) pokazuje da je 85 osoba na milion stanovnika otputovalo u Siriju. Državna agencija za istrage i zaštitu (SIPA) procjenjuje da su do oktobra 2019. godine u Siriji poginule 124 osobe koje se vežu za BiH. Do januara 2020. godine, vratilo se 80 osoba iz Sirije. Najbrojniji su muškarci (51), zatim djeca, (19) djeca do 14 godina i žene (10). Procjena je da se na području Sirije nalazi još 87 državljana BiH, među kojima su djeca najmnogobrojnija.

Prikupljeni primarni podaci pokazuju da su putnici u Siriju iz BiH pretežno muškarci. Taj omjer ide u korist muškaraca naspram žena (73% muškaraca : 27% žena). Ovaj omjer je manji naspram europskog koji iznosi 87% naspram 13% u korist muškaraca. Od juna mjeseca 2013. godine, bilježimo prva putovanja žena i djece koja će biti nastavljena i u 2014. godini.

Prosječna starost povratnika iznosila je 33 godine, što je za 3 godine više od prosjeka drugog uzorka (intervjui s porodicama). Što se tiče žena, neke su, čim su napunile 18 godina, stupile u brak i vrlo brzo otišle sa svojim muževima u Siriju. Za njih možemo reći da su bile pogodne „udešavanju“.

Socioekonomski status

Većina (75%) našeg grupnog uzorka bila je nezaposlena prije odlaska u Siriju. Procenat nezaposlenih je gotovo duplo veći u odnosu na europski prosjek nezaposlenih putnika u Siriju i Irak.

Prosječna mjesečna primanja povratnika, prije odlaska u Siriju, bila su 450 konvertibilnih maraka (KM), dok danas iznose 514 KM. Povratnici se bave poljoprivredom, rade za dnevnice pretežno u sektoru građevine, a ima i onih koji se bave stočarstvom. Devet od jedanaest povratnika je reklo da bi radilo u

firmama u kojima ima uposlenika druge vjere, dok ih većina ima generalno pozitivno mišljenje o nemuslimanima.

Obrazovanje i prijašnji život

Ako pogledamo nivo obrazovanja našeg grupnog uzorka (intervjui s povratnicima i intervjui s porodicama), gotovo svi su završili srednje škole. To ih svrstava u nivo obrazovanja većine građana BiH. To znači da se postojeću sliku o ovoj grupi, kao relativno neobrazovanih, naivnih i neiskusnih ljudi, treba uzeti s rezervom. Podaci do kojih se došlo govore da su povratnici dobro upoznati sa stanjem u BiH i svijetu, a njih 8 od 11 navodi da se mogu koristiti sa nekim od stranih jezika.

Na osnovu takve slike, može se konstatirati da nivo obrazovanja kod našeg grupnog uzorka ne može biti uzrok radikalizacije i odlaska u Siriju, ako se uzme samo za sebe i izvan veze s drugim okolnostima. To što među *putnicima u Siriju* nalazimo u većem broju zastupljene osobe određenih srednjoškolskih zanimanja, ne znači da njihovo zanimanje „podstrekava na radikalizam", već je to u prvom redu stvar djelovanja drugih faktora i uticaja.

Motivi odlaska i povratka te boravak u Siriji

Iako većina povratnika doživljavava stradanja svoje porodice i/ili ratne događaje u BiH iz devedesetih godina prošlog stoljeća kao sastavni dio globalne nepravde prema muslimanima, njih 7 od 11 odbacuje tezu da su ta stradanja i događaji uticali na lakše poistovjećivanje s događajima u Siriji i donošenje odluke za odlazak.

Većina povratnika (9 od 11), smatra da se prema muslimanima Ummeta dešava globalna nepravda koja se čini različitim pristupima i načinima. Među tim pristupima nepravde, intervjuirani su navodili: uskraćivanje prava, ekonomske i vojne aktivnosti, nepravedni stav prema muslimanima u entitetu Republika Srpska, udaranje na čast muslimana, terorisanje i ubijanje u Palestini i Siriji, ubijanje Rohinja te sva druga sredstva. Šest od jedanaest ispitanika-povratnika kao dio te nepravde vidi i stradanja njihovih porodica i ratne događaje u BiH. Članovi porodica srodnika koji su otišli u Siriju, kao ispitanici našeg drugog uzorka, nisu mogli procijeniti kakvo mišljenje o tim pitanjima imaju njihovi srodnici.

Analiza dobivenih odgovora pokazuje da većina povratnika (10 od 11) tvrdi da poziv na hidžru, koji je upućen od ISIL-a, nije imao nikakav uticaj na njihovu odluku za odlazak u Siriju. Takva frekvencija odgovora veoma duboko ilustruje da glavne razloge za odlazak u Siriju treba tražiti u drugim faktorima, uslovima ili motivima.

Među svjesne elemente, koji su doprinijeli odlasku na ratište u Siriju, ne možemo ubrojati mudžahedine, koji su se borili u BiH tokom rata devedesetih na strani Armije Republike Bosne i Hercegovine. Većina povratnika i porodica (15 od 20) tvrdi da mudžahedini nisu bili inspiracija za odlazak u Siriju.

Većina povratnika (6 od 11) priznaje da nije očekivala nikakve promjene po pitanju imovinsko-finansijskog stanja odlaskom u Siriju. Isto je primjetno i kod drugog uzorka (intervju s porodicama), gdje 5 od 9 ispitanika smatra da imovinsko-finansijsko stanje njihovih srodnika nije nimalo uticalo na njihovu odluku za odlazak u Siriju. Jedna trećina ispitanika iz istog uzorka nije mogla dati odgovor na ovo pitanje. Jedna porodica je potvrdila da je takvog uticaja bilo, ali da je on bio zanemarljiv.

S druge strane, loše materijalno stanje i nedostatak ekonomskih prilika su prepoznati od učesnika fokus grupa u lokalnim zajednicama i građana kao vodeći faktori pritiska koji su doprinijeli odlasku na strano ratište u Siriju.

Kod učesnika fokus grupa, finansijska dobit se ističe kao vodeći faktor privlačenja za odlazak na strana ratišta, dok anketirani građani taj faktor vide u ideološkom uvjerenju. Kao drugi faktor privlačenja, anketirani građani ističu finansijsku dobit. Kada je riječ o finansijskoj dobiti, treba istaći da je, prema mišljenju anketiranih građana, ona treći najlakši pristup s kojim se vršilo vrbovanje bosanskohercegovačkih građana za odlazak na strana ratišta.

Trojica povratnika priznaju da je praćenje internet stranica uticalo na njihovu odluku da odu u Siriju. Međutim, važno je istaći da nijedna ta osoba nije otišla u Siriju samo na osnovu onog što je vidjela ili pročitala na internetu. Očito da su naši *putnici u Siriju* prošli kroz kraći intenzivni period interakcije oči u oči s određenim mentorima – neformalnim predavačima, kako bi učvrstili i donijeli svoju odluku za odlazak te ostvarili veze koje su im omogućile sami odlazak.

Predavanja neformalnih vjerskih predavača su prepoznata od anketiranih građana kao najlakši pristup vrbovanja (pridobivanja) bh. građana za odlazak na strana ratišta.

Prijateljske i rodbinske veze su odigrale značajnu ulogu prepoznatu u motivacijskom faktoru za odlazak u Siriju. Tako grupni uzorak pokazuje da je većina (11 od 20) prije odlaska u Siriju imala veze s prijateljima i članovima porodice koji su otišli ili su već donijeli odluku da odu u Siriju. Procenat uticaja društvenih veza (porodice i prijatelja) u procesu regrutacije je skoro identičan procentu uticaja društvenih veza u procesu regrutovanja i radikalizacije putnika za Siriju iz Njemačke.

Većina naših putnika, u prvom periodu odlaska (proljeće 2012. – maj 2013.), navodi kao razlog putovanja pomoć muslimanima u borbi protiv sirijskog

režima, a isti su se pridružili vojnoj formaciji El- Nusra. Svi su potvrdili da su legalno izašli iz BiH na putu ka Siriji.

Samo jedan povratnik izjasnio se kao borac. Dvoje njih je tvrdilo da su bili humanitarni radnici, a jedan da se radilo o pomoćnom osoblju. Žene povratnice su naglasile da su njihova iskustva u Siriji bila isključivo vezana za domaćinstvo i odgajanje djece.

Šest od jedanaest povratnika priznaje da su se upoznali i s osobama koje su došle iz regiona. Najviše je onih koji su upoznali do pet osoba iz regiona, njih četiri a samo njih dvoje je reklo da se sprijateljilo s ovim osobama (jedno sa pet, a drugo s jednom osobom). Što se tiče zemalja iz kojih dolaze, najviše osoba iz regiona, s kojima su se upoznali u Siriji naši povratnici, dolazi iz Crne Gore (3), zatim Srbije (2) i Makedonije (1).

Većina (60%) anketiranih građana ima negativno mišljenje o odluci bosanskohercegovačkih građana da odu na put u Siriju.

Postoji više razloga koji su naše povratnike iz Sirije potaknuli da se vrate. Oni su različiti od povratnika do povratnika i nemamo zabilježeno da se jedan isti razlog pojavljuje kod dvije osobe. Tako nalazimo sljedeću frekvenciju razloga: *da hranim i školujem djecu, zbog ratnog stanja, zato što nisam dio njihovog društva, nisu mi dali da se borim, to je bila greška u samom startu, nije moglo više da se živi tako, nagovor prijatelja i sukob između muslimana*.

Šest povratnika je imalo negativno iskustva tokom boravka u Siriji.

Vjersko opredjeljenje

Podaci pokazuju da je najveći broj *putnika u Siriju* iz oba uzorka prije aktivnog praktikovanja islama bio religiozan te da su počeli praktikovati islam u ranim godinama, tj. kao djeca. Većina njih je imala obuku u okvirima Islamske zajednice u BiH te dijele pozitivno mišljenje o tadašnjoj religijskoj edukaciji. Međutim, ono što pravi diferencijaciju ovih odgovora jeste ocjena znanja kojeg su dobili putem te edukacije. Ispitanici iz prvog uzorka (intervjui s povratnicima), za razliku od ispitanika drugog uzorka (intervjui s porodicama), smatraju da je njihovo poznavanje islama u ovom periodu bilo loše. S druge strane, većina porodica smatra da su njihovi srodnici imali dobro poznavanje islama prije aktivnog prakticiranja. Jedna trećina prvog uzorka navodi da nije imala nikakvu islamsku edukaciju. Ovi podaci ukazuju da postoji određena korelacija između tadašnjeg lošeg znanja o islamu kod ovog uzorka i kasnije indoktrinacije koja je doprinijela odlasku u Siriju.
Većina povratnika iz Sirije priznaje da pripadaju svim mezhebima, dok se njih više od jedne trećine izjasnilo da pripadaju Hanefijskom mezhebu. Većina

povratnika ne smatra se selefijom. Niko od našeg grupnog uzorka nije potvrdio da se smatra vehabijom.

Zatvorsko iskustvo

Većina povratnika su osobe koje su odslužile zatvorsku kaznu nakon povratka iz Sirije (7 od 11). U prosjeku su dobili zatvorsku kaznu od 15 mjeseci, ali je većina dobila kaznu zatvora od 12 mjeseci. Najduža kazna zatvora izrečena je u trajanju od 22 mjeseca.

Šest od sedam zatvorenika je potvrdilo da su neometano prakticirali islam u zatvoru, bez obzira da li je to prakticiranje bilo u ćeliji ili zatvorskom mesdžidu.

Odgovori povratnika na pitanje da li ste komunicirali s vjerskim službenikom, tokom služenja zatvorske kazne, čine se važnim s aspekta moguće deradikalizacije. Većina njih (4 od 7) priznaje da nije komunicirala s vjerskim službenikom u zatvoru. Zanimljivi su razlozi zbog čega nije ostvarena komunikacija s vjerskim službenikom. Taj razlog se kod jednog povratnika krije u činjenici da kod njega nije ni bilo vjerskog službenika, dok je drugi priznao da vjerskog službenika nikad nije ni vidio.

Povratnici imaju pozitivno mišljenje o zatvorskoj straži i njihovom ophođenju prema zatvorenicima, ali i njima samima.

Lokalna zajednica i povratnici

Većina anketiranih građana (57%) mišljenja je da mediji u BiH svojim izvještavanjem doprinose radikalizaciji u BiH. Četrdeset jedan posto građana mišljenja je da u njihovoj zajednici ne postoje grupe koje su sklone nasilnom ekstremizmu niti takvi pojedinci (31%). Ipak, i pored takvog mišljenja, treba uzeti u obzir činjenicu da 31% građana smatra da je radikalizam donekle problem u njihovoj zajednici, a 8% njih to vide kao veliki problem.

Većina našeg prvog uzorka - povratnika (8 od 11) priznaje da prihvata zakone koje je usvojila država. Dvoje ih ne prihvata takve zakone, dok jedan povratnik nije želio dati odgovor na postavljeno pitanje. Radi sticanja detaljnijeg uvida, ispitali smo zašto i koje zakone prihvataju, a zašto i koje zakone ne prihvataju. Od njih pet, koji su odgovorili na ta pitanja, samo jedan povratnik priznaje sve zakone, dok dvoje priznaje samo one zakone koji nisu u suprotnosti s islamom.

Na pitanje da li povratnici smatraju da je njihov način prakticiranja islama najispravniji, trojica njih je odgovorilo da ne smatraju tako, jedan se nada da jeste, dok dvojica smatraju da je njihov način prakticiranja islama najispravniji.

(Re)socijalizacije i (re)integracije

Fokusna tačka u procesu (re)socijalizacije i (re)integracije osoba-povratnika mogla bi biti u želji i htijenju da isti pohađaju više nivoe obrazovanja. Ohrabruje pokazatelj da je sedam od jedanaest povratnika spremno i da želi pohađati više nivoe obrazovanja ili programe prekvalifikacije.

Većina prvog uzorka – povratnika iz Sirije, kao najbolji način motivacije za još veću uključenosti u društveni život, vide u obezbjeđenju posla. Pokretanje vlastitog biznisa, poljoprivredne proizvodnje, podrška njihovom sadašnjem radu ili radu u nekoj građevinskoj ili drugoj firmi (javnoj ili privatnoj) može biti dobro sredstvo motiviranja da se pojedinac promijeni. Do istih rezultata dolazimo i kod analize uzorka fokus grupa u lokalnim zajednicama i uzorka ankete građana.

Šet od jedanaest povratnika odgovorilo je da vjeruje da bi povratnici iz Sirije bili spremni dobrovoljno učestvovati u programima (re)integracije.

Za proces integracije od velike koristi može biti i podatak koji govori da većina prvog uzorka – povratnici te učesnici u fokus grupama smatraju da osobe (voditelji ili mentori) koji implementiraju projekte ili su uključeni u upravljanje samim projektima, moraju biti dobri poznavaoci društvenih problema, dobro informisani i posebno obučeni u odnosu na ciljne grupe, a u vezi društvenih i vjerskih pitanja zajednice i pojedinca.

Povratnicima je potrebna značajna podrška i praćenje kako bi se integrirali u društvo. Potrebna im je podrška u pokretanju vlastitih malih poslova, obrazovanju, prekvalifikacijama, ali i jača veza sa socijalnim institucijama. Uvođenje u obuku, prekvalifikacije ili rad mogu doprinijeti uspostavljanju novih pro-socijalnih mreža i veza s društvenim institucijama.

Za pretpostaviti je da je svaki povratnik iz Sirije bio svjedokom, ali i žrtvom nasilja, silovanjima i (masovnim) pogubljenjima, u kombinaciji s posljedicama života u ratnom području. To se može primijeniti i na djecu putnika za Siriju. Takvi slučajevi kod pojedinaca mogu uzrokovati traumu koja zahtijeva posebno psihološko praćenje od terapeuta koji imaju potrebnu specijalističku stručnost i pristupe da bi mogli upravljati tom grupom. Liječenje bi trebalo započeti što je prije moguće, a po mogućnosti već tokom pritvora i tokom izdržavanja zatvorske kazne za one koji su osuđeni.

Strategiju i programe protiv radikalizacije, ekstremizma i terorizma moraju osmisliti timovi s multidisciplinarnim sposobnostima, uključujući kriminaliste, kriminologe, sociologe, psihologe, vjerske vođe i učenjake iz oblasti sigurnosti.

Općinske službe u suradnji s Ministarstvom sigurnosti BiH i obrazovnim ustanovama bi trebale uspostaviti model mentora i započeti obuku mentora. Mentor bi radio s osobama koje su uključene u nasilni ekstremizam i osobama koje su puštene nakon izdržavanja kazne, a koje će se vratiti u svoje lokalne zajednice.

U cilju uspjeha u sprječavanju nasilnog ekstremizma uopće i rehabilitacije povratnika, nužno je poboljšati saradnju i razmjenu unificiranih informacija između policije (od državnog, preko entitetskog, kantonalnog do lokalnog nivoa), tužilaštva, suda, kazneno-popravnih službi, različitih općinskih i kantonalnih/entitetskih agencija (službi za socijalnu zaštitu, obrazovne institucije, zdravstvene službe), Islamske zajednice u BiH i organizacija civilnog društva.

Značajan broj žena se vratio, a očekivanja su da će se taj broj povećati. Iako postoje slučajevi u kojima su žene bile mlade i prevarene kod putovanja u Siriju, lokalni policijski službenici, neovisno od krivične odgovornosti, te žene trebaju tretirati isto kao i muškarce povratnike, s aspekta sigurnosnih rizika i mogućeg uticaj na druge.

Djeca predstavljaju posebno ranjivu grupu, dok mogu potencijalno predstavljati i značajan rizik. Zbog života u ratnom području, djeci je potrebno obezbijediti psihološku pomoć i topli dom. Tamo gdje postoji slučaj da su roditelji poginuli u Siriji ili da oba roditelja po povratku idu u pritvor, a kod najbliže rodbine nema mogućnosti za prijem djece, potrebno je identifikovati udomiteljstvo.

UVOD

Rat u Siriji doprinio je i ubrzao širenju Islamske države u Iraku (ISI). U tom procesu, početkom 2012. godine, na području Sirije formiraju se razne vojne grupe koje su u otvorenom sukobu s predsjednikom Bašarom Assadom. Front al-Nusra, koji je osnovan u januaru 2012. godine, imao je podršku naroda u borbi protiv vlade u Damasku i nametnuo se kao najjača i vodeća pobunjenička vojna formacija. U videu, koji je prvi puta javno objavljen, vođa ove grupe, Abu Mohamed al-Julani, objašnjava da je glavni cilj al-Nusre pomoći stanovništvu Sirije da pobijedi u ratu protiv Assadove vojske (Mukhtra et al. 2017). U ovom periodu, predstavnici Fronta al-Nusra su izbjegavali bilo kakvu povezanost s tadašnjom Islamskom državom u Iraku (ISI), ali i sa al-Qaidom, iako se vođa grupe hvalio da prima naređenja direktno od Aymana al-Zawahirija. Jezgro formacije al-Nusra činili su pripadnici i sljedbenici džihada porijeklom iz Sirije. Oni su vrlo brzo ojačani sa stranim ratnicima s područja Europe, SAD-a i Bliskog Istoka. Njihovo se pravilo temeljilo na šerijatu, ali grupa nije u ovom vremenu nastojala uspostaviti državu. Podaci do kojih smo došli govore da se 2012. godine određeni broj bosanskohercegovačkih građana pridružio Frontu al-Nusra. Konkrtenije, tri naša povratnika sa kojima smo obavili intervju su rekli da su bili u ovoj formaciji.

Revolucionarni karakter ova grupa je izgubila već u aprilu 2013. godine kada je samozvani halifa Abu Bakr al Bagdadi (ratno ime Iračanina Ibrahima Awwada Ibrahima Ali al- Badrija) najavio spajanje al-Nusre i ISI te formiranje Islamske države, koja se širi i na teritorij Sirije. Ova samoprozvana teroristička tvorevina nazvana je Islamska država u Iraku i Siriji, poznata pod skraćenicama ISIS i ISIL, ali i po svojoj skraćenici u arapskom jeziku Daesh. Zbog djelovanja pod zajedničkim nazivom ISIL, Ujedinjene nacije su Front al-Nusra definirale kao terorističku organizaciju u julu 2013 godine.

Putem vojne strategije, koju je ISIL razvio i plasirao preko društvenih medija, a koja je bazirana na video zapisima, poslane su poruke za regrutovanje stranih boraca i poziv na džihad. Njegova ideologija privukla je preko 40.000 stranih boraca iz preko 110 zemalja svijeta (Global Terrorism Index [GTI] 2017, 88). Hiljade muškaraca različitih nacionalnosti (od 2014. godine i značajan broj žena te čitavih porodica) odlaze iz svojih domova s ciljem pridruživanja ISIL-u i njegovoj borbi. Istraživačica Alisa Fainberg (2017) pruža podatke da se broj

stranih boraca s područja Zapadne Europe kretao od 3.700 do 9.000, iz Rusije 3.000 – 4.000, Turske 2.000 – 2.200, SAD-e 150 - 250, Kanade 130 i Australije 120 – 255. Dalje, Fainberg (2017) navodi da je „broj stranih boraca porijeklom sa zapadnog Balkana relativno mali i procjenjuje da se kreće između 900 i 1.000, a većina ih dolazi iz Bosne i Hercegovine i Kosova“ (21).

Strategija poziva i regrutacija, koju je ISIL primijenio, nažalost dala je rezultate. Tako, u 2013. godini, bilježimo povećan trend odlaska bosanskohercegovačkih državljana na područje Sirije. U ovom periodu imamo odlaske žena i čitavih porodica u Siriju s ciljem da žive u „tzv. Islamskoj državi“.

Podaci koje smo dobili od SIPA-e pokazuju da je sa područja BiH otišao 301 građanin na ratište u Siriju. Većina njih su muškarci (59%), nešto više od jedne petine su žene (22%) i djeca (19%). Taj broj bosanskohercegovačkih građana pokazuje da je 85 osoba na milion stanovnika otputovalo na područje Sirije. Usporedbe radi, broj putnika u Siriju iz BiH je veći u odnosu na druge europske zemlje kao što su Švedska, Danska, Francuska i Belgija, koje imaju između 20-40 putnika za Siriju na milion stanovnika (Carlsson 2017, General Intelligence and Security Service 2016). Naši podaci koje smo prikupili govore da se krajem 2019. godine na području Sirije nalazilo 211 osoba. Većinom se radi o djeci, njih 128, zatim ženama 43 i muškarcima 40. SIPA procjenjuje da je do sada u Siriji poginulo 124 osobe koje se vežu za BiH. Većinom se radi o muškarcima (njih 88) koji su učestvovali u borbenim aktivnostima, zatim 12 žena i 24 djece do 14 godina. Do januara 2020. godine, u BiH se vratilo 80 „putnika za Siriju“. Među povratnicima iz Sirije najbrojniji su muškarci, njih 51, zatim djeca, gdje se vratilo 19 njih do 14 godina, te 10 žena. Prema tome, a na osnovu podatka koje smo dobili od SIPA-e, možemo procijeniti da se na području Sirije nalazi još 87 državljana BiH, među kojima su djeca najmnogobrojnija.

Iako se istraživanje bavi pitanjima iz postojeće literature i sekundarnih podataka, naši glavni argumenti se temelje na primarnim podacima, tj. intervjuima s povratnicima iz Sirije i porodicama onih čiji su srodnici izgubili živote u Siriji ili se još nalaze tamo. Zbog ratnog iskustva iz devedesetih sa stranim borcima, kao i zbog vjerske strukture države gdje su muslimani većina, BiH je stavljena u fokus rasprava o pitanjima ekstremizma i odlaska bh. građana u Siriji i Irak. Međutim, BiH je dio globalne koalicije u borbi protiv terorizma i sarađuje s međunarodnom zajednicom u kontroli svoje granice i suzbijanju ranih pojava koje vode radikalizaciji i nasilnom ekstremizmu. Shodno tome, BiH je zaustavila odlazak svojih državljana u Siriju i pokazala spremnost za njihov povratak i procesuiranje.

Cilj studije je aktualiziranje socioekonomskih i sigurnosnih pitanja u vezi povratnika iz Sirije, te smo putem direktnih kontakata s istom grupom utvrdili profil povratnika iz Sirije. Također, utvrdili smo i definirali faktore privlačenja i potiskivanja (push i pull) u vezi putovanja u Siriju, na osnovu kojih će državni,

entitetski, kantonalni i lokalni subjekti moći bolje definirati pristup radu, kao i moguće mjere za rehabilitacije i (re)integracije povratnika.

Naše opredjeljenje je da u studiji koristimo termin *putnici u Siriju,* umjesto termina strani borci koji je definisalo Vijeće sigurnosti Ujedinjenih naroda u svojoj Rezoluciji 2178. Vijeće definiše strane borce kao *„osobe koje putuju u državu koja nije država njihovog prebivališta ili državljanstva, s ciljem izvršavanja, planiranja ili pripremanja ili učešća u djelima terorizma ili održavanja ili pohađanja terorističke obuke, uključujući i obuku vezanu za oružani sukob"* (Ured Ujedinjenih naroda za droge i kriminal [UNODC] 2019).

Izraz *putnik u Siriju* ima šire značenje od izraza strani borac. Isti uključuje sve osobe koje su putovale u Siriju, bez obzira da li su ili nisu učestvovali u vojnim aktivnostima. Isto tako, u izvještaju koristimo termin „povratnici" za osobe koje su se vratile iz Sirije, bez obzira da li su ili nisu učestvovale u vojnim aktivnostima.

Nadamo se da će studija pomoći zajedničkom razumijevanja između sigurnosnih agencija i drugih subjekata, budući da tretira složena pitanja poput radikalizacije, nasilnog ekstremizma i terorizma.

0

ISTRAŽIVAČKO-METODOLOŠKI OKVIR I SPECIFIČNOSTI ISTRAŽIVANJA

Prije izlaganja nalaza i opisivanja rezultata empirijskog istraživanja, važno je razmotriti kakav je bio i kako se provodio istraživačko-metodološki okvir našeg istraživanja. Kao i u bilo kojem naučnom istraživanju, dio kreativnosti za provođenje istraživanja u sigurnosnim studijama i kriminologiji odnosi se na izbor odgovarajuće metode. Pri tome smo vodili računa da kod izbora odgovarajuće metode, njenu prednost dovodimo do maksimuma, a njen nedostatak svodimo na minimum.

U ovom dijelu smo detaljnije opisali korištene metode za potrebe našeg temeljnog istraživanja. Želimo da naučnoj i stručnoj javnosti pružimo uvid u metodologiju, kako bi se u budućnosti mogla uraditi replikacija, odnosno provjera valjanosti naših odgovora na ključna istraživačka pitanja. Svako od nas, lično, smatrao se sretnim, jer smo razvili metode koje su nam pružile konačne odgovore na definirana istraživačka pitanja. U tom postupku smo imali podršku iskusnih istraživača *„Međunarodnog centra izvrsnosti za suzbijanje nasilnog ekstremizma"* – Hedayah iz Abu Dhabija, koji su s velikom dozom optimizma i korisnosti davali savjete i preporuke za razvoj metoda i postupaka provođenja istraživanja.

Kako bi se istražio profil i proces radikalizacije osoba koje su otišle na strana ratišta i onih koje su se vratile te kako bi se proučio uticaj povratnika na lokalnu zajednicu i mlade, tokom istraživanja smo tragali za odgovorima na pet ključnih istraživačkih pitanja:

1) Koje su glavne socioekonomske karakteristike osoba-povratnika sa stranih ratišta?
2) Koji su faktori „okidači" – „pojedinačni podsticaji" („individual incentives") radikalizacije osoba-povratnika?
3) Koji su bili motivi odlaska na strana ratišta?
4) Koji su bili motivi povratka sa stranih ratišta?
5) Koji su faktori uticaja osoba-povratnika na lokalne zajednice i mlade?

Na bazi navedenih ključnih pitanja, razvijene su određene hipoteze i provjeravane na osnovu prikupljenih rezultata. Rezultati istraživanja su detaljno predstavljeni u nastavku studije.

Osim temeljne komponente, istraživanje je imalo i primijenjenu komponentu koja se ogledala u tome da se prikupi što više informacija koje bi mogle biti od koristi različitim društvenim i državnim akterima zainteresiranim za procese prevencije radikalizacije, deradikalizacije, rehabilitacije i reintegracije osoba povratnika iz Sirije. Tako je istraživanje prošireno na: iskustva zapošljavanja prije odlaska i nakon povratka sa stranog ratišta, interesovanja u pogledu željenih zanimanja i dodatne edukacije, nužnih uvjeta rada, iskustva tokom odsluženja zatvorskih kazni, svakodnevne probleme, ispitivanje percepcija o najodgovornijim akterima i mogućnostima rehabilitacije i reintegracije osoba povratnika.

Ovako postavljeni pravci istraživanja zahtijevali su složenu strukturu istraživačkog tima te, istovremeno, rad s različitim kategorijama društva – ciljnim grupama. Istraživački tim sastojao se od ukupno sedam osoba, koje su bile stalno ili povremeno uključene u istraživačke djelatnosti. Četiri osobe su bile iskusni istraživači, naučnici u oblasti društvenih nauka koji su sami proveli znatan broj istraživanja.

Podaci o terenskom istraživanju:

Država	**Bosna i Hercegovina**			
	Grupni uzorak			
	1) Intervju s povratnicima	2) Intervju s porodicama	3) Fokus grupa i intervju	4) Anketa
Izvor podataka:	Povratnici iz Sirije	Porodice osoba koje su u Siriji ili su poginule	Predstavnici lokalnih zajednica mladi i predstavnici zatvorene zajednice	Građani +18
Vrijeme istraživanja:	Septembar 2019. Januar 2020.	Septembar 2019. Februar 2020.	Oktobar 2019. Januar 2020.	Novembar 2019. Februar 2020.
Tehnika istraživanja:	Intervju licem u lice	Intervju licem u lice	Fokus grupa/Intervju licem u lice i posmatranje	Anketa licem u lice
Upitnik:	U trajanju od 120 minuta 10 setova pitanja (ukupno 283 pitanja)	U trajanju od 100 minuta 11 setova pitanja (ukupno 192 pitanja)	U trajanju od 60 do 90 minuta	U trajanju od 50 minuta
Uzorak:	Povratnici koji su bili dostupni van zatvorskih ustanova	Porodice osoba koje su otišle u Siriju	Od 8 do 12 učesnika	Popis stanovništva 2013. godine područja USK, TK, ZDK i KS
Tip uzorka:	Neprobabilistički Tehnika snježne kugle	Neprobabilistički Tehnika snježne kugle	Kvotni na osnovu dva kriterijuma	Slučajni, trietapni, stratifikovani
Stratumi:	Unsko-sanski, Zeničko-dobojski, Tuzlanski i Kanton Sarajevo	Unsko-sanski, Zeničko-dobojski, Tuzlanski i Kanton Sarajevo	Cazin, Maglaj, Tuzla i Sarajevo	Unsko-sanski, Zeničko-dobojski, Tuzlanski i Kanton Sarajevo
Veličina uzorka:	Ostvareno 11 (Planirano min. 10)	Ostvareno 9 (Planirano max. 10)	Ostvareno 5 fokus grupa i 2 intervjua predstavnika zatvorenih zajednica (Planirano 7)	Ostvareno 231 (Planirano 231)

Tabela 1: Podaci o terenskom istraživanju

Kako bi se što bolje razumio uzorak koji se proučava i analizira, u nalazima i raspravi kada koristimo termin *pojedinačni uzorak*, naglašavamo da se tada radi o uzorku „intervju s povratnicima“, „intervju s porodicama“, „fokus grupe i intervjui“ i „anketa“. Kada koristimo termin *grupni uzorak* onda se radi o zajedničkom uzorku „intervju s povratnicima“ i „intervju s porodicama“.

U najširem smislu, ciljne grupe istraživanja su obuhvatale:

a) osobe-povratnike sa stranih ratišta
b) članove porodica osoba koje su se dovodile u vezu s odlascima na strana ratišta
c) policijske službenike
d) stručnjake u oblasti sigurnosnih nauka
e) predstavnike drugih relevantnih državnih institucija te vjerskih i lokalnih zajednica
f) mlade - u istraživanju su mladi bili definisani kao osobe između 18 i 23 godine. Prema psihološkim učenjima, taj period života je dio faze osobnog razvoja koja se naziva tranzicija u odraslost, a obuhvata životni period od 18 do 29 godina. Karakteristika tog životnog perioda jeste da su osobe sklonije istraživanju i pronalaženju vlastitog identiteta, a što može predstavljati značajan faktor za proces radikalizacije i njegovo razumijevanje
g) članove zatvorenih zajednica za potrebe istraživanja. Zatvorene zajednice smo definisali kao male i društveno izolirane grupe ljudi u kojima su svakodnevni život i odnosi između ljudi bazirani na učenjima selefizma/vehabizma. Također, unutar takvih zajednica egzistiraju paradžemati u kojima prakticiranje religijskih aktivnosti nije pod nadzorom zvanične Islamske zajednice u BiH. Karakteristika takvih zajednica u BiH jeste da su pretežno locirane u ruralnim područjima, te
h) građane.

Metodologija istraživanja temeljena je na realističnom pristupu koji nam je pomogao da odgovorimo ciljevima studije. Realističan pristup je sadržavao metodološki dizajn istraživačkog procesa temeljen na primjeni kvalitativnih i kvantitativnih metoda pribavljanja podataka. Od kvalitativnih metoda, korištene su metoda ispitivanja tehnikom intervjua, metoda grupne diskusije (fokus grupe) i posmatranje. Za pribavljanje kvantitativnih podataka, korištena je metoda ispitivanja tehnikom ankete.

KVALITATIVNE METODE

Metoda ispitivanja tehnikom intervjua

Tehnike strukturiranog i nestrukturiranog intervjua korištene su za pribavljanje primarnih i sekundarnih podataka, odnosno za ispitivanje sljedećih ciljnih grupa:

1) 11 osoba-povratnika sa stranog ratišta u Siriji (projektni kriterij: minimalno 10 osoba-povratnika)
2) 9 članova porodica osoba koje se dovode u vezu s odlaskom na strano ratište u Siriju (projektni kriterij: do 10 članova porodica naznačenih osoba)
3) 8 policijskih službenika angažovanih na poslovima suzbijanja nasilnog ekstremizma i terorizma (projektni kriterij: minimum 8 policijskih službenika) te
4) 5 eksperata u oblastima od značaja za predmet istraživanja.

Kako bi se zaštitila anonimnost učesnika ciljnih grupa, sa kojima smo obavili intervjue, u analizi rezultata imena ispitanika nismo navodili.

Tokom strukturiranog intervjua, sa ispitanicima *osobe-povratnici* prošli smo upitnik koji se sastojao od 10 setova pitanja (ukupno 283 pitanja), koji su bili kreirani na način da ispitaju različite aspekte života ispitanika bitne u kontekstu istraživanja, kao što su: opće karakteristike (spol, dob, mjesto rođenja, državljanstvo i sl.); lokacije življenja; obrazovanje i zapošljavanje; porodični i bračni status; period života do trenutka odlaska na strano ratište; religijski profil; motivi odlaska na strana ratišta; motivi povratka sa stranog ratišta; iskustva iz zatvora nakon povratka sa stranog ratišta; te odnos ispitanika s lokalnom zajednicom i mladima. S obzirom na takav pristup, upitnik je predstavljao kombinaciju pitanja s otvorenim i zatvorenim

odgovorima. U pogledu ove ciljne grupe, korišteno je neprobabilističko uzorkovanje tehnikom snježne kugle. Jednom kada smo ušli u krug ispitanika, pomoću tehnike snježne kugle uspjeli smo dostići do još povratnika i porodica osoba poginulih srodnika ili onih srodnika koji su i dalje na ratištu u Siriji.

Upitnik za članove porodica osoba koje se nalaze u Siriji. Upitnik je rađen na bazi upitnika za osobe-povratnike i sadržajno su bili slični, budući da su se ispitivanjem ove ciljne grupe nastojali indirektno pribaviti podaci o osobama koje su otišle na strano ratište u Siriju. Iako se radi o integralnom upitniku, isti je moguće raščlaniti na tri kategorije podupitnika koji su se fokusirali na osobe-povratnike, osobe koje su poginule u Siriji te osobe za koje se, prema operativnim saznanjima sigurnosnih agencija u BiH, smatralo da se u periodu istraživanja nalaze na području Sirije. Prema tome, integralni upitnik se sastojao od 11 setova pitanja (ukupno 192 pitanja), kreiranih da ispitaju iste aspekte života kao u upitniku za osobe-povratnike. Dodatni set pitanja ticao se odnosa vanjskog okruženja prema članovima porodica nakon spoznaje da su njihovi srodnici otišli na strano ratište u Siriju. Upitnik za članove porodica sadržavao je pitanja s otvorenim i zatvorenim odgovorima te je korišteno neprobabilističko uzorkovanje tehnikom snježne kugle.

Član porodice kao:	Frekvencija	Procenat
Mati	5	55,6
Otac	3	33,3
Sestra	1	11,1
Ukupno:	9	100

Tabela 2: Podaci o zastupljenosti uzorka članova porodice

Na kraju smo uspjeli razgovarati s 11 povratnika i 9 članova zasebnih porodica poginulih ili onih čiji su srodnici još na ratištu, u prvom redu (otac, majka i sestra), što ukupno čini oko 20 pojedinaca. Iako se naš uzorak može činiti malim, on označava značajan broj intervjuiranih u odnosu na nekoliko postojećih studija o radikalizaciji i nasilnom ekstremizmu, posebno u odnosu na ISIL i sirijsko ratište. Ovaj broj je bio zadovoljavajući za nas, posebno imajući u vidu usvojenu metodologiju i populaciju iz koje je uzorak uzet.

Upitnik za policijske službenike kreiran je s ciljem sticanja dodatne slike o osobama koje su otišle na strano ratište u Siriju, a što podrazumijeva njihov opći socioekonomski profil, motive odlaska te put radikalizacije. U pogledu potonjeg, fokus je bio stavljen na ulogu neformalnih vjerskih predavača/radikalnih mentora u procesu radikalizacije osoba te vrbovanja za odlazak na strana ratišta. Upitnik se sastojao od četiri pitanja s otvorenim odgovorima, a korišteno je neprobabilističko-svrhovito uzorkovanje.

Intervjui s ekspertima od značaja za predmet istraživanja vršeni su s ciljem pripremanja preporuka za unapređenje postupanja i odnosa društva i države prema osobama-povratnicima. Budući da su se eksperti upoznavali s nalazima istraživanja te da je, na bazi toga, traženo od njih da ponude preporuke u

područjima koja su smatrali od značaja, nije postojao upitnik strogo određene forme i sadržaja, nego podsjetnik za razgovor. Prema tome, radilo se o obliku nestrukturiranog (slobodnog) intervjua, a korišteno je neprobabilističko-svrhovito-stručno uzorkovanje.

U pravilu, svaki intervju obavljao je tim sačinjen od dva istraživača. Kada god su okolnosti dozvoljavale, vodilo se računa o spolnoj istovjetnosti između ispitivača i ispitanika. Osim vođenja zabilješki od svakog istraživača u timu, naročito u pogledu pitanja s otvorenim odgovorima, vršeno je audio snimanje intervjua kada god bi ispitanik dao saglasnost. Na bazi audio snimka, sačinjavan je transkript intervjua, osiguravajući na taj način dodatni mehanizam otklanjanja faktora koji bi mogli uticati na vjerodostojnost pribavljenih podataka.

Također, budući da su intervjui obavljani sa specifičnim kategorijama ljudi, prvenstveno misleći na pojedinačni uzorak *osobe-povratnike*, istraživački tim je pripremio proceduralni okvir postupanja u predistraživačkoj etapi. Proceduralni okvir sastojao se od niza aktivnosti koje su trebale podsticati razvoj pozitivnih motiva, odnosno otklanjanje ili minimiziranje negativnih motiva za intervju kod ispitanika te zaštitu pribavljenih podataka. Te aktivnosti su obuhvatile:

- uspostavljanje prvobitnog kontakta i procjenjivanje spremnosti za učešće u intervjuu – upoznavanje potencijalnog ispitanika s ciljevima istraživanja te organizacijama koje ga sprovode,
- osiguravanje anonimnosti ispitanika te zaštita podataka,
- pravovremeno obavještavanje potencijalnog ispitanika o namjeri dolaska istraživača te utvrđivanje tačnog vremena i mjesta obavljanja intervjua (intervjui su u većini slučajeva obavljeni na lokacijama na koje su ispitanici navikli), i
- uspostavljanje što bolje veze između ispitivača i ispitanika te opuštene atmosfere tokom intervjua. U cilju uspostavljanja što bolje veze i prijatnije atmosfere, istraživači su koristili određene tehnike:
    - adekvatno oblačenje i na način da se ne razlikuje pretjerano u odnosu na ispitanika,
    - istraživanje šireg područja lokaliteta na kojem će se obaviti intervju radi olakšavanja procedure uspostavljanja prijatne i zanimljive uvodne konverzacije,
    - iako se vodilo računa o spolnoj istovjetnosti između sagovornika, intervju je obavljao onaj istraživač kojem je ispitanik ukazao najveću naklonost tokom uvodne konverzacije,
    - suptilno oponašanje govora tijela ispitanika,
    - aktivno slušanje,
    - pristojnost u ophođenju,
    - neispoljavanje vrijednosnih sudova o bilo kojem aspektu komunikacije sa sagovornikom, i

- fleksibilnost ispitivanja – prilagođavanje usmene formulacije i redoslijeda postavljanja pitanja individualnim karakteristikama ispitanika i toku samog intervjua.

Metoda grupne diskusije (fokus grupe)

Metoda fokus grupe korištena je za ispitivanje stavova dvije kategorije ciljnih grupa. Prvu kategoriju ciljnih grupa činili su predstavnici lokalnih zajednica i mladi, dok se druga odnosila na članove zatvorenih zajednica.

U odnosu na prvu kategoriju ciljnih grupa, fokus grupa je korištena za ispitivanje stavova o:

1) razumijevanju koncepata radikalizacije, nasilnog ekstremizma i terorizma
2) osobama povratnicima – motivima odlaska na strana ratišta, specifičnostima praktikovanja religije i spremnosti njihovog prihvatanja u društvo
3) sigurnosnim rizicima i potencijalnim prijetnjama prisustva osoba-povratnika u društvu te uticaju na lokalnu zajednicu i mlade
4) mogućnostima i kapacitetima za integraciju osoba-povratnika u lokalnim zajednicama.

Fokus grupe su obavljene u Cazinu [Unsko-sanski kanton (USK)], Tuzli [Tuzlanski kanton (TK)], Maglaju [Zeničko-dobojski kanton (ZDK)] i Sarajevu [Kanton Sarajevo (KS)]. Prema određenim provedenim istraživanjima o stranim borcima porijeklom iz BiH, četiri prethodno navedena kantona su označena kao područja iz kojih je otišao najveći broj građana na strano ratište u Siriji (Azinovic i Jusic 2015). Ujedno, to su kantoni s najvećim prisustvom osoba-povratnika sa stranih ratišta.

Održane fokus grupe su imale u prosjeku 11 učesnika a metodološkim okvirom bilo je predviđeno da učešće u fokus grupama uzme između 8 i 12 osoba. Dužina trajanja fokus grupa je bila između 60 i 90 minuta. Odabir učesnika vršen je na osnovu podobnosti, odnosno određenog nivoa predznanja shodno istraživanim pitanjima. U osnovi, koristili smo neprobabalističko uzorkovanje tehnikom snježne kugle. Također, vođeno je računa o raznolikosti uzorka u smislu pojedinih sociodemografskih karakteristika (spol, životna dob, obrazovanje, etničke ili religijske posebnosti i zaposlenost). Shodno planu istraživanja, bilo je predviđeno da se fokus grupe za žene organiziraju zasebno, ako se tokom prve fokus grupe utvrditi da su manje sklone učešću u diskusiji. Ipak, žene su ravnopravno učestvovale u četiri održane fokus grupe.
Fokus grupe su okupile građane-članove džemata, privrednike, mlade, predstavnike obrazovnih i socijalnih ustanova te religijskih zajednica i policijskih agencija. Džemat je osnovna organizacijska jedinica Islamske

zajednice. Sačinjava ga grupa od najmanje 200 muslimanskih domaćinstava na određenom području (Islamska zajednica u BiH 2020).

Audio snimanja su vršena za svaku obavljenu fokus grupu na osnovu kojih su sačinjavani transkripti.

OPĆINA/ GRAD	SPOL		STAROSNA DOB								
	M	Ž	18-22	23-27	28-32	33-37	38-42	43-47	48-52	53-60	60+
Cazin	7	5	2	1	3	1	2	2			1
Tuzla	5	5	3	2	1		1		1	1	1
Maglaj	6	6	2	1		1	1	1	4	1	1
Sarajevo	5	6	1	2	3		3	1			1
UKUPNO	**23**	**22**	**8**	**6**	**7**	**2**	**7**	**4**	**5**	**2**	**4**
	51%	**49%**	**18%**	**13%**	**16%**	**4%**	**16%**	**9%**	**11%**	**4%**	**9%**

Tabela 3: Demografska struktura **45** učesnika fokus grupa

Zbog specifičnosti istraživanih pitanja, tokom fokus grupa bio je angažiran psiholog u ulozi posmatrača. Koristeći se tehnikom nestrukturiranog posmatranja, posmatrač je analizirao i bilježio ponašanja učesnika (npr., spremnost za učešće u diskusiji, govor tijela, način izražavanja, moguće pritiske, znakove umora, zasićenosti, nervoze i sl.) te razvoj samog toka diskusije. Budući da se vršilo audio snimanje i sačinjavanje transkripta za svaku fokus grupu, nalazi posmatranja su korišteni kao dodatno sredstvo za tumačenje i provjeru objektivnosti pribavljenih podataka.

Metod grupne diskusije korišten je i u radu s drugom kategorijom ciljnih grupa, odnosno članovima zatvorenih zajednica u BiH. Te zajednice su označene od sigurnosno-policijskih struktura te u dosadašnjim istraživanjima kao lokacije u kojima se vršila indoktrinacija, vrbovanje i pripremanje građana za odlazak na strano ratište u Siriji. Zbog poteškoća u uspostavljanju otvorenijih odnosa s članovima tih zajednica, a što je potvrđeno i ovim istraživanjem, te često senzacionalističkog medijskog izvještavanja, javnost u BiH lišena je objektivnijih spoznaja o dinamici života unutar takvih zajednica.

Shodno tome, istraživački tim imao je ostvario cilj i pristupio tim zajednicama te prikupio informacije koje su omogućile osnovni uvid u njihov unutrašnji život i način djelovanja. Također, prikupljene informacije bi mogle rasvijetliti put mogućih načina integracije tih zajednica u društvo što bi, posljedično, doprinijelo i otklanjanju određenih pojava unutar njih.

Planom istraživanja bilo je predviđeno da se održe do tri fokus grupe sa predstavnicima zatvorenih zajednica (Ošve, Bočinja, Gornja Maoča ili Stijena). Uprkos činjenici da je izražena spremnost za učešće u istraživačkim aktivnostima od predstavnika dvije zatvorene zajednice još u predistraživačkoj

etapi, istraživački tim je predvidio mogućnost i obavljanja samo intervjua s članovima tih zajednica, ukoliko bi postojale poteškoće u uspostavljanju odnosa ili okupljanju neophodnog uzorka za fokus grupu.

Obavljena je fokus grupa u jednoj zatvorenoj zajednici te intervjui s dva člana druge zatvorene zajednice. Vodič za obavljanje fokus grupa u zatvorenim zajednicama sadržavao je pitanja o unutrašnjim demografskim karakteristikama zajednice, svakodnevnim problemima s kojima se članovi suočavaju, religijskim aspektima i odnosu s Islamskom zajednicom u BiH, odnosima s okolnim naseljenim mjestima i lokalnim vlastima, zapošljavanju, povjerenju prema pravosuđu u BiH, pojedinim demokratskim principima, osobama koje su odlazile na strana ratišta te mogućnostima njihove integracije.

Pojedina pravila za obavljanje fokus grupa s predstavnicima lokalnih zajednica i mladih važila su i za rad s članovima zatvorenih zajednica. Na održanoj fokus grupi prisustvovalo je 10 članova zajednice, a vrijeme trajanja diskusije nije bilo duže od 60 minuta. Uzimajući u obzir način života ljudi s kojima je obavljena diskusija, na fokus grupi su prisustvovali samo muškarci. Isti slučaj je bio i s obavljenim intervjuima s dva člana druge zatvorene zajednice. Audio snimanje nije bilo korišteno tokom grupne diskusije i intervjua.

Obrada i analiza kvalitativnih podataka

Za kodiranje, obradu i analizu pribavljenih podataka kvalitativnim metodama korišten je software za analizu kvalitativnih podataka „QDA Miner“.

KVANTITATIVNE METODE

Metoda ispitivanja tehnikom ankete, licem u lice

U najširem smislu, svrha upotrebe metode ispitivanja tehnikom ankete bila je utvrditi stavove građana o osobama-povratnicima te njihovim eventualnim faktorima uticaja na lokalne zajednice i mlade. Osim toga, anketom smo obuhvatili ispitivanje percepcije/stavova građana o:

1) različitim sigurnosnim prijetnjama i njihovom doprinosu osjećaju lične nesigurnosti
2) eventualnim izvorima radikalizacije te postojanju radikalizma, ekstremizma i nasilnog ekstremizma u lokalnim zajednicama
3) podložnosti BiH na terorizam i terorističke napade
4) sljedbenicima selefizma
5) načinima vrbovanja (pridobivanja) i motivima odlaska građana na strana ratišta te
6) spremnosti, najpogodnijim mogućnostima i najodgovornijim državnim i društvenim subjektima za integraciju osoba-povratnika u društvo.

Anketiranje je obavljeno na područjima USK, TK, ZDK i KS na uzorku od 231 ispitanika starijeg od 18 godina te s nivoom pouzdanosti od 90% i intervalom od 10%. Razlog odabira naznačenog nivoa pouzdanosti leži u činjenici da je anketiranje obavljeno od članova istraživačkog tima, odnosno zbog ograničenih projektnih resursa i vremena, ali i zbog mogućnosti pristupa uzorku.

SPOL		STAROSNA DOB									ŠKOLSKA SPREMA				
M	Ž	18-22	23-27	28-32	33-37	38-42	43-47	48-52	53-60	60+	Bez odgovora	Nema	Osnovna	Srednja	Visoka/viša	Bez odgovora
128	103	92	35	23	19	13	9	11	10	18	1	1	4	137	82	7
55,4%	**44,6%**	**39,8%**	**15,2%**	**10%**	**8,2%**	**5,6%**	**3,9%**	**4,8%**	**4,3%**	**7,8%**	**0,4%**	**0,4%**	**1,7%**	**59,3%**	**35,5%**	**3%**

Tabela 4: Demografska struktura **231** ispitanika

Načelno, anketiranje je obavljeno kroz tri etape, od čega su zadnje dvije operativne u smislu same realizacije anketiranja. Prva etapa podrazumijevala je stratifikaciju jedinica lokalne samouprave (općina i gradova) u naznačenim kantonima na osnovu kriterija najvećeg nivoa prisustva osoba-povratnika sa stranih ratišta. U okviru ove etape, odabrano je ukupno 11 jedinica lokalne samouprave u kojima je obavljeno anketiranje a to su: Velika Kladuša (USK), Cazin (USK), Bužim (USK), Tuzla (TK), Srebrenik (TK), Kalesija (TK), Maglaj (ZDK), Zenica (ZDK), Kakanj (ZDK), Vogošća (KS) i Grad Sarajevo (KS).

Druga etapa odnosila se na odabir domaćinstava u kojima je obavljeno anketiranje. Ova etapa sastojala se od dvije faze. U prvoj fazi bi se birala početna tačka u svakoj od odabranih jedinica lokalne samouprave nasumično iz telefonskog imenika, ali ne bi ulazila u odabir anketiranog uzorka. Tokom druge faze birala bi se stvarno anketirana domaćinstva po principu svakog desetog domaćinstva u odnosu na početno određenu tačku. Ukoliko bi se desio slučaj da na istoj adresi ima više od deset domaćinstava, onda bi se odabralo i više domaćinstava za anketiranje.

Treća etapa podrazumijevala je anketiranje ispitanika iz odabranog domaćinstva. Ukoliko bi domaćinstvo činilo više članova, za odabir ispitanika koristili smo kriterij zadnjeg rođendana članova starijih od 18 godina.

Anketni upitnik sastojao se od ukupno 42 pitanja – većina pitanja bilo je sa zatvorenim odgovorima te određeni broj pitanja s otvorenim odgovorima. Za potrebe anketiranja ispitanika korišten je software „KoBo Toolbox“ s dodatkom mobilne aplikacije.

Obrada i analiza kvantitativnih podataka

Za kodiranje, obradu i analizu kvantitativnih podataka korišteni su software-i „Statistical Package for the Social Sciences“ (SPSS) te „KoBo Toolbox“.

Problemi i ograničenja u prikupljanju informacija

Upuštanje u projektne aktivnosti koje su podrazumijevale prikupljanje podataka o povratnicima iz Sirije kao i o drugim *putnicima za Siriju* je predstavljalo izazov. Izazov se ogledao u nedostatku informacija o tačnim lokacijama življenja većine povratnika, kao i u mogućnosti uvjerenja povratnika da pristanu na intervju. Tokom intervjua s porodicama, čiji su srodnici poginuli ili se nalaze u Siriji, istraživači su doživjeli nepredviđene događaje koji su se manifestirali u stresnim i emocionalnim ispovijedima ispitanika što je stvorilo nelagodu kod istraživača. Kako bi se prevazišli ovi izazovi, morali smo uložiti veliku energiju u aktivnosti na uspostavljanje saradnje sa lokalnim zajednicama, kao i sa predstavnicima zatvorenih zajednica. Kada su u pitanju nelagode istraživača, njih smo prevazišli tako što smo povećali vremensku distancu između obavljenih intervjua.

Kada govorimo o intervjuima s povratnicima i porodicama čiji su srodnici poginuli ili se nalaze još u Siriji, moramo naglasiti da se zaključci u vezi ovih uzoraka ne mogu generalizirati, iz razloga što uzoraka nije bio slučajni, već je odabran tehnikom snježne kugle. Jednom kada smo ušli u krug ispitanika, pomoću tehnike snježne kugle, uspjeli smo dostići do još povratnika i porodica. Generalno za sve uzorke (intervjue, ankete i fokus grupe) sa kojima smo radili, možemo reći da su opterećeni potencijalnim problemom u vezi iskrenosti odgovora. Priznajemo navedena ograničenja i pozdravljamo buduće replikacije i istraživanja koja će dublje istražiti tretirana pitanja.

Etička pitanja

Važnim smatramo da predstavimo etička pitanja koja su tretirana tokom istraživanja. Nastojali smo, koliko god je to bilo moguće, da kontrolišemo provođenje prikupljanja primarnih podataka. S druge strane, izbjegavali smo da kod naših povratnika i porodica, čiji su srodnici poginuli ili se još nalaze u Siriji, izazovemo pretjerani stres, uznemirenost ili nelagodu. U tu svrhu, istraživači su morali istražiti i usvojiti dodatna znanja o socijalnom ponašanju grupnog uzorka. U nekoliko slučajeva intervjua s povratnicima i roditeljem (ocem) osobe koja je još u Siriji, primijećena je nelagoda kod intervjuiranog. Istraživači su putem objašnjenja s razuvjeravanjem – objašnjavanje prave svrhe istraživanja otklonili moguću obmanu intervjuiranih. Koliko god je bilo moguće, istraživači su učesnicima postupka, prije početka intervjua ili fokus grupe, objasnili postupak te dobili pristanak za učestvovanje u aktivnosti na način na koji im je objašnjeno. Prije početka istraživačke aktivnosti, učesnike smo upoznali s tim da su slobodni odustati od istraživanja u bilo kojem trenutku. Od intervjuiranih nismo dobili saglasnost da im se lični podaci iznesu u javnost te, zbog toga, u analizi rezultata imena ispitanika nisu navođena.

1

NALAZI I RASPRAVA

PROFILI POVRATNIKA

Šta su to zajedničke crte bosanskohercegovačkih povratnika iz Sirije? Iako su Rekawek (2018), Fainberg (2017) te Azinović i Jusić (2016) zagovarali tezu da su oni neobrazovani, naša saznanja pokazuju da su isti prosječno obrazovani kao većina građana BiH. Većina ih dolazi iz porodica bez primanja. Oni i njihove porodice nisu skloni kriminalnom ponašanju te protiv većine nije vođena istraga niti je bila podignuta optužnica prije odlaska u Siriju. Nisu bili zaposleni. Priznaju da nisu očekivali nikakve promjene odlaskom u Siriju po pitanju finansijske situacije. Što se tiče života u mladosti, porodice ih opisuju kao pozitivne osobe, dok su neki imali poteškoće u djetinjstvu. Oni nisu samci i vrlo mladi zasnivaju porodice. Većina ih je bila religiozna i prije odlaska u Siriju, a posvećeni su selefijskoj formi praktikovanja islama. S tom formom upoznali su se posredstvom prijatelja. Ne smatraju se kao prijetanja po zajednicu niti smatraju da ih se građani boje. Većina ih ima negativno iskustvo iz Sirije, njih 6 od 11. Poznaju rad na računaru, komuniciraju s ljudima putem e-mail pošte i većina koristi društvenu mrežu Facebook. Gaje osjećaj pripadnosti zajednicama u kojima žive i prema državi. Spremni su dobrovoljno učestvovati u programima reintegracije. Generalno imaju pozitivno mišljenje o nemuslimanima.

Traganjem za zajedničkim crtama u ovom poglavlju smo predstavili empirijsku analizu socijalnog objašnjenja, faktora koji su doprinijeli odlasku. Također, kroz analizu prijašnjeg života fokusirali smo se i na određene individualne faktore. U nastavku je predstavljena analiza pojedinačnih faktora, na osnovu koje je moguće doći do nekih zajedničkih crta povratnika.

1.1. Starosna dob i pol

Analiza „Ko su europski džihadisti“ (Who are The European Jihadis?) (Rekawek et al. 2018) pokazuje da europski prosjek stranih boraca koji su otišli za Siriju, a u pogledu starosne dobi, iznosi za muškarce 29,9 godina, a za žene 32,8. Atlantska inicijativa je 2016. godine objavila istraživanje u kojem je utvrđeno da je prosječna starost muškaraca iz BiH koji su boravili u Siriji iznosila 31 godinu, s najčešćom dobi od 22. godine (Azinović i Jusić 2016). Također, u istom istraživanju se navodi da je prosječna dob žena (koju je bilo moguće utvrditi u 43 slučaja), pri dolasku u Siriju i Irak, iznosila 30 godina, dok je najčešća dob bila 24 godine. Neke analize tvrde da teroristi pristupaju kao nezreli, naivni mladići podložni indoktrinaciji (Merari 1990). Marc Sageman (2004) u analizi starosne dobi terorista koji su pristupili terorističkim mrežama, dolazi do podataka koji ne idu u prilog tezi „nezrelosti“ osoba koje su se pridružile terorističkim grupama. Međutim, glavni problem s objašnjenjem starosne dobi i pola preko osoba koje su se pridružile terorističkim grupama leži u nedostatku relevantnih podataka. U našem uzorku – prosječna starost *povratnika iz Sirije* je bila 33 godine. Međutim, uzorak porodica *putnika u Siriju* koji se još nalaze u Siriji daje drugu sliku prosjeka godina. Ona je nešto niža i iznosi 30 godina.

Kada su u pitanju dob i pol *putnika u Siriju* analiza uzorka – povratnika pokazuje da postoji značajna razlika između onih koji su otišli u Siriju u 2012. godini i onih koji su odlazili od 2013. godine. U 2012. godini *putnici u Siriju* su bili muškarci i većina njih se pridružila tadašnjem pokretu al-Nusra. Posmatrano po godinama, ovi putnici su bili neznatno stariji s prosječnom starošću od 33 godine. Prosječna starost *putnika u Siriju* od 2013. godine u odnosu na 2012. godinu opada i ona iznosi 30 godina. Od juna mjeseca u 2013. godini bilježimo prva putovanja žena i djece koja će biti nastavljena i u 2014. godini.

Istraživanja o ženama u ISIL-u, njihovim ulogama, procesu regrutacije i radikalizacije su obimna i dosta opsežna (Buril 2017). Ipak naš grupni uzorak (intervju s povratnicima i intervju s porodicama), kao i drugi podaci i informacije do kojih smo došli, pokazuju da su *putnici u Siriju* iz BiH pretežno muškarci. Omjer muškaraca je 73% naspram 27% žena. Dosta sličan odnos zabilježen je u Europi sa omjerom 87% muškaraca naspram 13% žena.

Prosječna starost našeg uzorka muškaraca ne ide u prilog tezi o nezrelosti. Muškarci su bili punoljetni kada su se zaputili na put u Siriju, tj. bili su

odgovorni ljudi u srednjim dvadesetim godinama. To pokazuje da su ove osobe bile sposobne da odole nekom iskrivljivanju stvarnosti i obmani. Za razliku od muškaraca, na uzorku žena primjećujemo da su iste bile nezrele i mlade. Tako su neke, čim su napunile 18 godina, stupile u brak i vrlo brzo otišle sa svojim muževima u Siriju. Za njih možemo reći da su bile pogodne „udešavanju". Udešavanje je proces kojim nedavna iskustva povećavaju dostupnost neke sheme, osobine ili pojma (Aronson, Wilson i Akert 2005). Udešavanje je dobar primjer automatskog mišljenja koje se javlja brzo, nenamjerno i nesvjesno. Često se javlja kada su riječi ili ideje prezentirane toliko brzo i kratko da ih primalac ne može svjesno prepoznati. U razgovoru s našim ženskim uzorkom vidjeli smo da iste nisu bile u stanju ispravljati predočene sheme te nisu bile zrele za ispravljanje predočenih tema koliko bismo mogli očekivati.

1.2. Mjesto regrutovanja za put u Siriju

Odakle su *putnici za Siriju*? Ako broj građana BiH, koji su otišli na strana ratišta u Siriju, sagledamo u cijelosti, oko 79% od 301 osobe koja je otišla u Siriju dolazi iz većeg bosanskohercegovačkog entiteta Federacije BiH. Ostali dio odnosi se na područje entiteta Republika Srpska i Brčko Distrikta BiH. Ako dalje raščlanimo broj koji je otišao s područja entiteta Federacije BiH, dolazimo do četiri kantona iz kojih je zabilježena najveća frekvencija odlazaka. To su ZDK, KS, USK i TK.

Ako sagledamo naš prvi pojedinačni uzorak s kojim smo obavili intervjue – intervju s povratnicima, većina dolazi s područja ZDK (81,8%) i s područja USK (18,2%). Takvu zastupljenost našeg uzorka uslovila su dva vanjska faktora. Prvi faktor je vezan za sami odabir uzorka. Uzorak smo birali iz populacije osoba koje su se vratile iz Sirije (njih 55). Drugi se odnosi na rad lokalne policije u zajednicama gdje žive povratnici. Pokazalo se da Ministarstvo unutrašnjih poslova (MUP) ZDK ima najbolji izgrađen sistem rada policije u zajednicama u koje su se vratili povratnici. Odmah iz njih je MUP USK. Rad MUP-a ZDK počiva na dobrom poznavanju zajednica, ali i osoba povratnika kao i porodica osoba koje su otišle u Siriju. Također, u zajednicama je prisutna gotovo svakodnevna saradnji na bazi kontakata s osobama povratnicima iz Sirije i predstavnicima zajednice. Tokom razgovora vođenog u fokus grupi u Maglaju, svi učesnici su potvrdili da policiju u svojoj zajednici vide svakodnevno. *„Kad idem na posao vidim ih, kad se vraćam gore desno je patrola, tako da su stalno prisutni što doprinosi da se osjećamo sigurni"* (žena [23-27], fokus grupa Maglaj).

Primjer rada u zajednici MUP-a ZDK bi bilo dobro replicirati u drugim policijskim agencija u BiH. To bi zasigurno pomoglo preventivnom radu policije, ali i povećanju nivoa sigurnosti građana i povjerenju u rad policije. Zbog svega

navedenog, jasan je razlog zbog kojeg se u kvoti našeg uzorka našla većina s područja ZDK.

Kada je u pitanju geografska rasprostranjenost našeg uzorka – intervju s povratnicima, većina dolazi iz gradova/općina ZDK (Zenica, Kakanj, Jelah, Maglaj i Doboj) i dvoje s područja USK (Velika Kladuša i Cazin). Za ovu grupu uzorka je karakteristično da svi žive na prijavljenim adresama. Pet intervjuisanih povratnika priznaje da je na mjestu boravišta (trenutnoj lokaciji) živjelo od rođenja. Troje ih na trenutnoj adresi živi zadnjih 7,5 godina, dok jedan povratnik priznaje da od 2017. godine živi na trenutnoj adresi. Dvoje intervijuisanih povratnika nije živjelo na istoj adresi prije odlaska na ratište, dok ih devet tvrdi da su prije odlaska na ratište živjeli na istoj adresi.

Većina našeg grupnog uzorka (15 od 20) prije odlaska u Siriju nije živjela u inostranstvu. Dvije osobe – povratnici priznaju da su živjeli u Austriji prije odlaska u Siriju. Isti broj drugog pojedinačnog uzorka – intervju s porodicama osoba koje su otišle u Siriju priznaje da su njihovi srodnici prije odlaska u Siriju živjeli u Austriji.

Tokom iscrpni intervjua s osobama povratnicima pronašli smo jednu zajedničku komponentu za većinu njih. Ta komponenta se ogleda u tome da većina njih (9 od 11) priznaje da je na neki način imala doticaj s mjestom Gornja Maoča, lociranim na području TK. Taj doticaj se ogledao u posjeti ovom mjestu i prisustvovanju određenim vjerskim predavanjima ili drugim događajima kao što su šerijatska vjenčanja.

1.3. Socioekonomski status

Nezaposlenost predstavlja jedan od faktora koji snažno utiče na ponašanje ljudi. Ona vodi naglom pogoršanju ekonomskog položaja slojeva i grupa, a posebno onih pojedinaca koji su već duže vremena bez posla. Nezaposlenost proizvodi sve one pojave koje su stalni pratilac siromaštva i bijede. Takve pojave mogu degradirati, u prvom redu, porodicu, odnosno čitav porodični krug osoba, što se u krajnjem slučaju izražava u lošem vaspitanju djece i mlađih članova porodice. Takva djeca nemaju pozitivna svojstva i čvrst karakter i vrlo brzo padaju pod udar apatije i razočarenja pa se zbog toga često odaju skitnji, prostituciji, alkoholizmu i sličnim nekonveniconalnim aktivnostima. U tom kontekstu Carrabine et al (2004) zaključuju da *„djeca odrasla u siromaštvu gaje malu nadu da će postati uspješni ako poštuju pravila ponašanja i zakone. Kao rezultat toga, oni mogu tražiti bogatstvo putem nezakonitih radnji. Merton je ovu vrstu devijantne inovacije nazvao pokušajem kulturnog postizanja zamišljenog, odobrenog cilj (bogatstvo) nekonvencionalnim sredstvima“* (57). Radiklani

kritičari unutar viktimologije svoj fokus usmjeravaju na navedena područja. Njihove analize se protežu na sve oblike ljudske patanje i zasnovane su na priznanju da su siromaštvo, neadekvatna zdravstvena zaštita i nezaposlenost jednako društveno štetne koliko i većina ponašanja i incidenata koji trenutno čine zvanični problem kriminala (Carrabine et al. 2004). Na toj osnovi, u teorijskim sociološkim i sigurnosnim raspravama prevladava teza da je siromaštvo i nezaposlenost pogonsko gorivo za terorizam. Ovakva teza bazirana je na istraživačkim podacima koji često idu u prilog same teze. Autori, koji su se bavili istraživanjem osoba koje su s područja Europe otišle u Siriju, zaključuju da je njih 40% bilo nezaposleno, dok ih je 28% (56 od 197) bilo zaposleno (Rekawek et al. 2018). Lepeza poslova s kojim su se bavili bila je šarolika, preko administrativnih do građevinskih poslova.

Regiju Zapadnog Balkana obilježava visoka stopa nezaposlenosti. Prema podacima Agencije za statistiku BiH, Bosna i Hercegovina u 2019. godini bilježi stopu nezaposlenosti od 15,70%, dok stopa nezaposlenosti mladih (od 15 do 24 godine) iznosi skoro 34%. (Agenicja za statistiku Bosne i Hercegovine 2020). Ovaj argument se često koristi u diskusijama o terorizmu. Naš grupni uzorak pokazuje da je čak 75% *putnika u Siriju* bilo nezaposleno prije odlaska na ratište (15 od 20), a njih 25% je bilo zaposleno (5 od 20). Ako ove procente uporedimo s europskim prosjekom nezaposlenosti osoba koje su otišle u Siriju, može se zaključiti da je kod našeg uzorka procenat nezaposlenih gotovo duplo veći, tj. za 35%. U odnosu na zaposlenost nema značajnog odstupanja.

Kod prvog pojedinačnog uzorka – intervju s povratnicima, njih 81,82% je bilo nezaposleno prije odlaska na ratište (9 od 11), a njih 18,18% je bilo zaposleno (2 od 11). Zbog toga smo kroz direktne intervjue tražili odgovor na pitanje od čega i kako su živjeli prije odlaska u Siriju. U cilju obezbjeđivanja osnovnih uslova za život njih i njihovih porodica, nezaposlene osobe, koje su otputovale u Siriju i vratile se u BiH, bavile su se, a i danas se bave, različitim poslovima u neformalnoj ekonomiji. Tako njih dvojica su poljoprivrednici, isti broj radi na dnevnice, većinom u poslovima građevine ili šta im se ponudi, a ima i onih koji se bave stočarstvom. Prosječna mjesečna primanja prije odlaska u Siriju su im bila 450 KM, dok danas iznose 514 KM. Jedna osoba trenutno nema nikakva primanja, iako je nosilac domaćinstva. Važnim smatramo naglasiti da su se dvije osobe zaposlile od kada su se vratile i odslužile kaznu. Tako da danas imamo isti broj zaposlenih, tj. dvoje, kao i prije odlaska u Siriju. U grupi povratnika imamo i dva penzionera. Kod našeg drugog uzorka – intervju s podrodicama *putnika u Siriju,* njih većina (6 od 9) priznaje da njihovi srodnici prije odlaska u Siriju nisu bili zaposleni. Jedna trećina koja je bila zaposlena je radila u prodavnici mobitela i firmi koja se bavi proizvodnjom stolarije.

Na osnovu raspoloživih podataka, kao i drugih socioekonomskih podataka (prosječna mjesečna primanja prije odlaska u Siriju, a koja su izračunata na osnovu prosječnih primanja u BiH za 2013. i 2014. godinu) do kojih smo došli,

napravili smo diferencijaciju našeg uzorka na osobe bez primanja te s minimalnim, prosječnim i iznadprosječnim primanjima. Od njih 11, od kojih smo mogli prikupiti podatke, a koji su se vratili iz Sirije, 6 je bilo bez ikakvog primanja, 3 s minimalnim primanjem, 2 s prosječnim primanjem i niko sa iznadprosječnim primanjem. Od 9 porodica, osoba koje su otišle u Siriju i nisu se još vratile ili su im članovi porodice poginuli, jedna porodica je imala prosječna primanja, jedna minimalna, a četiri porodice su bile bez primanja. Tri člana različitih porodica nisu dali odgovor na ovo pitanje (tabela 5).

	Bez primanja	Minimalna primanja	Prosječna primanja	Iznadprosječna primanja	Ukupno
Povratnici	6	3	2	-	11
Roditeljske porodice	4	1	1	-	6
Ukupno	10	4	3	-	17

Tabela 5: Socioekonomski status povratnika iz Sirije i roditeljske porodice, prije putovanja u Siriju

Klasna diferencijacija ljudi uspostavila je u svim klasnim društvima veoma teške, materijalno bijedne i oskudne uslove za život za većinu stanovništva. Kriminalna etiologija smatra da je pocijepanost društva na klasnoj osnovi stavila ljude u podređeni položaj u pogledu uživanja osnovnih materijalnih dobara potrebnih za život ljudi i za njihovu egzistenciju. Dok jedni imaju previše, drugi zapadaju u društvenu bijedu, a često nisu u stanju da legalnim izvorima egzistencije održe svoj goli život, svoju prirodnu sposobnost kao žive individue (Milutinović 1969). Ako tome još dodamo globalizaciju praćenu fragmentacijom, rizikom i korupcijom utjecajima onda se može konstatovati da nasilje često postaje alat za vraćanje sposobnosti ljudi da žive i rade slobodno (Froeling 2007). Sve to, naravno, moralo je da se u određenoj mjeri odrazi na društveni karakter, ideologiju i ponašanje ljudi. Oni, koji ne mogu da zadovolje osnovne životne potrebe, doživljavaju razne krize, protestuju, padaju u revolt i na takav način se sukobljavaju sa stanjem u kojem se nalaze, ali i društvom uopće. Razumljivo je da ih takvo stanje stavlja često pred razna iskušenja i nastojanja da se domognu dobara ili prava koja su im uskraćena, a sa kojima će zadovoljiti svoje materijalne i duhovne potrebe. U takvom ambijentu, prirodno je očekivati ponašanja koja nisu u skladu s važećim normativnim sistemom. Takva ponašanja mogu da proizvedu razne društveno negativne pojavne oblike, a jedan od njih je svakako i radikalizacija – i to u prvom redu, a kasnije taj oblik može da preraste u nasilni ekstremizam i terorizam. Zeiger i Aly (2013) smatraju da je „vjerovatnoća da će pozivi za radikalizaciju i regrutovanje pojedinaca uspjeti u zemljama koje karakterišu pojave kao što su: nepravda, loše upravljanje, marginalizacija određenih grupa, neriješena socijalna, politička i ekonomska pitanja i nespremnost vlasti za pomoć ugroženim grupama“ (26).

Kao što se vidi iz tabele 5, većina *putnika za Siriju* grupnog uzorka dolazi iz pordica koje nisu imale primanja, njih 59 posto. Više od jedne četvrtine ih nije bila religiozna u prijašnjem životu, a polovina ih nije praktikovala islam. Naša pretpostavka je da su ove osobe bez primanja činile jezgro za „radikalizaciju" - na primjer, agitiranje zbog putovanja u Siriju kao legitimnog sredstva za postizanje ideoloških ciljeva. Također, uočili smo da postoji jasna i linearna veza između namjere i akcije u procesu agitiranja. Taj proces je podrazumijevao da osoba prihvata pridruživanje neformalnoj grupi i odlazi na put u Siriju radi postizanja političkih, ideoloških ili vjerskih ciljeva.

Većina učesnika u fokus grupama zastupala je mišljenje da je zaposlenje, odnosno stabilnost na radu neosporno značajan faktor normalnog ponašanja. To mišljenje je najviše bilo izraženo kod mlađih učesnika. Međutim, mladi učesnici ne kriju da većina njih danas ima slabe radne navike za samostalne i društvene aktivnosti. Uprkos takvom mišljenju mladih, na osnovu razgovora s uzorkom povratnika, ne možemo zaključivati da je kod istih osoba prisutno odsustvo takvih radnih navika. Naprotiv, većina njih na osnovu samostalnog rada obezbjeđuje osnovne egzistencijalne uslove za život. Takvo mišljenje dijele i učesnici fokus grupe: *„Mi smo njih prihvatili, to je njihov način prakticiranja vjere, ja uopšte nisam vjernik, ja sam agnostik. Mi smo im se prilagodili i kao radnim ljudima, npr. čovjek sa bradom prodaje jaja, mi kupujemo jaja od njega, šta, dobra jaja..."* (žena, [23-27], fokus grupa Maglaj).

Još jedan podatak ide u prilog našem promišljanju da osobe povratnici imaju dobre radne navike. Više od jedne trećine povratnika je aktivno tražilo posao prije odlaska u Siriju. Gotovo identičan procenat ovih osoba i danas traži posao. Željeli bi da rade poslove na građevini, da se bave uzgojem voća i povrća, da budu vozači, a žene bi željele da se bave poslovima krojenja i šivanja. Kroz razgovore smo željeli doći do odgovora koje minimalne uslove bi određena firma trebala ispoštovati, ako bi ih uposlila. Pored odgovora dobra plata, tačno radno vrijeme, punu prijavu, njih šest od jedanaest tražila je vjersku slobodu, tj. da za vrijeme obavljanja posla može imati pauzu za namaz, a žene da mogu nositi odjeću koju one smatraju prikladnom, tj. nikab.

Noseći sa sobom posebna kulturna obilježja, svoja shvatanja, navike i tradiciju, ova lica su u javnom diskursu često etiketirana da ne uspijevaju i ne žele da se povežu s kulturom i tradicijom zajednice u kojoj žive. Shodno tome, nastojali smo da ispitamo da li kod ovih osoba postoji određena rezerviranost prema drugim etnicitetima koji žive u BiH, odnosno prema Srbima, Hrvatima i Ostalima. Za to nam je poslužilo pitanje da li bi oni pristali raditi u firmama u kojima rade Srbi, Hrvati i Ostali. Devet od jedanaest povatnika je reklo da bi radilo u takvim firmama, dok sedam njih ima generalno pozitivno mišljenje o nemuslimanima. U navedenom kontekstu, pažnju treba pokloniti iskustvima traženja posla nakon povratka iz Sirije i odsluženja zatvorske kazne. Dva od pet povratnika, koji su se izjasnili o iskustvu u traženju posla, imali su pozitivno

iskustvo. Isti broj povratnika je imao negativno iskustvo. Jedan ispitanik se nije znao odrediti po o ovom pitanju. Kao negativno iskustvo, većina ih navodi da im se odmah spočitava to što su bili u Siriji i što su osuđivani za krivično djelo: *„Mi, iako smo odslužili kaznu, sada kao slobodni građani nemamo pravo aplicirati na bilo koji javni poziv. Od općine do državnog nivoa. S druge strane, osobe koje su osuđene za najteža krivična djela, silovanje ili ratni zločin, slobodno apliciraju na sve nivoe, a neki mogu biti i načelnici općina. Gdje je tu pravda?“* (muškarac, #3, intervju s povratnikom). Pita se povratnik iz Sirije koji je odslužio svoju zatvorsku kaznu i danas nastoji da bude punopravni član zajednice u kojoj živi.

Također, isti navodi da je u dosadašnjim razgovorima za posao sa poslodavcima stekao dojam da uprkos dobrom mišljenju o njemu kao pojedincu od strane poslodavca, isti imaju problem da ga uposle, zbog straha od policijskih aktivnosti. Te aktivnosti se odnose na kontakt sa povratnicima a drugi ljudi to neće tako razumjeti, što može utjecati na imidž kompanije koja bih ga zaposlila.

1.4. Obrazovanje i zanimanje

Korelacije između obrazovanja i zanimanja sa indoktrinacijom i radikalizacijom imaju, van svake sumnje, puno smisla sa etiološkog stanovišta pa ih stoga treba otkrivati i razjašnjavati u procesu izučavanja nasilnog ekstremizma i terorizma. Dosadašnja istraživanja, koja su rađena u BiH po pitanju navedenih korelacija, pokazuju da nemamo dovoljno primarnih podataka o formalnom obrazovanju *putnika u Siriju*. Tako Azinović i Jusić (2016) navode da *„policijske zabilješke i otvoreni izvori ne pružaju dovoljno izravnih podataka o formalnom obrazovanju ovih osoba i pogotovo ne o njihovim spoznajnim i općenito intelektualnim sposobnostima“* (47). Međunarodna istraživanja o obrazovanju pokazuju različite rezultate. Rekawek (2018) u istraživanju „Ko su europski džihadisti“ iznosi podataka da *„oni nisu naročito obrazovani, s obzirom da svega 9% (18 od 197) ima završenu srednju školu. Od toga je samo troje kasnije steklo bakalaureat, od kojih je dvoje u podgrupi kriminalaca koji su postali teroristi”* (20). Fainberg i Fellow (2017) tvrde *„da je obrazovna pozadina stranih boraca raznolika, od osnovnih razreda seoske škole do studenata“* (16). Kod našeg grupnog uzorka (osobe povratnici i porodice) većina, njih (14 od 20) je sa srednjom školom. Kod prvog uzorka – *intervju s povratnicima*, jedna osoba je s osnovnom školom i jedna s magisterijem. Kod drugog uzorka – intervju s porodicama, njih jedna petina potvrđuje da njihov srodnik ima osnovnu školu, isti procenat je onih koji potvrđuju da im srodnik ima završen fakultet. Školska sprema nije monolitna, tako samo dvoje ispitanika u grupnom uzorku imaju istu završenu srednju školu – medresu. Tačnije, samo njih dvoje od dvadeset su imali temeljno islamsko obrazovanje. Drugi su imali različito srednje obrazovanje: saobraćajni tehničar, vozač, ugostitelj, trgovac,

vodoinstalater, bravar i tehničar. Vidljivo je da prevladava većina onih koji nisu imali islamsko obrazovanje.

Neravnomjeran pristup obrazovanju, loš kvalitet obrazovanja i odnos između obrazovanja i zapošljavanja nađeni su kao potencijalni uzroci koji bi mogli povećati ranjivost mladih za radikalizaciju (Sas et al. 2020). Istraživači Turčalo i Veljan (2018) pak, insistiraju na kauzalnim vezama edukacije i radikalizacije: „Obrazovanje, i neformalno i formalno, igra centralnu ulogu u radikalizaciji kao faktor i otpornosti i ranjivosti“ (15). Dalje, Azinović i Jusić (2016) navode kako osobe, koje su otišle u Siriju, imaju nizak nivo obrazovanja, tačnije: “da je većina migranata koji su iz BiH otišli u Siriju i Irak završila samo osnovnu školu” (44-45). Da bi se u ovom slučaju izbjegao eklekticizam i slična shvatanja, nužno je odrediti karakter međusobnih veza i ustanoviti određeni red i pravilnost u tom spletu ranih uticaja, koji treba da nam osvijetli veze obrazovanja i indoktrinacije.

Ako pogledamo nivo obrazovanja našeg grupnog uzorka (intervju s povratnicima i intervju s porodicama) iz više uglova, možemo reći da su isti završili srednje škole, što ih svrstava u nivo obrazovanja većine građana BiH. To znači da slika ove grupe kao grupe relativno neobrazovanih, naivnih i neiskusnih ljudi ne stoji. Naprotiv, podaci do kojih smo došli govore da su ovi građani dobro upoznati sa stanjem u Bosni i Hercegovini i svijetu, a njih 8 od 11 iz grupe prvog uzorka – intervju s povratnicima, navode da se mogu koristiti sa stranim jezikom. Većina njih je potvrdila da se koristi sa engleskim i arapskim jezikom. Većina ih poznaje rad na računaru i komunicira s ljudima putem e-maila ili društvenih mreža, njih 8. Najčešće korištena društvena mreža im je Facebook.

Na osnovu ovakve slike, možemo konstatirati da nivo obrazovanja i zanimanje ne može biti uzrok radikalizacije i odlaska na put u Siriju, ako se uzme samo za sebe izvan veze s drugim okolnostima. To što među *putnicima u Siriju* nalazimo u većem broju zastupljene osobe određenih srednjoškolskih zanimanja, ne znači da njihovo zanimanje „podstrekava na radikalizam“, već je to u prvom redu stvar djelovanja drugih faktora i uticaja. Na osnovu rezultata tokom fokus grupe u tzv. zatvorenoj zajednici, uvjerili smo se da to nije slučaj čak ni sa onim zanimanjima koja su slabo plaćena te ta lica žive u siromaštvu pod nepovoljnim materijalnim i kulturnim prilikama. Objašnjenja za ovakvo stanje se moraju tražiti na drugom mjestu – *„u društvenom tretmanu ovih grupa, u položaju osoba u grupi, u društvenim i ličnim osobinama i drugim relevantnim okolnostima u kojim živimo“* (muškarac, [48-52], fokus grupa Maglaj). Ovakve spoznaje korespondiraju sa mišljenjem E. Seeliga koji kaže da „zanimanja kao takva neće nikad od poštenog čovjeka napraviti zločinca“ (Le i Cusson 2010, 229).

Pored formalnog obrazovanja, pojedinci iz grupe povratnika su pohađali i neformalnu vrstu obrazovanja. Dvojica su pohađalo kurs za CNC operatora.

Skoro jedna polovina našeg uzorka (5 od 11) izjasnila se da raspolaže radnim vještinama (stolar, vozač kamiona, građevinar, ugostitelj) za koje nemaju zvanični certifikat.

Fokusna tačka u procesu (re)socijalizacije i (re)integracije ovih osoba mogla bi biti u želji i htijenju da isti pohađaju više nivoe obrazovanja. Ohrabruje pokazatelj da je sedam od jedanaest povratnika spremno i želi da pohađa više nivoe obrazovanja ili programe prekvalifikacije. Neki od njih su, tokom odsluženja zatvorske kazne zbog boravka na ratištu u Siriji, već u zatvoru prošli obuku za uzgoj voća i povrća i rad u kantini. To im je omogućilo razvijanje novih vještina i normi ponašanja te pomoglo prilikom boravka u zatvoru. Stečene vještine su primijenili na svojim imanjima nakon izlaska iz zatvora. Međutim, ovakva prilika se ukazala malom broju, njih samo dvoje je imala tu priliku, dok su drugi prepušteni sami sebi nakon odsluženja zatvorske kazne. Stoga je važno identificirati vrste faktora i društvene odnose koji mogu motivirati pojedinca da se uključi u zajednicu u kojoj može razviti alternativni identitet i promijeniti svoj pristup djelovanja (Christensen i Bjørgo 2017).

1.5. Prijašnji život

Meta-analiza jasno pokazuje da se faktori indoktrinacije različito diferenciraju u pogledu izražavanja svoga uticaja na javljanje radikalnog ponašanja, počev od onih čiji je uticaj sporedan i neznatan pa do faktora čija snaga može biti u pojedinim slučajevima isključiva i presudna. Uvjereni da *putnici u Siriju* dijele neke zajedničke karakteristike prijašnjeg života, sagledali smo neke od njih. Naravno, bilo bi iluzija misliti da se pomoću sagledanih karakteristika može objasniti njihov odlazak u Siriju kao društveno neprihvatljiva pojava.

U cilju spoznaje sklonosti kriminalnom ponašanju osoba koje su putovale u Siriju, tragali smo za odgovorima na pitanja o aktivnostima koje se tiču kriminalnog ponašanja pojedinca i poteškoća u djetinjstvu. Na pitanje da li je neko od porodice bio žrtva kriminala ili nasilja, naš grupni uzrok (intervju s povratnicima i intervju s porodicama) daje jasnu sliku u kojoj se njih devetnaest od davdeset izjasnilo da niko u njihovoj porodici nije bio žrtva kriminala.

Većina ispitanika iz grupnog uzorka (19 od 20) bi se obratila lokalnoj policiji, ukoliko bi se desilo da im se njihov automobil ili drugo vlasništvo ukrade. To je razumljivo, obzirom da smo primijetili da su lokalni policijski službenici, zaduženi za komunikaciju s povratnicima, razvili dobre odnose. Njih nešto više od jedne trećine zastupa mišljenje da bi državna vlast trebala biti odgovorna za sigurnost, a jedna četvrtina čuvare sigurnosti vidi u lokalnoj upravi/općini.

Tragajući za informacijama o djetinjstvu povratnika, uspjeli smo da prikupimo neke kratke opise njihovog djetinjstva, koji ukazuju da je više od jedne trećine ovih osoba imalo neke poteškoće u djetinjstvu. Te poteškoće su sami opisali tokom našeg razgovora sa njima. Dvojica njih su doživjeli nesreću tokom rata. Jedan je izgubio oko, dok je drugi kao maloljetnik bio primoran da napusti BiH i odrasta sam bez roditelja u dalekoj Libiji. Traume iz tog perioda i danas su primjetne na njegovom ponašanju i ostavljaju trag. Jedan od njih je doživljavao nasilje u porodici.

Drugi uzorka (intervju s porodicama) pokazuje značajnu razlika u odnosu na prvi uzorak (intervju s povratnicima). Tako većina, njih 8 od 9 priznaje da njihovi srodnici nisu imali bilo kakve poteškoće u djetinjstvu. Na naše insistiranje uspjeli smo da od članova porodica dobijemo i neke karakteristike opisa njihovog djetinjstva. Većina njih opisuju svoje srodnike kao pozitivne osobe sa atributima kao što su: stidljiv, ozbiljan, miran, odličan student, prijatan, susretljiv, tih i sretan. Za jednu osobu porodica navodi da je kao dijete imala kolvulzije.

Kod većine našeg grupnog uzorka nismo detektovali neki model oboljelosti od paranoidne ličnosti ili PTSP prije odlaska u Siriju. Podaci koje smo dobili od roditelja sa kojima smo razgovarali a čiji su srodnici u Siriji, kao i članova fokus grupa koji su poznavali ove osobe, nagovještavaju da su to bila dobra djeca koja su slušala i voljela da se druže i idu u školu. To je možda i doprinijelo ponašanju koje pokazuje da većina ovih osoba (6 od 11 intervjuisanih povratnika : 7 od 9 intervjuisanih porodica) u prošlosti, tj. prije odlaska na ratište, nisu konzumirali alkohol, narkotička sredstva niti su se bavili kockom. Jedan povratanik je konzumirao alkohol a jedna je konzumirao alkohol i narkotička sredstva. Dva povratnika kokckala su se pored konzumiranja alkohol i narktoička sredstva.

Ove osobe nisu dolazile u neka eksplozivna stanja koja bi ih odvela u vršenje krivičnih djela, kao i u sukob sa organima vlasti. Tako, protiv većine grupnog uzorka (10 od 11 intervijusianih povratnika 8 od 9 intervijusianih članova porodica) nije vođena istraga niti je bila podignuta optužnica prije odlaska u Siriju. Shodno tome, sud im nije izrekao presudu zbog nekog krivičnog djela prije odlaska u Siriju.

Prema rezultatima dobivenih od našeg grupnog uzorka, hipoteza da se radi o osobama koje su bile u sukobu sa zakonom prije odlaska u Siriju nije održiva. Naravno, ovdje treba imati na umu da je jedan ispitanik povratnik, prije odlaska u Siriju bio sklon izazivanju svađe, navijačkim neredima i nanošenju tjelesnih povreda te je zbog toga protiv njega bila vođena istraga. Kod uzorka intervju s prodicama, jedna osoba je prije odlaska u Siriju osuđeno na 6 mjeseci zatvora zbog ilegalnog držanja oružja.

Kada govorimo o prijašnjem životu, važno je istražiti bračne odnose roditelja, osoba koje su putovale u Siriju. Ovim odnosima se do sada posvećivalo malo pažnje u savremenoj literaturi, kao i u novijim istraživanjima, mada je poznato da konflikti unutar bračnih odnosa mogu uticati na „porodične probleme“ koji mogu ostaviti svoj pečat na ličnost. Porodice koje vrše kriminogeni uticaj u literaturi se prepoznaju pod raznim terminima, kao što su „razbijeni dom“, „podijeljena porodica“, „deficijentna porodica“ i „defektni porodični odnosi“ (Milutinović 1969). Pored negativnih, porodica može vršiti i pozitivne uticaje u procesu formiranja mladih članova društva. Zbog toga, smatramo važnim da analiziramo u kakvim porodicama su živjele, osobe povratnici i osobe koje se nalaze još u Siriji a sa čijima smo porodicama razgovarali, prije odlaska u Siriju. Od 11 osoba povratnika iz Sirije sa kojima smo obavili intervjue, njih 10 je odraslo u porodici s oba roditelja. Isto tako, kod uzorka – intevjuisanih porodica, većina srodnika koji su otišli u Siriju su odrasli s oba roditelja, njih 7 od 9. Za većinu *putnika u Siriju* grupnog uzorka, oba roditelja (majka i otac) su bili najodgovorniji za odgoj (11 od 20). Kod njih 7 za odgoj je bila najodgovornija majka. Samo u jednom slučaju otac je bio najodgovorniji. Trojici povratnika su očevi umrli prije odlaska u Siriju, a kod dvojice je to slučaj sa majkom. Kod većine našeg grupnog uzorka roditelji su živi.

Kada govorimo o bračnim odnosima roditelja, kod prvog uzorka (intervijuisani povratnici), kod njih četvoro roditelji su razvedeni, dok u drugom uzorku (intervjui s porodicama) ta je pojava dosta manja, odnosno kod jedne osobe su roditelji razvedeni. Jedan od *putnika u Siriju* je doživio trostruku nesreću, jer mu je otac napustio porodicu i pošao svojim putem, stavio imovinu pod hipoteku koju je banka aktivirala, a on sa majkom i djecom nema gdje da živi te mu je majka teško oboljela.

Dvoje njih iz grupnog uzorka, reklo je da je bilo nasilja u porodici, većinom to je bilo kroz očevo psihičko zlostavljanje. Kod 16 od 20 ispitanika nije bilo nasilja u porodici. Očevi trojice povratnika su bili alkoholičari, dok je jedan povratnik rekao da mu je otac imao kriminalnu prošlost.

Ovi podaci pokazuju da se među *putnicima u Siriju* nalazi veliki broj onih koji ne potiču iz razorenih porodica te onih koje su suočene sa značajnim izazovima. To se vidi naročito iz istraživačkih podataka do kojih smo došli kada je u pitanju i zaposlenost roditelja. Kod većine grupnog uzorka jedan roditelj je bio zaposlen, dok su živjeli sa njima. Najveći broj roditelja je sa završenom srednjom školom (75% otac – majka 50%). Jedan roditelj, tj. majka, nema završenu školu. Očevi su najfrekventniji sa zaposlenjem u javnim preduzećima (rudnik, željeznice, Mittal, željezara, Krivaja, GNK, turistička zajednica), zatim ugostiteljstvu, i privatnom biznisu. Majke su najzastupljenije kao domaćice, zatim kao službenice u javnoj službi – u općini i u tekstilnoj industriji.

Analizirani podaci do kojih smo došli, podcrtavaju činjenicu da je većina roditelja grupnog uzorka religiozna, njih 14 od 20. Kod uzorka intervjuisanih povratnika, 7 od 11 roditelja je religiozno Taj procenat je nešto veći kod intervijuisanih porodica gdje je 7 od 9 roditelja religiozno. Roditelji su praktikovali islam sa određenim odstupanjima. Tako je njih 5 u prvom uzorku svakodnevno praktikovalo islam, jedno često i jedno ponekad.

Istražujući dalje prijašnji život *putnika u Siriju* tragali smo za odgovorom da li su isti živjeli u dijaspori. Jedna petina grupnog uzorka priznaje da je prije odlaska u Siriju živjela van BiH, odnosno u Austriji tokom 2012. godine. Jedna trećina našeg prvog uzorka je bilo primorano napustiti svoj dom. Kao razlog napuštanja su naveli rat, koji je bio u BiH u periodu 1992. – 1995.

1.6. Islamska edukacija i praktikovanje islama

Uzročne povezanosti islamske edukacije i praktikovanja islama i odlaska *putnika u Siriju*, pokušali smo da ispitamo na osnovu naše hipoteze. Pored toga, hipoteza „da su putnici u Siriju osobe koje su imale nizak nivo znanja o islamu u periodu prije aktivnog praktikovanja islama“ poslužila nam je da ispitamo da li je moglo doći do preokreta kada je u pitanju posvećenost islamu od djetinjstva do rane zrelosti. Istraživači Wiktorowicz (2005b), Sagemer (2004) i Nielsen (2013) potvrđuju mogućnost kauzalnih veza islamske edukacije i praktikovanja islama u mladosti s kasnijom radikalizacijom i odlaskom u „džihad“, smatrajući da je značenje uzročnosti „prepoznatljivo“ u domenu ovih društvenih pojava. Nizak nivo vjerskog znanja znači da su pojedinci manje sposobni da prave razliku između umjerenih i ekstremnih verzija islama (Nielsen 2013). U mogućnost postojanja ovih uzročnih veza sumnja Segeman (2004) na osnovu klastera koje je istraživao i koji su „pokazali da je njih 70% opisano religiozno u mladosti“ (70).

Kod našeg grupnog uzorka, većina (75%) osoba koje su otišle u Siriju bile su religiozne prije aktivnog praktikovanja islama (8 od 11 – intervjuisani povratnika : 7 od 9 – intervjuisane porodice). Biti religiozan znači vjerovati u Boga i pripadati određenoj konfesiji ili religijskoj instituciji. Kada je u pitanju praktikovanje islama do perioda odlaska, postoji statistička razlika među našim uzorcima. Kod prvog uzorka (intervju s povratnicima), 5 od 11 povratnika priznaju da su u tom periodu na neki način praktikovali islam (odlazak na džuma-namaz, periodični post tokom ramazana), dok kod drugog uzorka (intervju s porodicama), broj praktikanata je znatno veći tj. njih 7 od 9 su praktikovali islam. Među praktikantima grupnog uzorka, najzastupljeniji su oni koji navode da se radi o praktikovanju tradicionalnog islama, njih 8 od 20. Kod

ispitanika povratnika, njih trojica od jedanaest priznaju da nisu bili praktikanti islama, dok kod intervjuisanih porodica radi se o dvije osobe.

U odnosu na vrijeme početka aktivnog praktikovanja islama, postoje statističke razlike u odgovorima među ispitanicima grupnog uzorka. Najveći broj ispitanika povratnika, njih 4 od 11 navode da su s aktivnim praktikovanjem islama počeli od 5 do 9 godine, dok kod ispitanika porodica, samo je jedna osoba počela praktikovanje islama u navedenoj dobi život. Kod ispitanika pordica, najviše je onih koji su počeli praktikovati islam u periodu od 15 do 19 godine, njih 5 od 9. Tri intervjuisana povratnika priznaju da su počeli sa aktivnim praktikovanje islama u periodu 20 – 24 godine. Kod intervjuisanih porodica ovakav odgovor se odnosi na dvije osobe. Kod perioda života od 25 do 34 godine nema statističkih razlika među ispitanicima grupnog uzorka.

U oba uzorka pokazuje se da su osobe, koje su otišle u Siriju, počele s praktikovanjem islama u mladosti te nije čudno što je 4 od 11 intervjuisanih povratnika reklo da ih je na praktikovanje islama potakla porodica i djetinjstvo. Drugu grupu čine oni koji su bili potaknuti od prijatelja (njih 2 od 11), a bilo je i onih kojima je bio presudan neki životni događaj (rat, san, potraga za spasom i čitanje knjige). Samo jedan povratnik je rekao da su društvene mreže te koje su ga potaknule na aktivno praktikovanje islama.

Većina ispitanika iz uzorka intervju s povratnicima, imala je neki oblik religijske edukacije prije aktivnog prakticiranja islama (6 od 11), a njih četvorica nisu imali oblike religijske edukacije. Kod našem drugog uzorka – intervju s prodicama, primjetno je da svih 9 porodica potvrđuje da su njihovi srodnici imali neki oblik religijske edukacije u periodu prije aktivnog prakticiranja islama. Kada govorimo o islamskoj edukaciji prije aktivnog praktikovanja islama, najviše intervjuiranih u oba uzorka ima pozitivno mišljenje o tadašnjoj religijskoj edukaciji (46% - intervju s povratnicima : 89% - intervju s porodicama). Nešto više od jedne četvrtine povratnika (njih 3 od 11) ima neutralan stav o toj edukaciji. Zanimljivo je da kod grupnog uzorka nije bilo onih koji su imali negativno mišljenje o religijskoj edukaciji prije aktivnog prakticiranja islama.

Ispitanici uzorka intervjuisanih povratnika iskazuju u većem procentu negativne ocjene o znanju o islamu. Tako, njih troje ocjenjuje da su imali loše znanje o islamu, za razliku od uzorka intervjuisanih porodica gdje takvu ocjenu nalazimo kod jedne osobe od njih devet. Za razliku od ispitanika povratnika, gdje je jedan povratnik ocijenio svoje poznavanje islama dobrim prije aktivnog prakticiranja, većina ispitanika drugog uzorka – intervjuisane porodice, njih 5 ocjenjuje da su njihovi srodnici imali dobro poznavanje islama prije aktivnog prakticiranja. Većina intervjuisanih iz grupnog uzorka je u periodu prije aktivnog prakticiranja islama imalo obuku pod okriljem Islamske zajednice u

BiH (mekteb, džamija, kurs IZ u BiH, škola), dok je samo jedan povratnik rekao da je o islamu u tom periodu podučavan putem neformalnih predavanja.

Podaci pokazuju da je najveći broj *putnika u Siriju* iz oba uzorka prije aktivnog praktikovanja islama bio religiozan te da su počeli praktikovati islam u ranim godinama, tj. kao djeca. Većina njih je imala obuku u okvirima Islamske zajednice u BiH te dijele pozitivno mišljenje o tadašnjoj religijskoj edukaciji. Međutim, ono što pravi diferencijaciju ovih odgovora jeste ocjena znanja kojeg su dobili putem te edukacije. Povratnici iz grupe našeg prvog uzorka, za razliku od porodica srodnika, smatraju da je njihovo poznavanje islama u ovom periodu bilo loše. Ipak, većina porodica smatra da su njihovi srodnici imali dobro poznavanje islama prije aktivnog prakticiranja. Jedna trećina uzorka povratnika iz Sirije pokazuje da nije imala nikakvu islamsku edukaciju. Ovaj podatak ukazuje da postoji određena korelacija između tadašnjeg lošeg znanja o islamu kod ovog uzorka i kasnije indoktrinacije koja je doprinijela odlasku u Siriju.

1.7. Porodični i bračni status

Primarni podaci koje smo prikupili i analizirali razbijaju stereotip da su bh. *putnici u Siriju* usamljenici, tj. osobe kojima nedostaju veze s društvom kao cjelinom. Oba naša uzorka daju informacije o bračnom statusu, prema kojima je 80% putnika u Siriju oženjeno/udato (16 od 20). Kada je u pitanju šerijatski brak, procenat oženjenih/udatih je veći i iznosi 85% (17 od 20). Tako visok procenat oženjenih u skladu je s principima islama koji svoje vjernike ohrabruje da se žene/udaju i da imaju djecu. Samci s kojima smo razgovarali su u takvom položaju zbog svojih godina i finansijske nemogućnosti da izdržavaju porodicu. U ovoj grupi prisutne su i veze gdje su *putnici u Siriju* ohrabrivali mlađe da se žene sa njihovim kćerkama ili sestrama njihovih prijatelja. Takvim brakovima su jačali religijske i grupne veze. Međutim, postoje primjeri gdje su takvi brakovi završili razlazom bračnih drugova. Većina prvog uzorka – intervju s povratnicima (60% - 6 od 10) je prvi put stupila u šerijatski brak. Kod formalnog braka, većini povratnika to nije prvi brak, za njih 5 od 9 koji su u braku. U prosjeku, povratnici su 11 godina u formalnom braku, a u šerijatskom 8 godina, s tim da u obje vrste bračnih zajednica najduži brak traje 23 godine, a najkraći 5 mjeseci.

Uspjeli smo da sakupimo neke kraće informacije o tome kako su ove osobe upoznale svog partnera. Način upoznavanja značajno varira od osobe do osobe. Međutim, za njih jednu trećinu odnosno 6 od 17 oženjenih/udatih iz grupnog uzorka, internet je poslužio kao novi medij za upoznavanje bračnog partnera. Primjetno je da se internet koristi za vezu između pojedinca i mladih djevojaka

koje su potencijalne za preobraćanje i koje pate zbog izolovanosti ili zbog obične diskriminacije. Nismo ispitivali koji internetski sadaržaji su korišteni za ova upoznavanja.

Jedna petina grupnog uzorka je upoznala partnera na druženjima na različitim događaima i lokacijama (druženju u džamiji, na mevludu i u kafiću), dok se mali broj njih poznavao iz djetinjstva, tj. bili su komšije, a jedan povratnik je upoznao svoju suprugu putem druženja sa njenim ocem. Najveći broj 10 od 17 ispitanika grupnog uzorka, odnsno njih 59% odgovorilo je da su lično dogovorili brak sa izabranicom - budućom suprugom. Jedna četvrtina posredstvom roditelja izabranice, a njih troje posredstvom prijatelja. Kod najvećeg broja grupnog uzorka, partner ima završenu srednju školu (njih 9), sa osnovnom školom je njih 4 i 3 ima visoku školsku spremu - fakultet. Kada govorimo o zaposlenosti partnera povratnika, podaci pokazuju da je većina bračnih partnera nezaposleno (7).

Većina našeg grupnog uzorka, čak sedamnaest od dvadeset odrasla je u porodici s oba roditelja, koji su u većini slučajeva religiozni (14 od 20) i praktikuju islam, ali na drugačiji način od *putnika u Siriju* iz prvog i drugog uzorka. Njih 16 ima braću i sestre, gdje su dominantniji oni koji imaju sestre. Braća su religioznija od sestara, ali su podjednako praktikanti islama. Postoje određene razlike između praktikovanja islama našeg uzorka i njihovih sestara, a te razlike se ogledaju kod ženskih ispitanika u tome što im sestre nisu pokrivene i većina ne praktikuje islam kao one. Također, svi oni učesnici fokus grupe u Maglaju koji praktikuju islam su potvrdili da na drugačiji način praktikuju islam od našeg prvog uzorka – osoba povratnika.

„Mi klanjamo onako kako su klanjali naši djedovi i nene. Zapravo onako kako smo naučili u mejtefu Islamske zajednice BiH. Za mene je to pravilno ono što se vijekovima radilo pa sad, ovo što je malo drugačije normalno da djeluje drugačije. Zapitaš se zašto je to, šta slijedi?“ (žena, [53-60], fokus grupa Maglaj).

Kod grupnog uzorka, polovina bračnih partnera je bila upoznata sa aktivnostima odlaska u Siriju (10 od 20), a 11 od 20 partnera su otišli zajedno u Siriju. Međutim, ovdje postoje značajne statističke razlike između naših pojedinačnih uzoraka. Tako, kod prvog uzorka – intervjuisani povratnici, samo tri partnera su bili zajedno u Siriji, dok je kod drugog uzorka – intervjuisane porodice taj broj daleko veći, gdje je njih 8 od 9 zajedno otišlo u Siriju. Ta razlika je uslovljena vremenskim okvirom odlaska, jer smo već rekli da je većina ispitanika iz našeg prvog uzorka otišla u Siriju u periodu od 2012. do polovine 2013. godine, a kada nismo imali izraženije odlaske žena. Većina ispitanika iz grupnog uzorka ima djecu – 16 od 20. U prosjeku, par ima po troje djece, a dva para imaju po šestero djece. Kod prvog uzorka- intervjuisani povratnici, samo jedna osoba je rekla da su djeca sa njom bila u Siriji. Većina ovog uzorka, njih osam nije putovala sa djecom u Siriju. Kod uzorka

intervjuisane porodice, to je sasvim suprotno, jer svi koji su imali djecu, njih 8 od 9, istu su poveli sa sobom u Siriju. Također, ima djece koja su rođena u Siriji. Djeca se trenutno nalaze u kampovima u Siriji.

Četiri ispitanika povratnika su rekli da im djeca idu u državnu školu, dok ih je isti broj rekao da im djeca ne idu u školu zbog nedovoljne starosne dobi. S druge strane, samo dvoje ispitanika povratnika priznaje da im djeca idu u mekteb koji radi po programu Islamske zajednice u BiH, gdje iste o islamu podučava vjerski službenik - hodža. Većinu druge djece o islamu podučavaju roditelji.

Ono što je zajedničko za većinu ispitanika našeg grupnog uzorka je da su oni jedine osobe koje finansijski podržavaju i izdržavaju svoje članove porodice, s tim da isti nisu do sada primali bilo kakvu finansijsku podršku za sebe i porodicu. Šestero od dvadeset intervjuisanih su samohrani roditelji.

2

MOTIVI I UZROČNOST PUTOVANJA U SIRIJU

Nastanak i razvoj ljudskih aktivnosti možemo istraživati na osnovu djelovanja svjesnih i voljnih elemenata koji, kao subjektivna pokretačka snaga, usmjeravaju te aktivnosti. To je slučaj i s aktivnostima naših *putnika u Siriju,* jer su oni morali prije samog čina putovanja donijeti odluku, tj. odlučiti se, a to odlučivanje je svjesni, motivisani proces. Takvom donošenju odluke prethodi određeni proces, koji može biti psihološke prirode te koji je povezan s vrijednostima i interesima, potrebama, stavovima, emocionalnim raspoloženjem i vjerskim procesima. Teško da odluka o putovanju može biti donijeta automatski, jer čovjek kao svjesno biće unosi elemente svijesti u svoje životne planove, aktivnosti i svoja ponašanja. Među svjesnim elementima, u našem istraživačkom fokusu prvo mjesto interesovanja zauzimaju motivi koji su vezani za ciljeve putovanja, interese i aspiracije *putnika u Siriju.* U pogledu objašnjavanja karaktera i izvora motiva putovanja na ratište u Siriju, postoje različita shvatanja. Motive odlaska u Siriju za marokanske borce, istraživali su Fainberg i Fellow (2017) te zaključili da „temeljni motivi ovih putovanja leže u ideološko-religijskim i socio-ekonomskim razlozima" (12). Dalje oni navode da *„kod šiitskih stranih boraca karakter i izvori motiva putovanja variraju. Iran, koji namjerno šalje svoje trupe u Siriju, očito slijedi svoje geopolitičke interese".* Prema Forestu (2012), u svom suočavanju s terorizmom Boko Harama u Nigeriji, dva su primarna faktora za bavljenje terorističkim aktivnostima: „„preduslovi" ili „stvari koje postoje" i „okidači" ili „stvari koje se događaju". Ideologija je vodeći motiv" (30). *„Šiiti iz Indije su motivirani vjerskim osjećajima"* (26). S druge strane, Sageman (2008), Horgan (2009) i Bjorjo (2005) tvrdili su da ideologija obično nije primarni motivirajući faktor, a usvajanje ideologije terorističke organizacije obično se događa nakon što se pojedinac pridruži njihovoj organizaciji (Zeiger i Aly 2013).

Azinović (2017) zastupa drugačiji pristup motivacije putovanja na ratište u Siriju, kada piše da: *„Muslimani iz regije zapadnog Balkana bili su motivisani da odlaze u Siriju i Irak kao strani borci iz osjećaja dužnosti zbog slične pomoći koju su muslimani u balkanskim zemljama dobili tokom ratova devedesetih. Zatim, nakon proglašenja "halifata" i aktivnosti ISIL-a ka promovisanju hidžre, hidžra kao najvažnija dužnost "pravih muslimana" se vidi kao motiv“* (62).

Ovdje navedeni istraživački okviri objašnjavanja karakter i izvore motiva putovanja na ratište u Siriju i pokazuju da su isti višedimenzionalni i preklapajući. Među analiziranim grupama globalnih *putnika u Siriju*, jasno se vide svjesni elementi – odnosno motivi kao politički, socijalni, psihološki i ideološki. Kod *putnika u Siriju* s područja zapadnog Balkana, prema dosadašnjim istraživanjima, motiv je prepoznat u pomoći muslimanima i pozivu na hidžru. Kakvi su motivi odlaska u Siriju, putnika iz BiH i da li su ti motivi iste prirode kao i kod gore navedenih, analizirat ćemo u nastavku ovog dijela istraživanja.

Pored objašnjavanja motiva putovanja na ratište u Siriju, važno je istražiti i analizirati pitanja uzročnosti ponašanja koje je dovelo do odlaska na strano ratište. Pitanjem uzročnosti ponašanja koje je dovelo do odlaska na strana ratišta, istraživači su se počeli baviti još od ranih devedesetih godina. Sagemen je istraživao uzročnosti dolaska stranih boraca u Afganistan kasnih 1980-ih i ranih 1990-ih. Međutim, ako fenomen odlaska na strana ratišta sagledamo sa kriminološkog i sigurnosnog stajališta, postavlja se pitanje da li je značenje uzročnosti nama „uhvatljivo“ u domenu društvenih pojava i procesa. To je posebno važno, ako znamo da se u literaturi pojam uzorka često naziva raznim terminima kao što su: faktori, sila, motivacija, poticaj, namjera, dinamička ravan i drugi slični pojmovi (Milutinović 1969). Hartmut von Hentig (1954) kaže da je uzrok sila koja proizvodi neku drugu silu. Za savremene kriminološke teoretičare, koji prave razliku između uzroka i uslova društveno neprihvatljivog ponašanja, karakteristično je da često prave propuste u pogledu konkretnog određivanja neposrednih uzroka. Ti propusti se ogledaju u uzimanju uzročnih faktora koji nemaju takav karakter te da ulaze u ispitivanje odnosa između društveno neprihvatljivog ponašanja i drugih pojava, koje nema puno smisla, dok saznanja bitnih kauzalnih veza ostaju po strani. Zbog toga, naše promišljanje ide u pravcu da se u ovom dijelu posvetimo pored motiva i neposrednim uslovima, okolnostima i povodu kao elementima koji su doprinijeli stvaranju pogodnog tla i donošenju konkretnih odluka za putovanje u Siriju.

2.1. Rat i ratna stradanja iz devedesetih kao motiv

Ratni i poratni uslovi su u istraživanjima Perešin (2017), Andonov, Mikac i Mamić (2014), navođeni kao pojave koje su uslovile lakše donošenje odluke o odlasku na strana ratišta. Azinović (2017) slijedi isti pristup te navodi da su „*muslimani iz regije Zapadnog Balkana bili su motivisani da odlaze u Siriju i Irak kao strani borci iz osjećaja dužnosti zbog slične pomoći koju su muslimani u balkanskim zemljama dobili tokom ratova devedesetih*“ (62). Ulogu rata i ratnih stradanja u ovom procesu procijenili smo na osnovu naše postavljene hipoteze: Stradanja članova porodice i ratni događaji u BiH od 1992. do 1995. godine, uticali su na stvaranje slike o globalnoj nepravdi prema muslimanima, te na lakšu identifikaciju s događajima u Siriji i Iraku, ali i na odluku za odlazak na strana ratišta.

Prva stvar koja se u uočava u vezi naše hipoteze je da je gotovo polovina našeg grupnog uzorka na neki način bila žrtva rata i da im je neko od porodice tokom rata stradao. Među intervjuisanim koji su odgovorili ko im je bio žrtva rata, najveću frekvenciju bilježimo kod onih, kojima su tokom rata ubijeni rođaci (4), zatim brat i otac (2), amidža, dedo i tetka (2). Tokom rata jednoj osobi je ranjen otac.

Drugo, većina ispitanika iz našeg prvog uzorka (9 od 11) – intervju s povratnicima, na rat u BiH gleda kao agresiju, dok jedna osoba smatra da se radilo o odbrambenom ratu. Po ovom pitanju identični su odgovori učesnika u fokus grupama. Povremeno se tokom rasprave u fokus grupama opažala jača dinamika odgovora mlađih učesnika, koji su posebno isticali da se *„cilj agresije nije ostvario“. Taj cilj je bio uništenje muslimanske populacije u Bosni i Hercegovini“* (muškarac, [28-32], fokus grupa Cazin).

Stariji učesnici fokus grupa su nam objasnili da ovakvu spoznaju o naravi rata u BiH zasnivaju na vlastitom iskustvu i da postoji mnogo primjera koje mogu navesti u korist takve tvrdnje. Za nekoliko starijih učesnika fokus grupe, koji su učestvovali u ratnim događajima, bilo je jako emocionalno da razmišljaju o prošlosti rata i da se upuštaju u zamišljanje šta je moglo biti.

Ranije smo spomenuli da je više od jedne trećine našeg uzorka bilo primorano napustiti svoj dom zbog ratnih dešavanja te gotovo polovini njih je neko iz porodice ubijen tokom rata. Ovo su važni faktori u kreiranju mišljenja po kojem

svi naši intervjuirani povratnici vjeruju da su ratni događaji u BiH bili usmjereni na kompletno uništavanje muslimanske populacije - Bošnjaka. Za razliku od ispitanika povratnika, ispitanici članovi porodica, čiji su srodnici otišli na ratište, vjeruju u dosta manjem broju, njih jedna petina, da su njihovi srodnici vjerovali da su ratni događaji u BiH bili usmjereni na kompletno uništavanje muslimanske populacije - Bošnjaka.

Većina ispitanika našeg prvog uzorka – intervju s povratnicima, njih devet smatra da se prema muslimanima Ummeta dešava globalna nepravda koja se čini različitim pristupima i načinima. Među tim pristupima nepravde, intervjuirani navode: uskraćivanje prava, ekonomski, vojno, nepravednim stavom prema muslimanima u entitetu Republika Srpska, udaranjem na čast muslimana, terorisanjem i ubijanjem u Palestini, Siriji i ubijanjem Rohinja i svim drugim sredstvima. Šest od jedanaest kao dio te nepravde vidi i stradanja njihovih porodica i ratne događaje u BiH. Članovi porodica srodnika koji su otišli u Siriju, kao ispitanici našeg drugog uzorka, nisu mogli procijeniti kakvo mišljenje o ovim pitanjima imaju njihovi srodnici.

Iako većina ispitanika povratnika doživljava stradanja svoje porodice i ratne događaje kao sastavni dio globalne nepravde prema muslimanima, njih šest od jedanaest odbacuju tezu da su stradanja njihovi članova porodice i ratni događaji u BiH iz devedesetih uticali da se oni lakše identifikuju s događajima u Siriji i donesu odluku za odlazak. Ovakva teza je neprihvatljiva i za ispitanike iz našeg uzorka – intervju s porodicama, gdje njih 5 od 9 odbacuje stradanja njihovih članova porodice i ratne događaje iz devedesetih kao uzročnike ponašanja koje je dovelo do svjesnog elementa – motiva za odlazak na ratište u Siriju. Iz našeg grupnog uzorka samo jedna osoba od njih 20, doživljava stradanja svoje porodice i ratne događaje iz devedestih kao motiv za odlazak na ratište u Siriju.

2.2. Mudžahedini kao inspiracija

Period „mudžahedizma“ obuhvata vrijeme dolaska mudžahedina u BiH tokom rata devedesetih. Mudžahedini su bili Arapi koji su se borili u Afganistanu, porijeklom uglavnom iz Egipta, Saudijske Arabije, Alžira, Jordana i Jemena. Evan Kohlmann, koji je istraživao dolazak boraca afganistanskog rata i dobrovoljaca iz islamskih, ali i zapadnoevropskih zemalja u BiH, vjeruje kako ih se većina samostalno odlučila poći u rat za odbranu islama. U BiH su počeli pristizati preko Hrvatske u ranu jesen 1992. godine, što je potrajalo do početka 1996. Tu su formirali jedinicu „El Mudžahedin“ u sastavu Sedme muslimanske brigade u sklopu Trećeg korpusa Armije RBiH (United Nations [UN] 2018). Nemoguće je u par redova napisati i opisati sve scenarije i uloge koji govore o organizaciji i

dolasku mudžahedina u BiH. Najzanimljiviji su oni koji govore o tome da je većina njih došla s časnim namjerama da pomognu BiH. Kao glavni motiv dolaska, mudžahedini navode vjerovanje da se radi o genocidu nad muslimanima u BiH i da je to povod za novi džihad. Zvanično, nismo uspjeli pronaći dokument Vlade Republike BiH u kojem se traži dolazak stranih boraca – mudžahedina. Tadašnji ministar vanjskih poslova Haris Silajdžić je izjavio *„...nama nisu bili potrebni ljudi, bilo nam je potrebno oružje. Međutim, ti ljudi su došli. Većina njih je došla da pomogne. Naravno da su štetili imidžu Bosne i Hercegovine i našoj borbi...*" (Stanković 2019).

Pored toga što su neki mudžahedini dolazili samostalno, međunarodne istrage su utvrdile da je dolazak mudžahedina bio organizovan od nekih međunarodnih humanitarnih organizacija. Jedna od takvih organizaicja je Islamski institut za kulturu (ICI) u Milanu, na čijem je čelu bio šejh Anwar Shaaban.

U razgovoru sa tadašnjim pripadnikom obavještajno-sigurnosnog sektora, saznali smo da su oni u obavještajnim i sigurnosnim strukturama BiH još vrlo rano tokom rata otkrili da je dio mudžahedina ubačen u zemlju mimo volje Vlade u Sarajevu, sa znanjem i uz pomoć zapadnih i susjednih sigurnosnih službi. Dolazak mudžahedina iz islamskih zemalja u BiH nije bio ni tako slučajan, ni spontan, tvrdi tadašnji službenik sigurnosnosnog sektora navodeći da: *„Neki od njih su obavljali obavještajne zadatke, dok su preostali svojim prisustvom i ideologijom trebali ojačati ekstremno krilo koje je u kasnijim borbama počinilo određene zločine te pravili raskol unutar Islamske zajednice u BiH"* (Intervju #1, službenik sigurnosnog sektora u BiH, 2019). Ovakvim ponašanjem isti su bacili ljagu na borbu Armije RBiH.

Do sada nije urađena niti jedna domaća sveobuhvatna naučnoistraživačka studija o etiologiji i fenomenologiji mudžahedina koji su se borili u BiH. O njima su većinom pisali bosanskohercegovački novinari, među kojima je publicista Esad Hećimović i novinari magazina „Slobodna Bosna", „Start" i „BH Dani". Na međunarodnom nivo ovom temom se bavio američki stručnjak za terorizam, Evan F. Kohlmann koji je napisao knjigu „Al-Kai'din džihad u Evropi: Afganistansko-bosanska mreža". Navedeni bosanskohercegovački magazini procjenjuju da ih je, u periodu 1992.–1995. godina, došlo od 2.500 do 3.000. Međutim, njihova jedinica nikad nije bila u većem broju od 500 do 1.000 boraca.

Publicista Esad Hećimović (2006) je na temelju dostupnih dokumenata sigurnosnih službi pisao o dolasku mudžahedina u Bosnu, ukazujući na sljedeći zaključak:

> *„Pored vojnih aktivnosti koje su izvodili strani borci, njihove aktivnosti su vrlo brzo proširene i na mnogo važniju djelatnost stranih boraca, širenje "pravog islama". Abdel Aziz Riđobradi, prvi vođa mudžahedina u BiH, rekao je da oni u Bosni imaju dvije dužnosti: prva je džihad, a druga*

> *podučavanje „pravog islama“. Islam, kakav se stoljećima prakticira u BiH, za njih je iskrivljen, bosanski muslimani za njih nisu pravi vjernici i njihov je zadatak podučiti ih pravoj vjeri. Strani islamski misionari su već 1993. počeli veliku borbu za uticaj na vjerske službenike i vjernike u Bosni, nastojeći promijeniti dotadašnje shvatanje islama. Službena Islamska zajednica u BiH je dobila opoziciju i u vlastitim redovima. Dolazi do sukoba između tradicionalnog bosanskog islama i "uvoznog islama", koji se većinom odvija izvan očiju javnosti, osim u rijetkim incidentnim situacijama“* (36).

Evolucija mudžahedina prema autorima Galijaševiću (2007) i Al Hamadu (2004) nastavlja se i u postratnom periodu koji smo mi nazvali *period vehabizma* (1996–2000). Ovaj period je karakterističan po tome što su vehabije često od medija generalizirane u negativnom kontekstu. Nakon ovog perioda slijedi *period alkaidizma* (2001–2004), kada se Bošnjaci, zbog određenih pojedinaca iz odreda El Mudžahid, a koji su povezani sa ograncima Al Qaide, nastoje prikazati kao prijetnja, prepoznata u Bijeloj Al Qaidi, a BiH kao pogodno tlo i poligon za obuku terorista. Iako muslimani u BiH nikada nisu bili radikalizovani, oni se nastoje prikazati takvima i povezati sa terorističkom organizacijom kao što je Al- Qaida. Nakon ovog perioda, BiH je ponovo na udaru. Od političkih predstavnika entiteta Republika Srpska, njene institucije se nastoje prikazati kao slabe, tj. da nedovoljno rade na realizaciji strategije borbe protiv terorizma i nasilnog ekstremizma.

Pored stalnog udara na institucije BiH, putem politika entiteta Republika Srpska koje su podržane politikama susjednih zemalja, naša zemlja se nastoji prikazati kao plodno tlo za regrutovanje terorista putem selefija. O takvom pristupu piše i sociolog Puhalo (2016) koji navodi da: *„Mediji, kroz pisanje o kampovima za obuku terorista u BiH (Donji Vakuf, planina Zelengora, okolina Bihaća i Maglaja), državu prikazuju kao nemoćnu da se suprotstavi ovim prijetnjama ili (ono što je još gore) kao nezainteresovanu da to učini. Pozivanje na neimenovane, ali „provjerene izvore“, i dokumenta, ovoj priči daje oreol misterije i građanima BiH šalje poruke, da su bezbjedonosne službe „šuplje“, tj. da su potpale pod uticaj i kontrolu selefija“* (57). Ovaj period nazvali smo period radikalnih grupa u BiH, tj. *period selefizma* (2005–2011). Zadnji period je vezan za odlazak naših građana u Siriju i taj period smo nazvali *islilizam* (2012– do danas). U ovom periodu u medijskom izvještavanju ne pravi se razlika između selefija i terorista, tj. „isilovaca“. O tome nam svjedoče i izvještavanja o akciji „Rez“, gdje su uhapšeni bili odmah etiketirani kao ISIL-ovci za koje postoje pouzdane informacije da žele da ubiju policajca i još više od sto ljudi (Puhalo 2016).

U istraživanju Atlantske inicijative iz 2015. godine, kao motiv za odlazak na strana ratišta u Siriju i Irak se navode stariji borci odreda El-Mudžahid. Ovakvo zagovaranje motiva često je isticano i u medijima koji su ukazivali na opasnost od stranih mudžahedina koji su ostali u BiH nakon rata. Prema Edini Bećirević

(2017) „*ekstremne ideologije su stigle s mudžahidima, ali njihovo širenje od kraja rata ne može se isključivo povezati s tim bivšim stranim borcima, i stoga ih treba shvatiti u kontekstu složenijih društvenih transformacija koje su se desile u posljednjim desetljećima*“ (85).

Na osnovu izloženog, možemo reći da se u javnom, ali i u dosadašnjem istraživačkom diskursu često zagovarala teza da je veliki broj bosanskohercegovačkih putnika, onih koji su otišli u rat za ISIL, imao određene veze sa mudžahedinima. Ovakva slutnja nam se činila zanimljivom te smo istu željeli provjeriti, postavljanjem i testiranjem hipoteze koja glasi: stranim borcima u Siriji, porijeklom iz BiH, inspiracija su bili strani borci koji su se borili u redovima Armije Republike Bosne i Hercegovine? Hipotezu smo testirali kroz nekoliko pitanja o kojima smo razgovarali direktno s povratnicima iz Sirije i porodicama čiji su srodnici otišli u Siriju.

Kada govorimo o vezama između mudžahedina – stranih ratnika koji su se borili u BiH i našeg grupnog uzorka, mali su dokazi koji potvrđuju bliskost, saradnju i veze između njih. Ako ove veze i postoje, one su vidljive u tome da su se neki ispitanici upoznali sa mudžahedinima i da su ispitanici iz našeg prvog uzorka – osobe povratnici čuli priče o podvizima stranih boraca u redovima Armije RBiH (mudžahedinima), dok porodice srodnika nisu znale reći da li su njihovi srodnici koji su otišli u Siriju čuli priče o podvizima mudžahedina.

Većina našeg grupnog uzorka nije bila direktni učesnik u ratu u BiH (18 od 20), što ukazuje da se njih većina nije mogla tokom rata direktno upoznati s mudžahedinima. Radi se o osobama, gdje je većina rođena tokom ili nakon rata. Samo dva ispitanika iz prvog uzorka – intervju s povratnicima, su bili direktni učesnici rata u BiH. Međutim, iako su samo 2 intervjuisana povratnika bila direktni učesnik rata u BiH, njih (4) je reklo da je upoznalo mudžahedine. To znači da iz grupe onih, koji su rekli da nisu bili direktni učesnici u ratu, imamo dvije osobe koje su se poslije rata upoznale s mudžahedinima. Osobe koje su se upoznale s mudžahedinima dolaze s područja ZDK. Radi se o starijim osobama, ali i o jednoj mlađoj osobi koja nije bila direktni učesnik rata u BiH. Četiri intervjuisana povratnika koji su se upoznali sa mudžahedinima sa istim su se sprijateljili.

Obzirom da je došlo do zaokreta u vjerskoj posvećenosti u većem dijelu našeg grupnog uzorka, nastojali smo da utvrdimo da li su neki od njih imali obuku o islamu od mudžahedina. Samo su tri ispitanika iz prvog uzorka – intervju s povratnicima, prošli takvu obuku. Većina njih, 8 od 11 nije imala bilo kakvu obuku o islamu od mudžahedina.

O borbenim podvizima, kao što su borbeni uspjesi mudžahedina koji su ratovali u redovima Armije RBiH, čulo je sedam intervijuisanih povratnika. Isto tako, kada je u pitanju motiv zbog kojeg su došli mudžahedini u BiH, šest povratnika

smatra da je to pomoć muslimanima, dva povratnika dolazak vide kao vjerski motiv, dok jedan smatra da su postojali različiti motivi koje je teško utvrditi.

Većina ispitanika iz uzorka – intervju s povratnicima, smatra da nije postojala potreba za dolaskom mudžahedina u BiH (7 od 11), a njih 6 je ponosna na njihov doprinos u borbama s neprijateljem. Drugi uzorak – intervju s porodicama, nije nam mogao dati odgovor na to kakvo su mišljenje imali njihovi srodnici koji su otišli u Siriju, o dolasku mudžahedina u BiH, kao ni o njihovom doprinosu u borbama s neprijateljem. Učesnici fokus grupa čuli su o dolasku mudžahedina u BiH tokom rata, ali imaju vrlo oskudna znanja o njima. *„Ja ne znam sad taj period 1995., ali nemamo trenutno neke primjere zbog kojih možemo reći da smo mi sada ugroženi zbog te neke grupe ljudi koja je došla“* (žena, [23-27], fokus grupa Cazin).

Svoje iskustvo o pripadnicima ove grupe prepričala je učesnica fokus grupe.

„*Sjećam se, to je bio period 6 godina poslije rata, ja sam imala 10 godina. Šetam ulicom i jedan se čovjek tako okrenuo prema meni, baš se sjećam. Visok, krupan, ima bradu i kaže mi, ne možeš ti pjevati ulicom. To je zabranjeno po islamu. Ja ga pogledam i okrenem se. Vrlo brzo su te osobe shvatile da se ne može ići baš toliko ekstremno*“ (žena, [28-32], fokus grupa Maglaj).

U fokus grupi u Maglaju bilo je i onih koji su mišljenja da se *„Maglaj iskoristio u medijskom prostoru negativno zbog mudžahedina, iako oni nikad nisu imali slučajeve izražavanja posebnih vrsta radilkalizma kako je to bilo u drugim sredinama“* (muškarac, fokus grupa, zatvorena zajednica).

Jasno, važna saznanja su i ta u kojoj većina ispitanika, iz našeg grupnog uzorka 17 od 20 tvrdi da im mudžahedini nisu bili inspiracija za odlazak u Siriju. Zanimljivo je i to što nema značajne statističke razlike u odgovorima ispitanika iz oba naša pojedinačna uzorka po ovom pitanju. Ustvari, ovakvi podaci pokazuju da mudžahedini koju su bili u ratu u BiH nisu imali vezivno tkivo sa većinom putnika u Siriju – tumačeći islam i inspirišući ih za odlazak. Ovakvi podaci dovode u pitanje hipotezu da su strani borci koji su se borili u redovima Armije RBiH bili inspiracija za odlazak bh. građana u Siriju. Shodno tome, možemo zaključiti da među svjesne elemente, koji su doprinijeli odlasku na ratište u Siriju, ne možemo ubrojiti mudžahedine koji su se borili u BiH tokom rata devedesetih. Isto tako, prema našim podacima mudžahedini se kod većine grupnog uzorka ne mogu identifikovati kao uzročnik ponašanja koje je dovelo do odlaska na ratište u Siriju.

2.3. Imovinsko-finansijsko stanje kao faktor pritiska

U akademskoj literaturi se mnogo piše o uticaju kriza nastalih usljed imovinsko-finansijskih problema i ističe se da su ove krize često povezane s delinkventnim ponašanjem među kojima su i radikalizacija i nasilni ekstremizam. Te se veze umanjuju, odbacuju ili često ne poštuju (Christensen i Bjørgo 2017). Rahim (2014) smatra da militanti razumiju da je obrazovanje bitan dio stvaranja prosvjetljenog, zdravog i tolerantnog društva, koje je zauzvrat od vitalnog značaja za održavanje vitalne ekonomije i iskorjenjivanje neznanja i siromaštva. To je bitno, jer neznanje i siromaštvo mogu biti temelj vjerskog ekstremizma i terorizma (Mirahmadi, Farooq i Ziad 2012).

Gurr (2015) je pokazao da postoji „*linearno uzročna veza u kojoj društveno-ekonomski slojevi proizvode psihološku nelagodu koja zauzvrat proizvodi kolektivnu akciju*" (Ashour 2009, 6). Ben Arab (2016) je utvrdila da u Tunisu postoje određena istraživačka saznanja koja daju podršku socioekonomskim objašnjenjima radikalizacije. Obično su te osobe nezadovoljne statusom quo i bespomoćne su (Ghosh et al. 2016). Temeljni motivi putovanja u Siriju leže u ideološko-religijskim i društveno-ekonomskim razlozima: u slučaju marokanskih boraca, prema stručnjacima, moguće je pratiti jasnu pozitivnu povezanost između regrutovanja i socijalne marginalizacije potencijalnih boraca (Fainberg 2017). Međutim, u istraživanju Fainberga i Fellowa (2017), navodi se da za razliku od boraca iz regije MENA, zapadnjaci ne putuju u Siriju kako bi poboljšali svoje imovinsko-finansijsko stanje. Rezultati našeg istraživanja pokazuju da kod 17 od 20 putnika za Siriju, imovinsko-finansijsko stanje nije uticalo da ih potakne na razmišljanje o budućnosti života u BiH. Stoga, ne čudi stav svih naših ispitanika iz prvog uzorka – intervju s povratnicima, da tadašnje imovinsko-finansijsko stanje nije nimalo uticalo na donošenje njihove odluke za odlazak u Siriju. Kod ispitanika drugog uzorka – porodice srodnika, procenat ovakvih odgovora je nešto manji. Tako, 5 od 9 ispitanika porodica smatraju da imovinsko-finansijsko stanje njihovih srodnika nije nimalo uticalo na njihovu odluku za odlazak u Siriju. Jedna trećina ih nije mogla dati odgovor na ovo pitanje. Jedna porodica je potvrdila da je takvog uticaja bilo, ali da je on bio zanemariv.

Što se tiče samih očekivanja *putnika u Siriju* po pitanju finansijske situacije, većina povratnika (6 od 11) priznaje da nije očekivala nikakve promjene po tom pitanju. Jedan intervjuisani povratnik je rekao da mu to nije bilo bitno a jedan da im je stanje ostalo nepromijenjeno. Statističke razlike postoje u frekvenciji odgovora između ispitanika povratnika i porodica. Jedna trećina intervjuisani porodica, u odnosu na većinu ispitanika povratnika, smatra da njihov srodnik koji je otišao u Siriju nije očekivao promjene koje će mu

omogućiti bolji život u odnosu na onaj u BiH. Ako posmatramo grupni uzorka, onda možemo zaključiti da skoro polovina (9 od 20) dijeli takvo mišljenje.

Većina ispitanika povratnika su nam se požalila da se nalaze u degradiranom položaju, a posebno se to odnosi na njihove žene i djecu koja nose zar.

„One doživljavaju na svakom koraku poniženje svoje ličnosti i svog dostojanstva pa stoga su željele da promjene mjesto življenja i dođu u sredinu u kojoj žive sestre i braća po istom stilu oblačenja i praktikovanja vjere" (muškarac, intervju, zatvorena zajednica).

Međutim, većina povratnika (6 od 11) nije imala nadu u bolji život u Siriji niti je očekivala da će im put tamo omogućiti bolji život u odnosu na onaj kakav imaju u BiH. Njih samo jedna petina je smatrala da će im se omogućiti bolji život po pitanju slobode prakticiranja vjere kada odu u Siriju.

Rezultati jasno pokazuju da bh. *putnici u Siriju* po ovom pitanju imaju zajedničko obilježje sa zapadnjacima. Oni ne putuju u Siriju kako bi poboljšali svoje imovinsko-finansijsko stanje. Imovinsko-finansijsko stanje kod našeg grupnog uzorka nije ispoljavalo veliku snagu i uticaj na odluku za odlazak u Siriju. Stvarna situacija na terenu može izgledati na takav način da bi se kod nekih osoba, s kojima smo razgovarali, moglo pretpostaviti da je izvjesni motiv za odlazak mogao biti imovinsko-finansijsko stanje, ali u našem slučaju to nije potvrđeno.

Faktor pritiska

Loše materijalno stanje i nedostatak ekonomskih šansi su prepoznati od učesnika fokus grupa u lokalnim zajednicama i građana kao vodeći faktori pritiska koji su doprinijeli odlasku na strano ratište u Siriju.

***Slika 1*:** Faktor pritiska

S druge strane, loše materijalno stanje i nedostatak ekonomskih šansi su prepoznati od učesnika fokus grupa u lokalnim zajednicama i građana kao vodeći faktori pritiska koji su doprinijeli odlasku na strano ratište u Siriju. Više od jedne petine (21%) građana dijeli takvo mišljenje, dok kod sve četiri fokus grupe u lokalnim zajednicama taj faktor je prepoznat s najzastupljenijom frekvencijom biranja. Kod učesnika fokus grupa, finansijska dobit se ističe kao vodeći faktor privlačenja odlaska na strana ratišta, dok građani taj faktor vide u ideološkom uvjerenju. Finansijska dobiti je drugi prepoznati faktor privlačenja od građana, što je zajedničko i za fokus grupe. Kada je riječ o finansijskoj dobiti, valja istaći da je, prema mišljenju anketiranih građana, ona treći najlakši

pristup s kojim se vršilo pridobivanje bh. građana za odlazak na strana ratišta. Njih 13% dijeli ovo mišljenje.

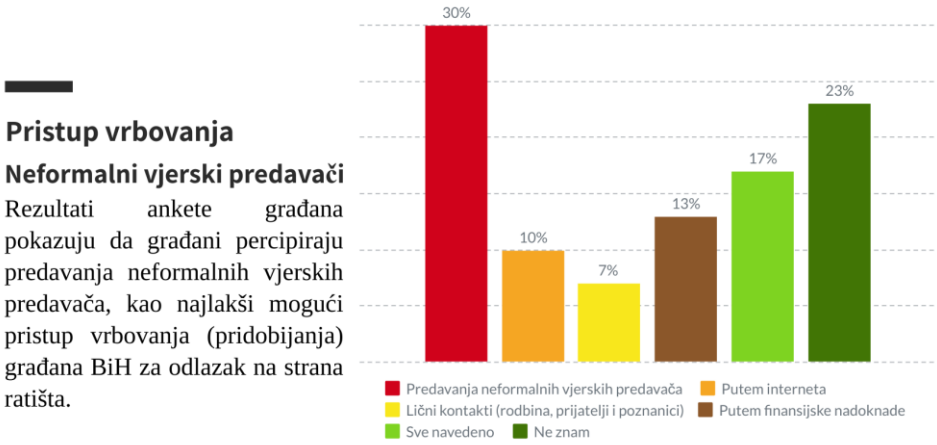

Grafikon 1: Frekvencija odgovora građana o pitanju pristupa vrbovanja

Pored navedenog faktora, željeli smo istražiti da li su na *putnike u Siriju* mogle uticati i na koji način mnoge pojave i aktivnosti kao što su: policijske aktivnosti, medijsko izvještavanje, osjećaj odbačenosti od društva i lokalne zajednice te loš odnos lokalne vlasti prema zajednici? Primjetno je kod većine našeg uzorka da oni dijele stav da nijedna od navedenih aktivnosti nije uticala na njihovu odluku za odlazak u Siriju. Samo jedan ispitanika iz našeg grupnog uzorka i to povratnik se u potpunosti složilo da su „osjećaj odbačenosti od društva i lokalne zajednice, kao i loš odnos lokalne vlasti prema zajednici, imali uticaj na donošenje odluke za odlazak u Siriju.

2.4. Hidžra kao poziv

Hidžra - arapski *hijrah* znači doslovno napuštanje, seoba. Hidžra je preseljenje Poslanika Muhameda a.s. iz Meke u Jesrib, kasnije nazvan Medina, krajem septembra 622. godine. Progoni muslimana u Meki bili su dosegli vrhunac, tako da je i Poslanikov život bio u opasnosti. U Jesribu je Poslaniku ponuđeno utočište (Glasse 2006).

ISIL-ova strategija koristila je društvene medije kako bi pozivali sve muslimane širom svijeta da se založe za odanost tzv. Islamskoj državi i da se bez odlaganja tamo presele. Taj poziv među onima koji su mu se odazvali, ali i kod onih koji su ga uputili, prihvaćen je kao koncept „hidžre“. Usporedba ovakvog poziva s hidžrom je vrlo namjerna i namijenjena je pozivanju na vjersku nostalgiju. Za Fumertona (2016) i Langemeijera (2016) hidžra je relativno kompliciran pojam

koji potiče dugogodišnju raspravu koja se uglavnom prevodi kao 'emigrirati u ime Allaha' (Solomon i Al Maqdisi 2009).

U cilju što veće propagande za pridobivanje novih pristaša širom svijeta, ISIL je osnovao i svoj propagandi časopis nazvan Dabiq. Dabiq je „periodični časopis koji se fokusira na problematiku oftawhid (jedinstva), manhaj (traženje istine), hidžre (migracije), džihada (svetog rata) i džemata (zajednice)“ (El Ghamari 2017, 81). Treći broj Dabiq-a, "Poziv na hidžru", fokusiran je na poziv stranih ratnika širom svijeta da dođu u Irak i Siriju kako bi se, što je prije moguće, priključili halifatu. Neka dosadašnja istraživanja su identifikovala hidžru kao motiv za odlazak/preseljenje u Siriju. *„Ove žene su sebe nazivale muhadžirima - migrantkinjama koje su se preselile iz zemalja nevjernika u "obećanu zemlju", da bi služile Allahu. Vjerujući da ispunjavaju vjersku dužnost (hidžru), a namamljene onim što je prodano kao potencijalna utopija na teritoriju ISIL-a, neke su žene bile uzbuđene mogućnošću da sudjeluju u procesu izgradnje države koji će stvoriti novo, ideološko čisto društvo - muslimanski ummet u kojem bi sve žene časno živjele, pod strogim šerijatskim pravilima“* (Azinović 2017, 62).

Azinović i Jusić (2015) posmatrajući fenomen dobrovoljnih odlazaka u Siriju u kontekstu hidžre pišu da: *„Hidžra može u zajednicama koje dijele ovakve stavove i vrijednosti biti bitan motivirajući faktor za odlazak u Siriju ili Irak, što može biti jedno od objašnjenja za što relativno veliki broj žena i djece odlaze tamo. Znači, dobrovoljni odlazak u tzv. Islamsku državu ne mora nužno biti samo zbog borbe, nego može biti i zbog uvjerenja da je musliman dužan napustiti nevjernička društva i pridružiti se “zajednici uređenoj prema volji Božjoj”* (47). Dalje isti autori (2016) navode da *„Nakon pojedinačnih i grupnih odlazaka muškaraca iz BiH, s vremenom i sve više u Siriju i Irak odlaze žene, djeca i općenito obitelji (nekada i po tri generacije). Po našem sudu – ti ljudi su se opredijelili za iseljenje (hidžru) i nemaju se namjeru svojevoljno vratiti u BiH“* (53).

Koliko je poziv na hidžru bio privlačan za naše putnike *u Siriju* nastojali smo odgovoriti tokom terenskih istraživanja. Putem direktnih intervjua s našim uzorkom, tražili smo odgovor na pitanje da li je poziv na hidžru u Siriju imao uticaj na odluku da se tamo i upute?

Analiza dobivenih odgovora pokazuje da većina povratnika, njih 9 od 11 tvrdi da poziv na hidžru, koji je upućen od ISIL-a, nije imao nikakav uticaj na njihovu odluku za odlazak u Siriju. Ovakva frekvencija odgovora veoma duboko ilustruje da glavne razloge za odlazak u Siriju treba tražiti u drugim faktorima, uslovima ili motivima. Samo jedan intervjuisani je imao drugačiju tvrdnju od ove većine i rekao je da se odazvao Allahovom pozivu. Niko od našeg uzorka nije potvrdio da je dobio ili da mu je trebao bilo kakav ili od bilo koga blagoslov za odlazak u Siriju. Naravno, ovdje je riječ o osobama koje su bile svjesne njihovog ponašanja. Ta njihova ponašanja su motivisana na određeni način, ali

se ne može izvući zaključak da je hidžra bila motiv koji je vezan za cilj odlaska u Siriju kao što se to tvrdilo u prethodnim istraživanjima.

2.5. Internet kao mogući alat za širenje ideologije

Internet kao novi medij koji je omogućio uspostavu novog tipa odnosa između pojedinca i virtualne zajednice, s jedne strane je doprinio razmjeni informacija i smanjenju prepreka daljine između ljudi te je ubrzao razvoj ekonomija i društva. S druge strane *„internet se susreće sa svojim izazovima kao što su slučajevi kibernetičkog kriminala, nerazumijevanje u prenošenju informacija, posebno zato što u stvarnom smislu postoji ograničena kontrola interpretacije informacija u različitim kontekstima, za razliku od razmjene uživo. U trenutnoj prijetnji globalnog terorizma, ovaj problem je postao još izraženiji, pa stoga zahtjeva i više pažnje"* (Zeiger i Aly 2013, 155).

Primjeri pokazuju da internet može da pomogne u širenju ideologije, ali i da podrži proces radikalizacije i regrutaciju pojedinaca iz raznih dijelova svijeta u cilju odlaska na strana ratišta. *„Studije slučaja stranih boraca iz Francuske, Belgije i Njemačke pokazuju da su offline mreže, lično znanje i društvene veze podjednako, ako ne i više, bitni za on-line komunikaciju u procesu radikalizacije"* (Fainberg i Fellow 2017).

Interesantno je da, spram gore navedenog, većina ispitanika (7 od 11) iz našeg prvog uzorka – osobe povratnici, poznaje rad na računaru a njih 8 u komunikaciji s ljudima koristi e-mail ili društvene mreže. Takva zastupljenost upotrebe interneta kod našeg uzorka potakla nas je da s istima razgovaramo o praćenju stradanja muslimana putem interneta i mogućem uticaju interneta na njihovu odluku da odu u Siriju. Osam od jedanaest intervjuisanih povratnika je reklo da je prije odlaska u Siriju pratilo situaciju u toj zemlji putem interneta. Muškarci su, za razliku od žena, češće koristili internet za praćenje situacije u Siriji. Zanimljivo je i da je fokus praćenja bio znatno češći kod starijih osoba, nego kod mlađih. Također, odgovori na naše pitanje da li je praćenje internetskih stranica uticalo na donošenje odluke ispitanici iz našeg uzorka za odlazak u Siriju, ispoljavaju zanimljivu povezanost između interneta i donošenja odluke za odlazak.

Tri povratnika, priznaju da je praćenje internet stranica uticalo na njihovu odluku da odu u Siriju. Međutim, važno je istaći da nijedna ta osoba nije otišla u Siriju samo na osnovu onoga što je vidjela ili pročitala na internetu. Oni priznaju da su na osnovu internet informacija postali osjetljiviji na nepravdu koja se čini prema muslimanima u Siriji, Iraku i Palestini. Očito da su naši

putnici u Siriju prošli kroz kraći intenzivni period interakcije oči u oči s određenim mentorima – neformalnim predavačima, kako bi učvrstili i donijeli svoju odluku za odlazak te ostvarili veze koje su im omogućile sam odlazak. Upravo, predavanja neformalnih vjerskih predavača su prepoznata od građana kao vodeći i najlakši pristup vrbovanja (pridobijanja) bh. građana za odlazak na strana ratišta. Njih 30% iz anketnog uzorka je biralo ovu opciju. Internet je biran kao četvrta opcija od 10% ispitanika.

Kao primjer internet stranice koje su ispoljavale veliku snagu i uticaj na donošenje odluke, tri povratnika navode internet stranicu Vijesti umeta. Internet stranica Vijesti umeta je blokirana 2016. godine, a do tada je pisala o temama kao kao što "Vrste šehidskih operacija - Infografskiprikaz", "Novinska Agencija Amaq – Vojnici Islamske Države zauzeli područje Ša'ir" i "Šehidske operacije u Iraku i Siriji za mjesec april, 2016. godinu". Putem ove stranice, upućivane su prijetnje smrću osobama iz BiH (N1 BiH 2020). Kao drugu internet stranicu jedan povratnik navodi Put vjernika, dok su druga dvojica povratnika identifikovali strane stranice i Saff. Shodno navedenim rezultatima, možemo reći da su internet i određene internet stranice igrale značajnu ulogu u javljanju motiva i donošenja odluke za putovanje u Siriju.

2.6. Prijateljstvo i rodbinske veze

Prijateljstvo i rodbinske veze predstavljaju faktore koji ispoljavaju snažan uticaj na ponašanje ljudi pa, između ostalog, i na procese radikalizacije. Naravno, u vezi s istraživanjem odnosa prijateljstva i rodbinskih veza s procesom radikalizacije postavlja se niz pitanja, kao na primjer: vrijeme trajanja prijateljstva, poznavanje, učestalost viđanja i slična pitanja o kojima se mora voditi računa prilikom istraživanja ovog problema.

Tragajući za navedenim vezama, u Europi je nekoliko istraživača ukazalo na njih i isti zaključuju da su „ekstremisti koji su se dobro integrirali u europsko društvo, uglavnom regrutovali prijatelje i rođake" (Bakker 2006, Ekici, Sozer i Atak 2010, Sageman 2004). Veze prijateljstva i srodstva značajno se primjećuju u procesima radikalizacije uhvaćenih terorista 2015. godine: u 26% (52 od 197) svih slučajeva iz skupa podataka, radikalizaciju su pokrenuli pojedinci koji su bili bliski, tj. bili porodica ili prijatelji uhapšenih (Rekawek et al. 2018, 24).

U cilju utvrđivanja navedenih veza kod našeg uzorka, definirali smo hipotezu koja glasi: Odlazak prijatelja/članova porodice na ratište u Siriji uticao je na odluku o ličnom odlasku.

Na osnovu uporednih podataka dvije testirane varijable (prijatelji i porodica), može se zaključiti da je u uzorku povratnika više onih kojima članovi porodice nisu otišli u Siriju (8 od 11) u odnosu na njihove prijatelje koji nisu otišli u Siriju (6 od 11). Tvrdanja da su neki od njihovih prijatelja otišli u Siriju, manje je potvrđena kod ispitanika našeg drugog uzorka – intervijuisane porodice, kod njih četiri. Međutim, visok procenat prijateljskih veza s osobama koje su otišle na strano ratište kod ispitanika iz grupnog uzorka, može sugerirati na to da su upravo te veze odigrale značajnu ulogu u donošenju odluke za odlazak u Siriju. Većina ispitanika povratnika koji priznaju da su im prijatelji ili članovi porodice otišli u Siriju (4 od 6), tvrde da su pričali o odlasku sa njima, te da su ih prijatelji ili članovi prodice pozivali da im se pridruže. Ovome treba dodati i podatak u vezi druženja. Jedna trećina onih koji su priznali da su imali prijatelje koji su otišli u Siriju priznaje da su se svakodnevno viđali s tim prijateljima, a isti procenat njih navodi da je to bilo jednom u sedmici, kao i 2 do 3 puta mjesečno. Na pitanje koliko je njihovih prijatelja otišlo u Siriju, frekvencija odgovora je linearna. Jedan povratnik kaže da je taj broj preko 15, drugi je rekao da je to bilo do 10, a dvojica navode da se radilo o 2 do 3 prijatelja. Kada je u pitanju varijabla porodice, dva od jedanaest povratnika je potvrdilo da je neko od njihovih članova porodice otišao u Siriju i da su se svakodnevno družili s tim članovima porodice prije nego što su otišli u Siriju. Ovaj broj je ravnomjerno podijeljen kada je u pitanju brojnost članova porodice koji su otišli u Siriju. Jedan intervjuirani je potvrdio da je jedan član njegove porodice otišao u Siriju, dok je drugi intervjuirani priznao da se radi o više od 5 članova njegove bliže porodice.

Jedna četvrtina iz našeg grupnog uzorka, koja je potvrdila da im je neko od prijatelja otišao u Siriju, priznaje da je upravo odlazak tih prijatelja uticao na njihovu odluku za odlazak u Siriju (3 od 5 jako puno – 2 od 5 puno). Ovakvi nalazi su u skladu sa mišljenjem Scotta Atrana, koji smatra da osobe koje slijede nasilni džihad to obično čine u malim grupama koje su pretežno sastavljene od prijetelja a u pojedinim slučajevima i od članova porodice (Atran 2008).

U našem primjeru, možemo reći da su prijateljske veze odigrale značajniju ulogu prepoznatu u motivacijskom faktoru za odlazak u Siriju u odnosu na rodbinske veza. Također, ako posmatramo grupni uzorak, možemo zaključiti da je većina našeg uzorka (11 od 20) prije odlaska u Siriju imala veze s prijateljima i članovima porodice koji su otišli ili su već donijeli odluku da odu za Siriju. Naš procenat uticaja društvenih veza (porodice i prijatelja) u procesu regrutacije je skoro identičan podatku uticaja društvenih veza u procesu regrutovanja i radikalizacije putnika za Siriju iz Njemačke. Vladin izvještaj, koji je objavio njemački list Die Welt, tvrdi da je 54% stranih boraca radikalizirano i regrutovano putem društvenih veza: porodica i prijatelji (Fainberg i Fellow 2017, 37).

U pogledu najčešćih razloga za odlazak u Siriju članova porodice i prijatelja, kod našeg uzorka se ne može naći jedinstven razlog. Tako, istu učestalost bilježe navedeni razlozi kao što su: gledanje stradanja muslimana, pomoć muslimanima, potpuna sloboda prakticiranja islama, avanturizam, fanatizam, zabluda i hidžra.

Na pitanje da li bi mogli opisati šta se promijenilo u smislu njihove lične odluke o odlasku, nakon razgovora i viđenja s prijateljima i članovima porodice koji su otišli u Siriju, jedan povratnik je odgovorio da „to danas ne bi učinio/la i da je to bila greška". Većina povratnika, (10 od 11) nije željela dati odgovor na ovo pitanje.

Zanimljivim se čine odgovori fokus grupa i ankete po pitanju regrutovanja putem društvenih veza, porodica i prijatelja. Među učesnicima fokus grupa niko nije prepoznao društvene veze kao mogući alat regrutovanja ili faktor koji je uticao na odluku o odlasku na strano ratište u Siriju. Kod ispitanika iz ankete, mali procenat njih (7%) mišljenja je da se putem rodbine i prijatelja najlakše vršilo vrbovanje za odlazak na strana ratišta.

2.7. Vjersko opredjeljenje i učenje

Odnos čovjeka prema Bogu nazivamo vjerom. Proučavajući taj odnos Sageman (2004) smatra kako *„uprkos nekim popularnim uvjerenjima o individualnoj slobodi, taj odnos je čvrsto utemeljen u društvene procese. Islam je jedna od najdruštvenijih religija, sa mnogo propisanih zajedničkih aktivnosti"* (100). Iz ovakvog pristupa, islam zahtijeva druželjubivost i krajnju posvećenost, prožetu sa čulnim i spoznajnim komponentama kao i komponentama koje se tiču ponašanja. Navedene komponente uključuju i osnažuju jedna drugu.

Islamska religija označava "postizanje mira" i prema Kur'anu, pravi musliman je onaj koji je sklopio mir s Allahom i drugim ljudima (Khalid 2010, 10). Mir s Allahom podrazumijeva istinsku pokornost Allahovoj volji, tj. čistoću i dobrotu, a mir s ljudima podrazumijeva činjenje dobra na ovom svijetu. Tako se u svetoj muslimanskoj knjizi, Kur'anu, u Suri Al-Baqara, 112 ajetu kaže, „...onoga ko se bude Allahu pokoravao i uz to dobra djela činio, toga čeka nagrada kod Gospodara njegova..." (Prevod Korkut 2016).

Pored pokornosti Allahu i dobrote kod ljudi, Kur'an ističe važnost mira i sigurnosti za cijelo čovječanstvo. Islamsko učenje govori da će u dženetu/raju dominirati i svuda se širiti samo jedna riječ, tj. „Mir". Kur'an kaže: „U njima neće slušati prazne besjede ni govor grješni, nego samo riječi „Mir, mir" (Al- Waqia, 25:26).

Ako analiziramo samo ovaj mali dio ajeta iz Kur'ana koji poziva na mir, pokornost i dobrotu, postavlja se logično pitanje: kako muslimani (sljedbenici islama - religije mira) mogu pogrešno protumačiti kur'anske ajete da islam prikazuju kao nasilnu religiju. Možda to proizlazi iz bukvalnog tumačenja Kur'ana i sunneta[1] od neformalnih i samoprozvanih vjerskih učitelja/predavača. Veoma često ovakvi predavači se mogu prepoznati u jednostavnosti njihovih tumačenja te na takav način privlače mnoge koji traže jedno rješenje koje je lišeno moguće dvojnosti. Zbog toga ne čudi da privlače osobe koje su po edukaciji već izabrali neko tehničko polje izučavanja u kome nema dvosmislenosti, npr. arhitektura, inženjering, hemija i medicina.

Pitanje uticaja neformalnih vjerskih učitelja/predavača na religijsku edukaciju našeg uzorka obradili smo u nastavku teksta. Teza da su najvažniju ulogu na religijsku edukaciju *putnika u Siriju* imala predavanja neformalnih vjerskih učitelja je testirana kroz nekoliko istraživačkih pitanja.

Na pitanje kojem islamskom učenju pripadate, svi intervjuisani povratnici iz Sirije, ali i porodice srodnika putnika u Siriju, rekli su da pripadaju sunnitskom učenju. Većina povratnika iz Sirije priznaje da pripadaju svim mezhebima, a njih više od jedne trećine pripadaju Hanefijskom mezhebu. Zanimljivi su i odgovori na pitanje da li sebe smatraju selefijama ili vehabijama. Njih nešto više od jedne trećine (4 od 11) je dalo potvrdan odgovor na naše pitanje, tj. sebe smatraju selefijama. Međutim, većina njih sedam od jedanest sebe ne smatra selefijama. S druge strane, niko od ispitanika iz našeg grupnog uzorka nije potvrdio da se on ili njegovo srodnik smatrao vehabijom.

Obzirom da rezultati pokazuju da se naši povratnici iz Siriji ne smatraju vehabijama niti se njih većina smatra selefijama, željeli smo saznati kakva je njihova reakcija kada ih neko oslovi kao vehabija ili selefija, odnosno da li ih to vrijeđa. Većina njih (7 od 11) priznaje da ih to ne vrijeđa, dok tri povratnika bi bila uvrijeđena ako bi ih neko nazvao vehabijom ili selefijom. Jedan povratnik nije dao odgovor na ovo pitanje.

Većina našeg uzorka, prije nego što je počela manifestirati obilježja koja se u domaćoj i široj javnosti pripisuju selefizmu, bila je u djetinjstvu posvećena praktikovanju islama na „tradicionalni bosanski način“. Otud i naše interesovanje da sa njima razgovaramo i utvrdimo šta ih je privuklo u selefizam. Ljudi obično traže značajne promjene u životu kako bi doživjeli neko novo vjersko ili društveno povezivanje. Primjer takvih promjena može biti napredovanje ili promjena mjesta boravka, brak i dr. Međutim, čistoća islama i doslovno prakticiranje islama je najviše privuklo selefizmu našu populaciju uzorka koja sebe smatra selefijom. Također, kao zov prihvatanja selefizma vide i u duševnom miru i ličnim primjerima ljudi koji se ponašaju jedni prema

[1] Sunnet podrazumijeva Poslanikovu praksu, riječi i djela.

drugim kao braća. Ovdje je važno naglasiti da prema mišljenju porodica srodnika koji su otišli u Siriju, bračni partner njihovih srodnika je imao najviše uticaja na prihvatanje selefizma. Njih jedna trećina dijeli takvo mišljenje.

Dest od jedanaest ispitanika povratnika je posvećeno selefijskoj formi praktikovanja islama, a četiri ispitanika se smatraju selefijom. U grupnom uzorku najviše je onih koji kažu da su se sa formom selefizma upoznali posredstvom prijatelja (8), zatim na samostalan način (7) i posredstvom članova porodice (4). Prilikom procjene odgovora u našim pojedinačnim uzorcima, primijećena je razlika mišljenja u načinu upoznavanja s formom selefizma koju praktikuju. U našem prvom uzorku – intervju s povratnicima, najviše je onih koji kažu da su se samostalno upoznali s formom selefizma koju prakticiraju, njih sedam, za razliku od drugog uzorka – intervju s porodicama, koji tvrde da se samo jedan njihov srodnik samostalno upoznao sa formom selefizma. Kod drugog uzorka, kod većine upoznavanje s formom selefizma je išlo posredstvom prijatelja, njih pet od devet, dok su tri povratnika se upoznala sa selefizmom putem prijatelja. Isto tako, veći je broj kod drugog uzorka – intervju s porodicama, onih koji su se s formom selefizma upoznali posredstvom članova porodice (3), nego kod prvog uzorka (1).

U našem grupnom uzorku, najviše je onih koji su naveli da su za aktivno prakticiranje islama odgovorni njihovi prijatelji, koji su ih poticali i ohrabrivali na takvu odluku, njih 9 od 20. Slijede ih oni koji su naveli da su to članovi porodice (7) i trojica onih koji navode da je to bila njihova samostalna odluka.

Jedna osoba je napravila zaokret u vjerskoj posvećenosti te se udaljila od prakticiranja vjere. Zaokret je rezultat razočarenja stanjem životnih uslova, koje je nastalo nakon odlaska u Siriju, ali i razočarenja nakon povratka iz te zemlje.

Veoma važnim smo smatrali da istražimo i dođemo do spoznaje o tome koji su to izvori iz kojih su se povratnici iz Sirije upoznavali sa selefizmom. Uobičajeno i rašireno mišljenje u medijima BiH bilo je da se radi o određenim džematima koji nisu u okvirima Islamske zajednice u BiH, kao i da se to radi putem organizovanja javnih predavanja po gradovima. Najveći procenat našeg grupnog uzorka, njih nešto više od jedne trećine, navodi vjersku literaturu kao prvi izvor koji je korišten za upoznavanje sa selefizmom. Nakon vjerske literature, tu su predavanja uživo, online predavanja i internet stranice kao četvrti izvor. Samo jedna osoba našeg uzorka – intervju s povratnicima je rekla da nije prisustvovala religijskim predavanjima koja nisu bila organizovana od Islamske zajednice u BiH, dok njih čak deset priznaje da su prisustvovali takvim predavanjima.

Određena mjesta/naselja imaju istaknutu ulogu u procesu pridruživanja globalnom selefijskom pokretu (Sageman 2004, 99). U BiH nekoliko mjesta se zaista istaklo u organizaciji javnih predavanja u kojima su glavni akteri bili

neformalni predavači, tj. ta predavanja nisu bila organizovana od Islamske zajednice u BiH. Ta mjesta su Gornja Maoča, Bočinja, Bihać i Ošve kod Maglaja. Dvoje ispitanika iz uzorka povratnika, je potvrdilo da je prisustvovalo predavanju van BiH, odnosno u Beču. Četiri povratnika su potvrdili da su na takvim predavanjima dominirale opće vjerske teme a jedan povratnik je rekao da je slušao teme o džihadu.

Većina građana u lokalnim zajednicama u predavanjima neformalnih vjerskih predavača u navedenim mjestima, ali i drugim mjestima u BiH, vide kao najlakši pristup vrbovanja (pridobivanja) bh. građana za odlazak na strana ratišta. Takvo mišljenje imalo je 30% anketiranih građana.

Četiri intervjuisana povratnika su članovi Islamske zajednice u BiH, a dvojica ih imaju pozitivno mišljenje o njoj. Niti pozitivno niti negativno mišljenje o Islamskoj zajednici u BiH je najzastupljenije (4 od 11), dok njih trojica imaju negativno mišljenje o Islamskoj zajednici u BiH. Treba naglasiti da većina povratnika iz Sirije priznaju da nisu članovi Islamske zajednice u BiH (7 od 11).

Porodice srodnika, koji su otišli u Siriju, tvrde da su njihovi srodnici u većini slučajeva (6 od 9) bili članovi, ali nisu mogli dati ocjenu njihovog mišljenja o Islamskoj zajednici u BiH.

2.8. Boravak u Siriji i razlozi povratka

Christensen i Bjørgo (2017) ističu *„da je mnogo primjera učesnika koji su pobjegli iz terorističkih grupa zbog razočaranja, moralnog distanciranja ili gađenja zbog ekstremnog nasilja koje je počinjeno na području Sirije. Javlja se osjećaj da su stvari otišle predaleko, posebno kada je u pitanju nasilje“* (37).

Vremenski period boravka ispitanika iz našeg uzorka povratnika iz Sirije je različit. Najkraći boravak u Siriji bilježi se kod jednog povratnika od 50 dana, računajući i povratak, dok je najduži boravak zabilježen od skoro 7 godina. Najviše je povratnika u našem uzorku koji su boravili do sedam mjeseci u Siriji (4 od 11). Jedan povratnik iz Sirije dva puta je putovao za Siriju, gdje se prvi put zadržao šest mjeseci, a drugi put osam mjeseci. Ta osoba je putovala u Siriju u periodu (2012-2013), kada BiH nije imala inkriminisano krivično djelo koje se odnosi na odlazak na strano ratište. Tek kasnije, 2014. godine, Zakonom o dopuni Krivičnog zakona BiH, naša zemlja je u krivično zakonodavstvo uvela i krivično djelo protuzakonitog formiranja i pridruživanja stranim paravojnim i parapolicijskim snagama. Cilj takvih izmjena ogledao se u sankcionisanju društveno opasnog ponašanja i unaprjeđenju borbe protiv terorizma.

Tokom putovanja i boravka u Siriji, geografska distribucija naših povratnika je bila različita. Većina njih nije se zadržavala i ostajala u onom gradu u koji su prvo stigli. Boravili su u gradu Azazu, Halepu zatim u Raki. Samo jedan povratnik rekao je da je boravio u gradu Tel Ebejd i da u tom gradu nije imao priliku upoznati bh. državljane koji su došli u Siriju.

Najviše povratnika iz Sirije, s kojima smo razgovarali, bili su u gradu koji je kontrolisao ISIL, njih 4. Troje je boravilo u gradu pod kontrolom opozicionih snaga, dok ih je dvoje bilo u gradovima koje su kontrolisali pobunjenici (velika i raznolika grupa boraca od kojih neki sarađuju s ratnicima povezanim sa al - Qaidom, npr. grupa Tahirir al Šam).

Zanimljivo je da se u pogledu iskustva, aktivnosti koje su sprovodili u Siriji, samo jedan povratnik izjasnio kao borac. Dvoje njih je tvrdilo da su bili humanitarni radnici, a jedan je bio pomoćno osoblje. Žene povratnice su naglasile da su njihova iskustva u Siriji bila isključivo iskustva majke i supruge. Od onih koji su se izjasnili kojoj grupi su pripadali u Siriji, najviše je zastupljenih povratnika koji su bili u okviru ISIL-a, trojica, zatim dvojica koji kažu da nisu pripadali niti jednoj grupi i jedan da je bio u grupi Devletul Islamija.

Većina našeg uzorka - intervjuisani povratnici, ima negativan stav (6 od 11) u pogledu ocjene stanja i iskustva boravka u Siriji. Ta negativna iskustva su zasnovana na lošim odnosima unutar pojedinih grupa koje su vremenom počele da se bore između sebe. To je narušilo nivo sigurnosti i samim tim obezvrijedilo ideju zbog koje su otišli. *„Otišli smo da pomognemo muslimanima u borbi protiv Asadovog režima“* (muškarac, #2, intervju s povratnikom). S druge strane, jedna petina povratnika je potvrdila da ima pozitivna iskustva.

Na osnovu podataka koje smo prikupili od povratnika iz Sirije, može se zaključiti da su se isti tokom boravka u Siriji susretali i upoznavali s drugim osobama koje su došle iz BiH i zemalja naše regije. Na ove veze ukazuje i istraživanje Atlantske inicijative (2016): *„Primjetno je da se, po dolasku u Siriju i Irak, većina osoba porijeklom iz BiH u novoj sredini nastoji držati zajedno“* (Azinović i Jusić 2016b., 50).

U skladu sa prethodnim, od našeg uzorka smo tražili odgovor na pitanje da li su u Siriji upoznali osobe koje su došle iz BiH. Sedam od jedanaest povratnika priznaju da su se upoznali sa osobama koje su došle iz BiH. Nešto više od jedne četvrtine (3) priznaje da su za vrijeme boravka u Siriji upoznali do pet osoba iz BiH, isto toliko ih priznaje da su ta poznanstva ostvarena sa više od 10 osoba, dok jedna osoba smatra da se radilo između 5 i 10 osoba. Ako posmatramo moguća prijateljstva ispitanika iz našeg uzorka s osobama iz BiH, za očekivati je bilo da postoji takva želja. U prilog ovoj tvrdnji ide i podatak da je većina naših povratnika, s kojima smo razgovarali, na neki način uspostavila prijateljstvo s

osobama iz BiH, ali razlike postoje samo u broju s koliko njih su se sprijateljili. Jedan povratnik priznaje da se sprijateljio sa do deset osoba iz BiH, jedan sa skoro svima koje je upoznao, jedan do pet osoba i njih dvoje koji kažu da se radi o dvije osobe. Jedna četvrtina našeg uzorka je potvrdila da se tokom boravka u Siriji upoznala s osobama koje su porijeklom iz BiH, a imaju strano državljanstvo.

Šest od jedanaest povratnika priznaje da su se upoznali i s osobama koje su došle iz regiona. Najviše je onih koji su upoznali do pet osoba iz regiona, njih četiri a samo njih dvoje je reklo da se sprijateljilo s ovim osobama (jedno sa pet, a drugo s jednom osobom). Što se tiče zemalja iz kojih dolaze, najviše osoba iz regiona, s kojima su se upoznali u Siriji naši povratnici, dolazi iz Crne Gore (3), zatim Srbije (2) i Makedonije (1). Prijateljstva i upoznavanje s osobama koje su boravili u Siriji proširilo se van našeg regiona, što potvrđuju i naši povratnici koji kažu da su se u Siriji upoznali s osobama gotovo iz čitavog svijeta, Afrike, arapskih zemalja, Čečenije, Francuske, Austrije, Turske i Amerike. Neki od njih su se sprijateljili s tim osobama tokom boravka u Siriji, a jedna povratnik priznaje da se sprijateljio sa preko 10 takvih osoba.

Postoji više razloga koji su naše povratnike iz Sirije potaknuli da se vrate. Ti razlozi su različiti od jednog do drugog povratnika i statistički nemamo zabilježeno da se jedan isti razlog pojavljuje kod dvije osobe. Tako imao sljedeću frekvenciju razloga: ***da hranim i školujem djecu; zbog ratnog stanja; zato što nisam dio njihovog društva; nisu mi dali da se borim; to je bila greška u samom startu; nije moglo više da se živi tako; nagovor prijatelja i sukob između muslimana*.**

Na pitanje da li je na vašu odluku o povratku uticala činjenica da ste mogli biti krivično gonjeni, njih 4 reklo je potvrdno, dok većina (7) smatra da krivični progon nije uticao na njihovu odluku za povratak. Također, većina njih se izjasnila da nije morala dobiti bilo čije odobrenje za napuštanje teritorija na kojem su bili u Siriji.

2.9. Odlazak i ruta putovanja

Na osnovu prikupljenih informacija, smatramo da je od izuzetne važnosti u pogledu odlaska u Siriju i povratka, te pojave analizirati kroz tri vremenska perioda. U tom pravcu je naročito značajan prvi period, koji počinje od ranog proljeća 2012. godine i traje do maja 2013. godine. Prema procjenama intervjuisanih povratnika, u tom periodu je u Siriju otišlo oko 25 do 29 osoba. Svi oni su bili muškarci, kao i članovi našeg uzorka koji su putovali za Siriju u tom periodu. Niko iz našeg uzorka nije putovao sam tokom tog perioda.

Većinom je putovanje bilo organizovano u društvu jednog prijatelja. Kada se istražuju razlozi odlaska u tom periodu i vojna formacija kojoj su se pridružili, mora se polaziti, u prvom redu, od tadašnjeg stanja i političke situacije u Siriji. Većina naših putnika u tom ***periodu navodi kao razlog putovanja pomoć muslimanima u borbi protiv sirijskog režima, a isti se pridružuju vojnoj formaciji El-Nusra.*** Dvojica intervjuiranih iz našeg uzorka priznaju da su se pridružili vojnoj formaciji ISIL-a. S obzirom da odlazak na strano ratište u navedenom periodu zakonski nije bio zabranjen, svi su potvrdili da su legalno izašli iz BiH na putu ka Siriji.

Drugi period obuhvata vremenski okvir od juna 2013. do januara 2014. godine. Ono što je karakteristično i za ovaj period jeste da članovi našeg uzorka slobodno i legalno odlaze u Siriju, a neki od njih su se vraćali u BiH i ponovo odlazili nazad. Jedan povratnik nam je priznao da je dva puta išao za Siriju i da pri samom izlazu iz BiH nije imao nikakvih problema.

„Ja sam u ljeto 2013. godine slobodno prošao sve kontrole prvi put kad sam odlazio. Čak su mi graničari poželjeli sretan put. Kada sam se nakon šest mjeseci vraćao u BiH, znali su odakle dolazim, ali nisam imao nikakve probleme. Isto se desilo nakon dva do tri mjeseca, kada sam pošao u Siriju drugi put, niko mi od sigurnosnih službi nije ništa loše rekao ili da je rekao da bi mogao imati problem zbog toga gdje putujem" (muško, #1, intervju s povratnikom).

U navedenom periodu dolazi do većeg vrbovanja i indoktrinacije na terenima u BiH, što je rezultiralo i brojnijim odlascima. U prilog takvoj tvrdnji ide i podatak koji govori da je većina našeg uzorka osam od jedanaest povratnika, upravo u tom periodu otišla u Siriju. Procjena povratnika je da se u tom periodu za Siriju uputilo oko 110 muškaraca. Za razliku od prvog perioda, kada su među putnicima bili isključivo muškarci, u drugom periodu putuju žene (25) i djeca (21). Isto tako, došli smo do saznanja da je u tom periodu postojala bolja veza za prebacivanje naših putnika od mjesta gdje slete u Istanbul pa dalje do granice Sirije. Većina onih koji su putovali u drugom periodu (64%) priznaje da nisu putovali sami. U tom periodu dolazi do određenih promjena kod vojnih formacija El- Nusre i ISIL-a, što je dovelo i do povratka jednog dijela bh. građana. Više od jedne trećine našeg uzorka se vratilo u BiH do januara 2014. godine. *Motivi koji su doprinijeli povratku* prepoznati su u razočarenju u prvobitne ciljeve navedenih organizacija, kao i sami oružani sukobi između istih.

Treći period počinje od februara 2014. godine pa do kraja 2019. godine. Ovaj period karakterišu pojedinačni odlasci (negdje oko 19 muškaraca, 9 žena i 4 djece) i pokušaji odlaska u Siriju naših državljana. U tom periodu putovanje je postalo komplikovanije zbog povećane pažnje sigurnosnih agencija u BiH prema osobama koji planiraju odlazak u Siriju, ali i jačanja granične kontrole između Turske i Sirije. Krajem 2014. i tokom 2015. godine, BiH bilježi

zaustavljanje odlazaka u Siriju. Tome je doprinijela mjera inkriminacije odlaska na strana ratišta u noveli krivičnog zakona. Naime u Krivičnom zakonu BiH pojavile su se nove inkriminacije (Protuzakonito formiranje i pridruživanje stranim paravojnim ili parapolicijskim formacijama) u uslovima izmijenjenih društvenih struktura i novih odnosa. Zbog potonjeg, smatramo potrebnim naglasiti da inkriminacije koje su aktuelne u jednoj fazi razvitka, mogu izgubiti taj karakter u narednoj fazi, koja manifestuje potrebu za uvođenjem novih inkriminacija u tim novim i izmijenjenim uslovima.

U navedenim inkriminacijama u Krivičnom zakonu BiH *„sankcionišu se osobe koje organizuju, rukovode, obučavaju, opremaju ili mobiliziraju pojedince ili grupe ljudi da se pridruže stranoj vojnoj, paravojnoj ili parapolicijskoj formaciji koja djeluje izvan Bosne i Hercegovine. Sankcionirano je i pridruživanje takvim formacijama, kao i druge aktivnosti, uključujući poticanje na izvršenje ovog krivičnog djela"* (Azinović i Jusić 2015, 55).

U trećem periodu nije bilo većih povrataka, sve do decembra 2019. godine kada je, uz podršku Vlade SAD-a i dobru koordinaciju Ministarstva sigurnosti BiH, *vraćeno 25 državljana BiH iz Sirije (7 muškaraca, 6 žena i 12 djece).*

Većina našeg uzorka je putovala avionom za Siriju. Prednosti zračne rute putovanja ogledale su se u bržem dolasku do tursko-sirijske granice, sigurnijem putovanju, manjoj policijskoj kontroli i finansijski jeftinijoj opciji od kopnene rute. S obzirom na tadašnju finansijsku situaciju ispitanika iz našeg uzorka povratnika, koja je bila loša, taj faktor je bio veoma važan. Tako svi intervjuirani povratnici navode da im za avionsku kartu nije trebalo više od 250 KM. Od 50 do 100 KM bilo je potrebno za transport kopnenom rutom do tursko-sirijske granice, te kod nekih se pojavio i trošak plaćanja krijumčarima ili pojedincu iz vojne frakcije (do 200 KM) da ih prebace preko tursko-sirijske granice. Sedam od jedanaest povratnika je reklo da im je trebalo do 500 KM za troškove prevoza od Sarajeva do Sirije. Međutim, dvojica povratnika priznaju da su potrošili dosta više sredstava, jer su se bavili, prema njihovim navodima humanitarnim poslovima. Tako da je taj trošak dostizao iznos od 2.000 do 5.000 KM. *„Ja sam u Siriju otišao da pomognem nedužnoj djeci i ljudima. Tako da sam često nailazio na djecu koja su bila gladna ili bez ikakve brige i njege. Naišao sam nekoliko puta i na žene sa djecom i stare ljude. Naravno da sam im pomogao. Dao sam im svoj novac koji sam zaradio u BiH i ponio sa sobom"* (muško, #2, intervju s povratnikom).

Dalje, istražujući rutu putovanja za Siriju, identifikujemo zajedničku izlaznu tačku iz BiH. Za deset intervjuisanih povratnika to je bilo Sarajevo (Međunarodni aerodrom), a ulazna tačka u Turskoj je bila Istanbul. Nakon dolaska u Istanbul, *putnici za Siriju* presjedaju na turske unutrašnje aviolinije. Većina iz Istanbula hvata aviokonekciju za regiju jugoistočne Anadolije (gradove Šanliurfa, Hatay i Gaziantep). Odavde se dalje nastavlja kopnenim

putem i najčešće se unajmljuju kombiji ili auto za zajedničko putovanje prema tursko-sirijskoj granici. Kopnena ruta se realizovala u tri pravca. Prvi pravac je išao od Gaziantepa-Kilis-Azaz-Afrin-Aleppo-Al Raqqah. Drugi od Gaziantepa-Kilis-Azaz-Al Bab-Al Raqqah.

Treći pravac se kretao od Reyhanlija preko graničnog prijelaza Bab al Hawa–Ad Dana–Aleppo. Jedan *povratnik* iz našeg uzorka koristio je drugu rutu odlaska, koja je bila u cijelosti kopnena. Ta ruta je išla preko Srbije-Bugarske-Turske (Gaziantep-Birecik)– Sirija (Kobani). Još jedna zajednička komponenta naših putnika u Siriju ogleda se u činjenici da većina njih nije putovala sama. Također, zajedničko im je da je većina njih (6 od 11 povratnika) ilegalno prešla tursko-sirijsku granicu. Međutim, jedna trećina njih je ovu granicu prešla legalno.

Svjedočenja pojedinaca iz našeg uzorka- intervju s povratnicima, njih jedne trećine, otkrivaju da su znali ko će ih dočekati na tursko-sirijskoj granici, ali nam nisu rekli profil ili zanimanje tih osoba. Oni koji nisu znali ko će ih dočekati na granici, koju su prešli ilegalno granicu, priznali su nam da su platili krijumčarima ili predstavnicima neke frakcije vojske sirijske opozicije da ih prebace na teritorij Sirije. Dvojica povratnika priznaje da su ih preko granice pustili turski vojnici, iako se nije radilo o legalnom graničnom prelazu. U vezi s putovanjem u Siriju, važno je naglasiti da većina naših povratnika, njih (8), kada je stigla u Siriju, nije prošla nikakve provjere niti su dobili bilo kakve upute kako se treba ponašati. Te upute (pismene ili usmene) se odnose na način ponašanja od samog polaska na put do ponašanja kada stignu na destinaciju u Siriji. Izvještaji o toj problematici naglašavaju da su *putnici u Siriju* dobivali određene upute. Mreža za podizanje svijesti o radikalizaciji - Centre of Excellence (RAN) u svom Izvještaju iz 2017. godine navodi „da su putnicima u Siriju dijeljeni Priručnici za regrutaciju koji pružaju praktične savjete za pripremu i putovanje, kao i upute za skrivanje po dolasku u Tursku i putovanje do raznih sigurnih kuća duž granice. Također, Priručnik za regrutaciju sadrži poglavlja posvećena ženama koje putuju u Siriju. U tim poglavljima, ženama se savjetuje da mogu putovati bez mahrama (muškog čuvara) kako bi prikrili svoju svrhu. Kada putuju zajedno sa suprugom, žene se odvode u zasebnu kuću koja se zove „madhāfah“, dok njihovi muškarci ne završe u kampu za trening“ (Meines et al. 2017, 16). Naši *putnici u Siriju* priznaju da nisu dobivali takve priručnike. Isto tako, niko od njih nije potvrdio da mu je za odlazak u Siriju trebala bilo kakva preporuka ili blagoslov od nekih selefijskih autoriteta u BiH ili oni koji su ranije otišli u Siriju.

2.10. Ruta povratka u BiH

Kada je riječ o povratku, većina naših povratnika iz Sirije su se vratili u periodu 2013. –april 2014. godina. Četiri povratnika su koristila istu rutu za povratak, a većina (6 od 11) ih je prešla ilegalno sirijsko-tursku granicu. Svi su legalno ušli u BiH. Šestorica povratnika su se izjasnili da nisu trebali imati nečije odobrenje za napuštanje teritorije na kojoj su bili, a dva povratnika su tvrdila suprotno i kažu da im je bilo potrebno takvo odobrenje. Odobrenje su morali najčešće pribaviti od vojnog zapovjednika ili emira teritorije na kojoj su se nalazili. Iznos sredstava za povratak bio je dosta identičan onom za odlazak i on se kretao od 500 KM do 1.000 KM. Do povećanja troškova povratka došlo je kod dvojice povratnika jer su koristili puteve krijumčara kako bi prešli u Tursku te su te usluge morali dodatno da plate. Pet povratnika je reklo da je samostalno tražilo put povratka, odnosno izlaz do Turske. Jednom su pomogli prijatelji a dvojici humanitarne i vladine organizacije. Pet od jedanaest naših povratnika su u povratku putovali sami, a isti broj ih je putovao u društvu neke osobe. Jedan povratnik se nije izjasnio o načinu putovanja povratka u BiH. Pri dolsku u BiH, četiri povratnika su se javila policiji, a isti broj se javio porodici. Dvojica se nisu javljala nikome.

Jedna petina naših intervjuisanih povratnika procjenjuje da danas u BiH živi 10 osoba koje su se vratile iz Sirije, jedan smatra da se radi o 20 osoba, dok jedan smatra da je u pitanju negdje oko 13 osoba. Četiri povratnika su rekli da ne znaju koliko ljudi danas živi u BiH, a koji su se vratili iz Sirije. Njihov odgovor je najfrekventniji kod ovog pitanja.

Ljudi u BiH su različito reagirali na odluke bh. građana da odu na put u Siriju, kao i na put povratka iz Sirije. Većina (60%) anketiranih građana ima negativno mišljenje, a samo 2% ima pozitivno mišljenje o njihovom odlasku. Međutim, nama je jasno da su putnici u Siriju donijeli odluku i otišli u Siriju, zatim su se nakon izvjesnog vremena vratili u BiH. Nas zanima šta se događa nakon ove odluke o povratku? Da li su se određena ponašanja promijenila ili će se promijeniti zavisi od trajnosti i uvjerenja prvobitne odluke za odlazak. Nakon odluke o povratku, istražili smo da li su povratnici imali određene sumnje u donošenje odluke o odlasku u Siriju i da li se kaju zbog odlaska. Odgovori pokazuju da se četiri intervjuisana povratnika kaju zbog odlaska, dok dvojica neispoljavaju kajanje. Trojica povratnika nisu znali da daju odgovor na pitanje kajanja a dvojica se nisu izjasnila.

3

SIGURNOST, LOKALNA ZAJEDNICA I MLADI

3.1. Sigurnost lokalne zajednice

Sigurnost u lokalnim zajednicama se može istraživati iz više praktičnih polja. Naime, sigurnost ne podrazumijeva samo odsustvo kriminaliteta, već i drugih ponašanja i događaja koji narušavaju sigurnost zajednice i ljudi, kao i osjećaj sigurnosti (Karađinović 2016).

Rezultati istraživanja percepcije javnosti lokalnih zajednica – anketa građana pokazuju da se većina ispitanika u područjima gdje smo sproveli istraživanje osjeća sigurno (55%). Mjesto boravka se od ispitanika percipira kao prilično sigurno. Prijateljsko i mirno susjedstvo (78%) sa profesionalnim radom policije (54%) su faktori koji u najvećoj mjeri pozitivno utiču na osjećaj sigurnosti.

S druge strane, bez obzira sa kojeg područja su naši ispitanici ili kojoj etničkoj grupi pripadali, ispitanici misle da osjećaju njihove nesigurnosti najviše doprinosi *organizovani kriminal (45%) i politika/politički sukobi (36,%).* Takav stav najizraženiji je u KS, gdje 68% ispitanika smatra da je organizovani kriminal vodeća društvena prijetnja po sigurnost građana, slijede ih ispitanici USK 55%, TK 52% te ZDK 36%.

Prilikom ocjenjivanja saznanja građana o tome da je neko iz njihove sredine otišao na strano ratište i vratio se u zajednice, jedna petina anketiranih ima takva saznanja. Više od polovine (52%) nema takva saznanja, a više od jedne četvrtine je reklo da ne zna ništa o tome. Najveći broj anketiranih građana ispoljava negativan stav u odnosu na dobrodošlicu prema osobama koje su se vratile sa stranih ratišta. Takvih je jedna trećina. S druge strane, nešto više od jedne petine (21%) ima pozitivan stav prema dobrodošlici povratnika sa stranih ratišta.

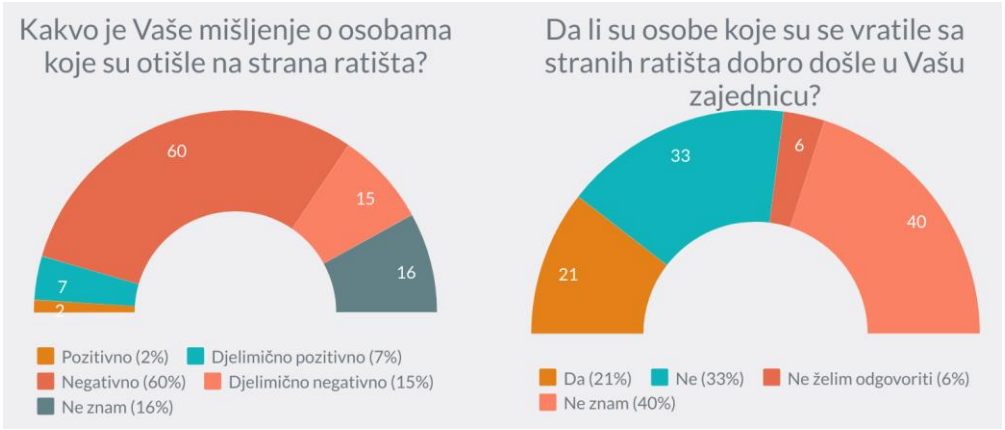

Grafikon 2: Mišljenje građana o osobama koje su otišle i koje su se vratile

Radi sticanja detaljnijeg uvida o uticaju povratnika iz Sirije na osjećaj sigurnosti zajednice, ispitali smo razlike u stavovima naših uzoraka (ankete, intevjua sa osobama povratnicima i fokus grupa).

Koliko i kako *povratnici iz Sirije* mogu uticati na osjećaj sigurnosti zajednice istražili smo kroz naš empirijski pristup. Iz obrađenih podataka vidljivo je da dvojica povratnika smatraju da je sigurnost poboljšana od kada su se vratili u zajednicu.

Šest od jedanaest povratnika smatra da je nivo sigurnosti ostao isti, a jedan povratnik nije dao odgovor na ovo pitanje. Povratnici iz Sirije zapažaju svakodnevno prisustvo policije u zajednici. Takvo zapažanje bilježimo kod trojice povratnika, a dvojica navode da jedanput sedmično vide policiju u zajednici. Također, dvojica povratnika su rekli da nisu nikako primijetilo policiju u zajednici.

Interesantno je da većina anketiranih građana (95%) u lokalnim zajednicama nije upoznata niti znaju da je bilo incidenata u posljednje četiri godine u kojima su akteri bile osobe koje su se vratile sa stranog ratišta. Ipak, najveći broj anketiranih građana (36%) smatra da su osobe koje su se vratile sa stranih ratišta sigurnosna prijetnja po njihovu zajednicu. S druge strane, nešto više od jedne četvrtine (26%) ispitanika smatraju da povratnici sa stranih ratišta nisu sigurnosna prijetanja po njihovu zajednicu.

Kada su u pitanju stavovi i mišljenja fokus grupa, koje smo proveli u lokalnim zajednicama, možemo zaključiti da među njima postoji zajednički stav. Taj stav se ogleda u tome da postoje rizici koji su povezani sa prisustvom povratnika u njihovim lokalnim zajednicama. Prvi rizik se može javiti kao anksiozni poremećaj koji se javlja kod nekih osoba nakon svjedočenja ili proživljavanja opasnog događaja, tj. posttraumatski stresni poremećaj ili PTSP. *„Oni koji se vrate sa ratišta iz Sirije mogu imati ili dobiti PTSP“* (žena, [28-32], fokus grupa Cazin). Drugi rizik je prepoznat u mogućem nastavku vrbovanja drugih ljudi. *„Možda će krenuti svojim stopama, ubjeđivati rođake i prijatelje da idu njegovim putem“* (muškarac, [38-42], fokus grupa Tuzla). Treći rizik je prepoznat od sarajevske fokus grupe, ali je identifikovan i kod fokus grupe u Cazinu. On se ogleda u mogućnosti odbacivanja zajednice i naroda od povratnika u mjestu u kojem živi. *„U mojoj zajednici ima neki čovjek koji je bio na stranom ratištu. Kroz priču su i njega nagovorili da ide i on se vratio u BiH, prodao je sve, kupio sebi ovce i otišao da živi daleko od naroda i rekao je da se treba čuvati takvog naroda“* (muškarac, [23-27], fokus grupa Sarajevo).

Radi sticanja detaljnijeg uvida u vezi straha kod građana, pitali smo naše povratnike da li smatraju da ih se građani generalno boje, obzirom da su bili u Siriji. Većina povratnika (10 od 11) rekla je da ne smatraju da ih se građani generalno boje, kao ni da imaju razlog za strah od njih. Dosta slično mišljenje je

i učesnika u fokus grupama. Većina njih ne vidi razlog zbog čega bi imali strah od povratnika sa stranih ratišta.

„Pa iskreno ja nemam strah, jer imam takvo neko razmišljanje zašto bi on kada se vrati nama nešto naudio. Ne vidim neki razlog. Ako se vrati zbog straha zbog nečeg pretrpljenog na ratištu ili zato što se pokajao, zašto bi on sada došao ovdje i pokušao da naudi nama" (žena, [43-47], fokus grupa Maglaj).

Interesantno je da polovina našeg uzorka - osoba povratnika smatra da kroz određene aktivnosti doprinose svojoj lokalnoj zajednici. Trećina je rekla da ne doprinosi.

Sudeći prema odgovorima ispitanika iz uzorka – osoba povratnika i članova lokalne zajednice koji su učestvovali u fokus grupama, odnosi sa komšijama su na dobrom nivou. Tako, četiri povratnika ocjenjuje te odnose odličnim, dok ih pet ocjenjuje kao dobre. Takvim odnosima sigurno je doprinijela i dobra komunikacija između povratnika i komšija. Ta dobra komunikacija je baziran na odgovoru, gdje devet povratnika potvrđuje da su svakodnevno u komunikaciji sa svojim komšijama. U prilog dobrih odnosa s komšijama ide i podataka da isti broj, njih tvrdi da se međusobno pomažu kada je nekome pomoć potrebna. Tokom posjeta zajednicama Bočinja i Ošve razgovarali smo s komšijama povratnika koji su druge vjeroispovijesti. Oni su potvrdili navode povratnika da se međusobno pomažu. Potvrdu dobrih odnosa sa povratnicima iz Sirije nalazimo i kod učesnika fokus grupa u lokalnim zajednicama. O dobroj saradnji između povratnika i komšija, ali i sa lokalnom vlasti, češće su govorili predstavnici te vlasti nego drugi učesnici. „*Mi sa Bočinjom imamo izuzetno dobru saradnju, ljudi rade projekte, otvaraju radnje po Maglaju, u Ošvama isto tako. Mislim, nemamo problema, ali važno je tu informaciju napisati i plasirati u javnost*" (žena, [48-52], fokus grupa Maglaj).

Četvorica povratnika priznaju da su s komšijama razgovarali o iskustvima u Siriji, dok njih sedam nije podijelila s komšijama svoja iskustva. Dalje, pokazalo se da većina povratnika (8) nije nikad osjetila da ih neko izbjegava zbog načina njihovog života.

Interesantno je da većina povratnika (6 od 11) ostvaruje kontakte s mladim osobama od 18 do 23 godine a trojica ih ima svakodnevnu komunikaciju. Ne čudi stoga da je većina povratnika odnose s mladima ocijenila dobrim (6 od 11), a dvojica te odnose vide kao odlične.

Četvorica povratnika priznaje da s mladima razgovaraju o problemima mladih u zajednici. S druge strane, većina njih (7 od 11) ne razgovara s mladima o iskustvima sa stranog ratišta. Povratnici procjenjuju da je u njihovoj zajednici

prisutno više problema koji opterećuju mlade. To su neimaština, nezaposlenost, droga, alkohol, kriminal, ovisnost o internetu i određeni psihički pritisci.

Većina naših povratnika tvrdi da ne znaju kako je mišljenje mladih u njihovoj zajednici, po pitanju što su oni putovali u Siriju. Većina povratnika tvrdi da nisu nikad primijetili ili osjetili da ih mladi izbjegavaju zbog njihovog načina života i praktikovanja vjere. S druge strane, mladi u fokus grupama kao najčešći razlog odlaska bh. državljana u Siriju navode mogućnost poboljšanja materijalnog statusa i lošu situaciju, odnosno frustraciju stanjem u zemlji.

Na pitanje da li obavljate molitve u džamijama koje su u sastavu Islamske zajednice u BiH, većina naših povratnika (9 od 11) je potvrdilo da ide u takve džamije, dok su dvojica rekli da ne idu. Od broja onih koji su potvrdili da idu u takve džamije, najveći je broj onih koji ove objekte posjećuju svakodnevno, njih četvorica. U pogledu komunikacije i odnosa s lokalnim džematlijama, većina (8 od 11) priznaje da ima uspostavljenu komunikaciju te da su odnosi između njih i džematlija odlični (4) i dobri (4).

Kada je riječ o raspravama o temama koje se tiču islama, većina povratnika (6 od 11) priznaje da sa džematlijama ne diskutuju o takvim temama, dok dvojica diskutuju o ovim temam. Pored toga što većina priznaje da sa džematlijama ne diskutuju o islamu, njih trojica smatra da džematlije imaju dobro i pozitivno mišljenje o njihovom načinu tumačenja i prakticiranja islama. Isti toliki broj naših povratnika ima pozitivno mišljenje o načinu tumačenja i prakticiranja islama džematlija. Većina ih priznaje da nije nikad podijelila svoja iskustva iz Sirije sa džematlijama niti su ikada osjetili da ih džematlije izbjegavaju zbog njihovog tumačenja i prakticiranja vjere. Što se tiče samog mišljenja džematlija o njihovom odlasku na strano ratište, većina povratnika navodi da ne zna takvo mišljenje – njih 7.

3.2. Iskustva iz zatvora

Svjedoci smo velikog broja inicijativa kojima je cilj istražiti djelovanja kazne zatvora. Međutim, kod takvih inicijativa nema potpunog slaganja u spoznajama o načinima rada i prilagođavanja zatvorenika životu u zatvoru. Djelomično su razlog tome i metodološka ograničenja istraživanja, prvenstveno propusti u broju i odabiru uzorka, neadekvatnoj kontroli efekata različitih varijabli/faktora (Bonta i Gendreau 1990).

U određenim analizama zatvora zapadnih zemlja, te ustanove se često predstavljaju kao pogodno mjesto za radikalizaciju. To se posebno odnosi na mogućnosti koje radikaliziranim pojedincima obezbjeđuju da mogu uspostaviti

veze jednih s drugima te radikalizirati druge zatvorenike. Tako se u „izvještaju Ministarstva unutrašnjih poslova Francuske navodi da se 500 pojedinaca nalazi na služenju zatvorske kazne po optužbama za terorizam, dok je nešto više od 1.200 zatvorenika označeno kao radikalizirano. Od navedenog broja, najmanje 50 osoba, koje su izdržavale kazne vezano za terorizam, pušteno je 2019. godine, zajedno s 400 pojedinaca koji su navodno radikalizovani u zatvoru. U pokušaju ublažavanja rizika vezanog za puštanje radikaliziranih zatvorenika, francuski Nacionalni plan za prevenciju radikalizacije za 2018. godinu pozvao je na stvaranje stalne jedinice koja bi nadgledala te pojedince nakon puštanja iz zatvora (Europsko oko radikalizacije 2020).

Da li postoji opasnost radikalizacije u zatvorima u BiH i kakva je uloga povratnika iz Sirije u procesu radikalizacije u zatvorima tokom izdržavanja kazne, pitanja su na koja smo željeli dobiti odgovore u direktnim razgovorima sa zatvorenicima. Međutim, to nam nije omogućeno od Ministarstva pravde BiH uprkos činjenici da je Vijeće ministara BiH podržalo naše projektne aktivnosti.

Azinović smatra da osuđenici za ratovanje u Siriji mogu u zatvorskom sistemu radikalizirati druge osuđenike, jer im lako mogu postati uzori (Radio Sarajevo 2020). Također, Azinović i Jusić (2016) kada govore o ulozi u zatvorima povratnika iz Srije smatraju da: *„Priliv takvih osuđenika u zatvorski sistem, koji nije potpuno spreman za njihov prihvat, mogao bi otvoriti novu platformu za proces ideološke radikalizacije i vrbovanja. Osim toga, povratnici s ratišta mogli bi se u zatvorima povezati s kriminalcima spremnim za novac nabaviti oružje i eksploziv ili pružiti usluge ilegalnog transporta ljudi i materijalnih sredstava preko granica BiH*“ (90).

Da li je zatvorski sistem spreman za prihvat povratnika iz Sirije, postoje li platforme za procese ideološke radikalizacije i vrbovanja, kakav je pristup zatvorskog osoblja prema zatvorenicima i kakav je odnos prema poštivanju ljudskih prava u zatvorima? Odgovore na ta pitanja, kao i još neka druga u vezi s iskustvom iz zatvora, tražili smo u direktnim razgovorima s učesnicima našeg uzorka koji su odslužili zatvorsku kaznu. Na taj način smo željeli da budemo društveno korisni, iako nas je Ministarstvo pravde BiH sputavalo u namjeri da istražimo moguće procese radikalizacije u zatvorima i uslove u kojima borave zatvorenici.

Većina našeg prvog uzorka- intervju s povratnicima, su osobe koje su prošle iskustvo zatvora (7 od 11). U prosjeku su dobili zatvorsku kaznu po 15 mjeseci a njih 5 od 7 je dobilo kaznu zatvora od 12 mjeseci. Najduža kazna zatvora izrečena je kod jednog povratnika u trajanju od 22 mjeseca. Iako je jedna trećina služila kaznu u istom vremenskom periodu, povratnici su bili smješteni u zatvore širom BiH - Bihać, Zenica, Sarajevo, Foča i Igman. Većina je izdržala kaznu u punom trajanju, njih 5 od 7.

Iskustva zatvorenika tokom izdržavanja kazne po pitanju ophođenja zatvorske straže prema zatvorenicima su značajna u jačanju ili slabljenju sposobnosti pojedinca da se (ponovo) integriše: „*Stoga su dobri uvjeti u zatvoru i prilika da zatvorenik i osoblje razvijaju međusobno povjerenje presudni, kao preduslov za smanjenje otpora zatvorenika i potencijalno motiviranje zatvorenika na promjene razvijanjem alternativnih odnosa i prilika dok su u zatvoru*“ (RAN radni dokument 2016). Kada osoblje izrazi povjerenje u određene zatvorenike, to može biti od presudnog značaja za njegov razvoj i samopouzdanje te može biti ono što inicira promjenu (RAN P&P Radne grupe 2016, Christensen 2015 i Hansen 2018).

Generalno, ispitanici iz našeg uzorka - intevju s povratnicima, koji su imali iskustvo sa zatvorom, imaju pozitivno mišljenje o zatvorskoj straži i njihovom ophođenju prema zatvorenicima, ali i njima samim. Samo jedna osoba koja je izdržala kaznu imala je neutralan stav prema stražarskom osoblju. Drugi su se podijelili na one koji ocjenjuju ophođenje stražara na dobro i vrlo dobro. Pozitivnu ocjenu u ophođenu prema zatvorenicima povratnicima dobila je i zatvorska uprava od svih naših 7 povratnika koji su prošli zatvorsko iskustvo.

Većina naših zatvorenika nije bila sama u ćeliji, već s drugim zatvorenicima (6 od 7). Naši povratnici iz Sirije, koji su bili u zatvoru, boravili su sa zatvorenicima koji su osuđeni za različita krivična djela (ubistvo, droga, sitni kriminal i organizovani kriminal).

Svi su sa njima mogli slobodno komunicirati, kao i sa ostalim zatvorenicima. Ta komunikacija se najčešće odvijala u slobodno vrijeme, tokom ručka ili šetnje. Kod polovine njih koji su odslužili zatvorsku kaznu, razgovori su trajali nešto kraće, tj. do 10 minuta, a kod druge polovine ti razgovori su vođeni i po dva sata.

Kada je u pitanju pravo posjete, svim zatvorenicima našeg uzorka to je bilo dozvoljeno, a najčešće su ih posjećivali članovi porodice te bračni drug i djeca. Većina je rekla da su zatvorski stražari uvijek bili u blizini tokom posjete.

Zanimljiv je podatak da je šest od sedam naših zatvorenika radilo nešto tokom odsluženja kazne. Najviše ih je radilo u plasteniku – proizvodnja povrća (3), jedan je radio u kantini, a jedan u vešeraju. Dvojica se nisu izjasnila u pogledu radnih aktivnosti.

U uzorku većine, njih 4 od 7 koji su priznali da su razgovarali u zatvoru o ličnim iskustvima sa ratišta, zanimljivim se čine odgovori kako su drugi zatvorenici reagovali. Tako je jedan zatvorenik rekao da su drugi zatvorenici na početku imali odbojnost prema njemu, ali je to kasnije prestalo. To jest, kasnije je to ponašanje bilo sasvim dobro, isto kao i prema drugim zatvorenicima. Drugi je

rekao da se družio sa 10 zatvorenika i nije stekao dojam da su isti imali bilo kakav negativan stav ili mišljenje o njemu. Dvojica su ocijenili odnose drugih zatvorenika dobrim, dok jedan nije imao bilo kakvu ocjenu, već je naglasio da je „zatvorenik ko zatvorenik". Samo je jedan naš zatvorenik priznao da je imao provokacije od drugih zatvorenika.

Šest od sedam zatvorenika je potvrdilo da su neometano prakticirali islam u zatvoru, bez obzira da li je to prakticiranje bilo u ćeliji ili zatvorskom mesdžidu.

Odgovori zatvorenika na pitanje da li ste komunicirali s vjerskim službenikom se čine važnim s aspekta moguće deradikalizacije. Većina njih (4 od 7) priznaje da nije komunicirala s vjerskim službenikom u zatvoru. Zanimljiv je razlog zbog čega nije ostvarena komunikacija s vjerskim službenikom. Taj razlog se kod jednog našeg zatvorenika krije u činjenici da kod njega nije ni bilo vjerskog službenika, dok je drugi priznao da vjerskog službenika nikad nije ni vidio.

Zatvorenici koji su komunicirali s vjerskim službenikom, njih (3 od 7), navode da boravak na ratištu nije bio predmet njihovih razgovora. S druge strane, svi oni priznaju da su se slagali i da su bili zadovoljni s radom vjerskog službenika. Dvojica su naglasili da su i drugi zatvorenici uglavnom zadovoljni radom vjerskog službenika, tamo gdje ga ima u zatvoru.

Dvojica od sedam zatvorenika povratnika imali su priliku da podučavaju druge zatvorenike o islamu što dokazuje mogućnost razvoja i uspostavljanja platforme za proces ideološke radikalizacije u zatvoru. Dvojica se nisu izjasnili po ovom pitanju.

Pored navedenog pozitivnog mišljenja o ophođenju zatvorske straže i uprave prema drugim zatvorenicima i prema našem uzorku, mogućnosti komunikacije s drugim zatvorenicima, dozvoljenoj posjeti, naši zatvorenici su iznijeli i neke najčešće probleme s kojima su se susretali tokom odsluženja kazne. Distribucija tih problema je različita i nije moguće definisati jedan zajednički problem. Problemi se kreću od hrane, glasne muzike i stalnog rada TV što je istim smetalo za obavljanje namaza i spavanje kada je za to vrijeme, do ugrožavanja vjerskih sloboda u IV paviljonu. O kojim slobodama se radi nismo saznali.

3.3. Odnos s lokalnom zajednicom i mogući pristupi integracije

Savremene sociološke teorije o kriminalitetu zastupaju stajalište da etiološke uzorke društveno neprihvatljivog ponašanja treba tražiti u zajednicama/grupama kao specijalnim društvenim sistemima u kojima se

pojedinci formiraju za delinkventno ponašanje. Te zajednice često su različite po svom karakteru i veličini. Po obimu, one se kreću od porodice kojoj pripada prijestupnik, u našem slučaju *putnik u Siriju,* pa do većih grupa koje obuhvataju jednu društvenu cjelinu. Veoma važnim segmentom odnosa unutar zajednice smatramo njihovo međusobno komuniciranje, prije svega misleći na formiranje stavova među članovima grupe, kao generalna mišljenja zajednice o *putnicima u Siriju* i obratno. Mišljenja zajednice su važna. Te zajednice predstavljaju društvene sredine u koje se *putnici u Siriju* vraćaju te u njima nastavljaju da žive nakon odsluženja zatvorske kazne.

Zatvorski sistem je primarno usmjeren na „čuvanje" i izoliranje počinitelja krivičnih djela, a probacijski sistem je usmjeren na njihovo praćenje i kontrolu u zajednici. Iz toga se nameće potreba za punom saradnjom između ta dva sistema. Međutim, takva praksa saradnje nije do danas postignuta i ona je svedena na minimum. To uočavaju Maloić, Rajić i Mazar (2015) i navode da *„saradnja se svodi zapravo na razmjenu informacija o procijenjenoj razini rizika koju predstavlja počinitelj kaznenog djela te na procjenu potrebnih oblika nadzora i kontrole u zajednici, a što se u smislu smanjenja recidivizma pokazalo neučinkovitim"* (130).

Na pitanje šta misle kakvo generalno mišljenje o njima maju osobe u lokalnoj zajednici u kojoj žive, primijećeno je da najveći broj povratnika smatra da je to mišljenje pozitivno (5 od od 11). Tri povratnika su još pozitivnija u ocjeni i smatraju da osobe u zajednici u kojoj žive imaju jako pozitivno mišljenje o njima. Samo jedan povratnik je rekao da misli da osobe u lokalnoj zajednici u kojoj živi imaju negativno mišljenje o njima.

„Smatram da ti ljudi imaju apsolutno pravo da žive onako kako žive u svojim običajima, bez obzira što se to kosi sa nekim našim razmišljanjima, sve dok to njihovo ponašanje ne ugrožava život, odnosno slobodu i prava drugog čovjeka (muškarac [60+], fokus grupa Tuzla)*. „Ja apsolutno nemam nekakvu predrasudu prema njima, naprotiv imam pozitivno mišljenje o njima"* (muškarac, [48-52], fokus grupa Maglaj).

Prilikom procjene razloga zašto ih većina misli da zajednica ima pozitivno mišljenje o njima, primijećeni su različiti odgovori. Tako su neki rekli da je to zbog toga što ih osobe u zajednici lično poznaju, dok neki kažu da ljudi znaju da isti nisu loše osobe. Drugi, pak, tvrde da imaju dobre odnose s komšijama Srbima i da je faktor pozitivnog mišljenje to što su oni pošteni ljudi.

S druge strane, povratnici smatraju da je negativno mišljenje o njima proizvod medijske propagande koja se prema njima vodi već dugi niz godina. Takvoj ocjeni pridružuju se i učesnici u fokus grupama koje smo održali u lokalnim zajednicama iz kojih su naši ispitanici - osobe povratnici (Maglaj, Cazin, Tuzla i Sarajevo). *„Zagovaranje loše slike o povratnicima i selefijama je primjer*

pristrasnog i pogrešnog medijskog izvještavanja. Mediji žele da kontrolišu sve pa i njih" (muškarac, [18-22], fokus grupa Cazin).

Većina (57%) anketiranih građana mišljenja je da mediji u BiH svojim izvještavanjem doprinose radikalizaciji u BiH. Najveći procenat građana, njih 41%, mišljenja je da u njihovoj zajednici ne postoje grupe koje su sklone nasilnom ekstremizmu niti takvi pojedinci (31%). Ipak, i pored takvog mišljenja treba uzeti u obzir činjenicu da najveći broj anketiranih građana, njih skoro jedna trećina (31%), smatra da je radikalizam donekle problem u njihovoj zajednici, a 8% to vidi kao veliki problem. Nešto više od jedne petine smatra da radikalizam nije problem u njihovoj zajednici, dok skoro jedna četvrtina (23%) na radikalizam u zajednici gledaju kao mali problem.

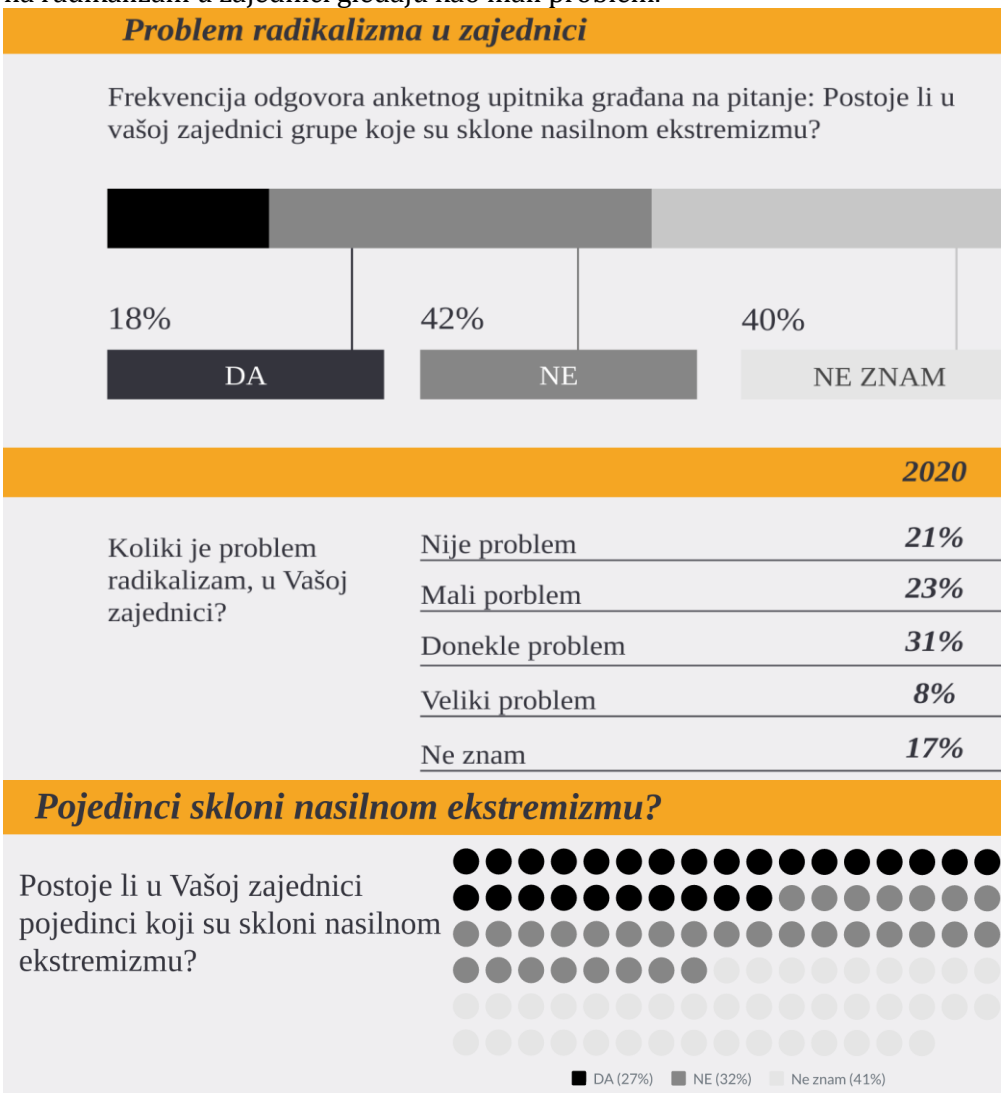

Grafikon 3: Frekvencija odgovora građana o problemu radikalizma u zajednici

Relativno je mali broj povratnika (njih 2 od 11) koji smatraju da mišljenje o njima, koje imaju osobe u zajednici u kojoj žive, može uticati na osjećaj pripadnosti toj zajednici. Očito da faktor mišljenja zajednice o njima nije presudan za njihov osjećaj pripadnosti toj zajednici.

Pet povratnika s kojima smo razgovarali procjenjuje da osobe u njihovoj zajednici imaju pozitivno mišljenje o njihovom načinu prakticiranje islama. S druge strane, prikupljeni podaci istraživanja percepcije javnosti lokalnih zajednica o povratnicima sa stranih ratišta – anketa građana koja je urađena u zajednicama iz kojih su naši povratnici daje dosta drugačiju sliku. Tako, najveću frekvenciju odgovora po pitanju mišljenja o tumačenju i prakticiranju vjere selefija bilježimo kod grupe onih ispitanika koji su bili neutralni, njih 39%. Odmah iza njih su oni ispitanici koji su imali negativno mišljenje – 23%, pa jako negativno 19%. Veoma mali broj ispitanika je imao jako pozitivno mišljenje, njih samo 4% i pozitivno 6%.

Ako se uporedi mišljenje povratnika i mišljenje anketiranih građana lokalnih zajednica, primjećuje se veoma velika razlika u njihovim odgovorima. Povratnici imaju sliku da zajednica ima pozitivno mišljenje o njihovom načinu prakticiranja islama, dok najveći broj ispitanika (42%) u zajednici ima negativno mišljenje. Učesnici fokus grupa bili su podijeljeni u mišljenju prema ovom pitanju. Podjela je napravljena na one koji smatraju da je način prakticiranja vjere individualno pravo pojedinca, te na one koji takav pristup prakticiranja vjere gledaju kao radikalan i ekstreman.

Učesnici u fokus grupama, koji nisu imali negativan stav prema načinu prakticiranja islama povratnika sa stranih ratišta ili selefija, obrazložili su to da oni imaju pravo da tako žive, sa svojim običajima i praksom. *„Ne treba da ih osuđujemo, onda bi mi bili radikalni. Ko kaže da je naše prakticiranje islama ispravno“* (žena, [23-27], fokus grupa Cazin). Također, u fokus grupama je često potencirano da je *„kod pitanja prakticiranja islama, nastao problem što se na te grupe gleda previše sa predrasudama i stereotipima“* (muškarac, [48-52], fokus grupa Maglaj). O dominiranju negativnih stereotipa o selefijama među građanima BiH je pisao Srđan Puhalo (2016) koji navodi da: *„njih najčešće opisuju kao nekog ko ne voli druge ljude 32%, svadljive 31,8%, hladne 30,1%, nekulturne 28,6%, prljave 17,7%, neljubazne 16,3 % i neiskrene 16,3%“* (127). Dalje, Puhalo (2016) navodi kako postoji razlika percepcije selefija u odnosu na etnos. Tako,

„Bošnjaci na selefije ne gledaju crno-bijelo. S jedne strane, oni se opažaju kao neko ko svojim ponašanjem (nekulturni) odbija druge od sebe, dok, s druge strane, možemo reći da imaju neke osobine (hrabri, čisti, pošteni i ponosni) koje su veoma cijenjene u našem društvu. Slično Hrvatima, i Srbi prema selefijama gaje negativne stereotipe (nekulturni, ne vole druge ljude, hladni, svadljivi, neiskreni), ali su oni manje izraženi u odnosu na Hrvate“ (128).

Učesnici fokus grupa koji su imali negativan stav prema načinu prakticiranja islama povratnika sa stranih ratišta su to pravdali svojim saznanjima o njima. *„Oni idu na sijela, imaju klipove gdje se vehabije pozivaju na rat i ubijanje. U Kur'anu piše da je ubijanje zabranjeno“* (muškarac, [23-27], fokus grupa Sarajevo). *„Meni je sve to radikalno, ekstremno i teroristički“* (žena, [28-32], fokus grupa Sarajevo)

S obzirom da je polovina povratnika procijenila da osobe u njihovoj zajednici imaju pozitivno mišljenje o njihovom načinu prakticiranja islama, željeli smo dobiti moguće razloge za takvo mišljenje. Dva su moguća razloga za takvo mišljenje. Jedna trećina njih navodi da se razlog krije u tome što njihove komšije znaju da je to njihovo opredjeljenje i to poštuju. Potvrdu takvog razloga smo dobili u raspravama vođenim u okviru fokus grupa u lokalnim zajednicama. Druga trećina razlog vidi u tome što oni kao osobe ne čine nikome nepravdu.

Relativno mali broj ispitanika, njih dvoje iz našeg uzorka povratnika, smatra da mišljenje zajednice o njihovom načinu prakticiranja islama može uticati na osjećaj pripadnosti zajednici. Kada je u pitanju pripadnost lokalnoj zajednici u kojoj žive, kod većine (10 od 11) je ona neupitna.

3.4. Odnos prema izborima, društvu i propisima

Ideja da građani slobodnom voljom, pretočenom u izbore, učestvuju u procesu biranja svojih predstavnika je temelj na kojem počiva demokratsko društvo. Kada je riječ o podršci takve ideje kod strukture našeg uzorka – intervju s povratnicima, značajno je ukazati da pet od jedanest povratnika podržava takvu ideju. Četiri na nju gleda pozitivno, dok jedan smatra takvu ideju jako pozitivnu. Trojica su bila neutralna, dok je jedan povratnik na takvu ideju gledao negativno. Dvojica povratnika nisu odgovorila na pitanje.

Pravo građana da na slobodnim izborima učestvuju u procesu odlučivanja je temeljno građansko pravo. To je pravo do sada koristila većina ispitanika iz našeg uzorka povratnika, njih 6 od 11. Kod onih koji su glasali, razlog za korištenje prava glasa ispoljavan je u očekivanju promjena na bolje, njih četiri, dok je jedan glasao zato što su mu rekli da glasa. Oni što nisu glasali, navode dva razloga nečinjenja. Prvi razlog glasi „zato što su oni za koje trebaju glasati lopovi“ i taj razlog je zabilježen kod jednog povratnika. Jedan povratnik kao razlog zbog čega nije glasao, navodi „da islam to zabranjuje“.

Rezultati odgovora na pitanje da li planirate u budućnosti glasati na općim i lokalnim izborima, pokazuju da je došlo do promjene stava kod našeg uzorka – intervjuisani povratnici, u korist negativnog odgovora. Tako, sada većina povratnika, njih osam od jedanaest je stava da neće glasati u budućnosti. Takva tendencija može da ukazuje na razočarenje u pojedince koji su birani ili na pojavu vjerskog fanatizma ili sličnih pojava koje mogu u izvjesnim slučajevima zagovarati da glasanje izvodi iz vjere. Ne ulazeći ovdje u historiju tog problema, što bi, po našem mišljenju, bilo opravdano, može se primijetiti da je najveća frekvencija odgovora koji tvrde da neće glasati iz razloga što nema društvenog napretka (njih 3), razočarenje u izabrane (1) i „svi lažu isto" (1). Pored navedenih odgovora, sa sigurnosnog aspekta, zabrinjavaju određeni odgovori koji ukazuju na pojavu vjerskog fanatizma kao mogućeg razloga zbog kojeg povratnici neće glasati. Tako, jedan povratnik navodi da takav postupak „izvodi iz vjere", a isti broj tvrdi da „ne priznaje zakone" i zbog toga neće da glasa. Takva fanatična stajališta i druga srodna mogu u određenim slučajevima vršiti i kriminogene uticaje, koji navode na vršenje krivičnih djela.

Oni koji priznaju da će glasati u budućnosti, kao osnovni razlog takvom opredjeljenju navode očekivanja za poboljšanje sadašnje situacije i jačanje pravde koja je društvu potrebna.

Da bi društvo osiguralo poštivanje prava svojih članova i sposobnost organizovanja, potrebno je utvrditi neke propise o aktivnostima i ponašanju pojedinaca koji čine grupe. Ti propisi mogu imati različite oblike. U nastavku ćemo analizirati odnose ispitanika iz našeg uzorka povratnika, prema propisima (zakonima) koje je usvojila država, a koji značajno utiču na ponašanje društva. Posebno je interesantno vidjeti kakav odnos imaju povratnici prema tim propisima zbog činjenice da su često kroz medije prozivani da ne poštuju propise i *„da se vrlo često može pročitati da su selefijska naselja ili pojedini vjerski objekti izvan nadležnosti države BiH, tj. da institucije države nemaju kontrolu nad njima i da im je zabranjen ulazak u njih, što nije tačno"* (Puhalo 2016, 58).

Većina našeg uzorka - osoba povratnika (8 od 11) priznaje da prihvata zakone koje je usvojila država. Međutim, ima i onih koji ne prihvataju takve zakone, njih dvoje dok jedan povratnik nije želio dati odgovor na to pitanje. Radi sticanja detaljnijeg uvida, ispitali smo zašto i koje zakone prihvataju, a zašto i koje zakone ne prihvataju? Od njih pet od jedanaest koji su odgovorili na ta pitanja, samo jedan priznaje sve zakone, dok dvoje priznaje samo one zakone koji nisu u suprotnosti s islamom.

Jedini razlog poštivanja zakona je naveden kao „zato što se mora poštovati zakon". Isto tako, jedini razlog nepoštivanja zakona je naveden kao „to izvodi iz vjere".

3.4. Odnos prema islamu u Bosni i Hercegovini

Islam u BiH ima bogatu i višestoljetnu tradiciju. Većinu stanovništva u BiH čine Bošnjaci, *„koji su muslimani hanefijske pravne škole“* (Glasse 2006, 68). S obzirom da je univerzalna misija islama uspostava i širenje mira i blagostanja na zemlji, da život u skladu s islamskim propisima zahtijeva disciplinu i stalnu budnost, ravnopravnost svih živih bića, ravnopravnost muškaraca i žena, apsurdno je vezati bilo kakve zločine za tu religiju (Kržalić i Korajlić 2018). U ovom dijelu predstavit ćemo i analizirati mišljenja naših pojedinačnih uzoraka (osobe povratnici, anketa percepcije građana i fokus grupe u lokalnim zajednicama) o tradicionalnom poimanju i prakticiranju islama bh. muslimana.

U pogledu mišljenja o tradicionalnom poimanju i prakticiranju islama u BiH, kod našeg uzorka – intervju s povratnicima, prisutna je disperzija odgovora. Većina našeg uzorka (9 od 11) iznijela je svoje mišljenje. Ono se kreće od toga da je to islam koji je ispravan; isto kao i „moj“; dobar; niti pozitivan niti negativan; do toga da neki misle da u njemu ima nekih grešaka, ali je dobar; ništa posebno; i da ga poštuju kao takvog sve dok se ne kosi s izvornim islamom. Iako veći broj našeg uzorka povratnika ima pozitivno mišljenje o tradicionalnom poimanju i prakticiranju islama u BiH, ipak njih nešto manje od polovine tvrdi da ne bi prakticirali islam na takav način.

U uzorku anketiranih građana najviše je onih (72%) koji su odgovorili da su religiozni. Od onih koji su se izjasnili o tome kojoj religiji pripadaju, najviše (83%) ih je reklo da im je islam religija. Kada je u pitanju vjerska obuka, ispitanici su se podijelili u dvije veće grupe: oni koji su imali vjersku obuku u okviru organizacija vjerskih ustanova (54%) i oni koji su tu obuku imali u okviru škole (30%). Mali je procenat onih koji su bili samouki (8%).

Zanimljive rezultate pokazuju odgovori anketa građana na pitanje: Ako biste Vi lično mogli prisustvovati predavanjima i vjerskoj obuci izvan institucija priznatih vjerskih zajednica, da li biste na to pristali? Za opciju „Da, pristao/la bih“ izjasnilo se 21% ispitanika, dok je većina (63%) birala opciju „Ne“. Među ispitanicima koji su birali opciju da bi prisustvovali vaninstitucionalnoj obuci i predavanjima, kao razlog prisustva, ispitanici navode: želju da se više upoznaju s osnovama učenja, načelima i principima (77%), zatim da spoznaju svoj identitet (6%), zbog toga što predavanja u okviru vjerske zajednice nisu kvalitetna i površna su te da daju prijedloge i sugestije za unapređenje zajednice (4%), da se upoznaju sa novim prijateljima i ohrabre u cilju razvoja (2%). Kod većine koja se izjasnila da ne bi prisustvovala vaninstitucionalnoj obuci i predavanjima, kao vodeći razlog se navodi da su takva predavanja i

obuke organizovane od samozvanih poznavaoca vjere (26%) i da kroz takav pristup postoji opasnost za radikalizaciju i ekstremizam (23%).

Prisustvo predavanjima i vjerskoj obuci izvan institucija

Frekvencija odgovora anketnog upitnika građana na pitanje: Ako biste Vi lično mogli prisustvovati predavanjima i vjerskoj obuci izvan institucija priznatih vjerskih zajednica, da li biste na to pristali?

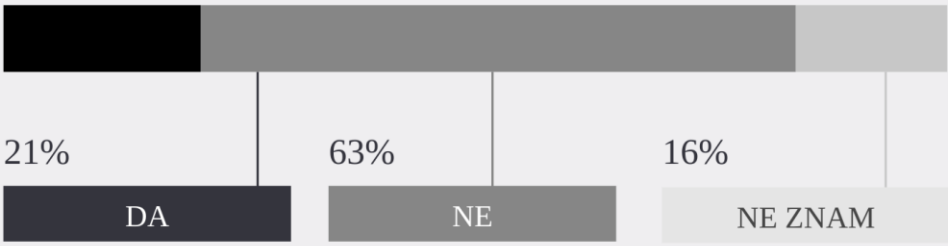

		2020.
Koji je razlog zbog kojeg ne biste prisustvovali na takvim predavanjima?	Zbog opasnosti za radikalizaciju i ekstremizam	23%
	Nemam vremena za to	10%
	To organizuju samozvani poznavaoci vjere	26%
	Zbog opasnosti za društvo	6%
	Osjećam da znam dovoljno o vjeri	21%

Grafikon 4: Frekvencija odgovora građana o predavanjima i vjerskoj obuci

Većina anketiranih građana (52%) smatra da u zajednici postoje organizacije i pojedinci koji vrše predavanja i vjersku obuku van institucija Islamske zajednice u BiH. Ovaj uzorak je skoro sasvim homogen kada je riječ o mišljenju po ovom pitanju, jer su razlike u demografskim varijablama neznatne. Veoma su slični i rezultati ispitanika po pitanju uloge vjerskih autoriteta na uspostavi boljeg etničkog povjerenja u BiH. Tako, većina građana (59%) smatra da vjerski autoriteti imaju ulogu i mogu da utiču na uspostavu boljeg etničkog povjerenja (apsolutno 18% : djelomično 41%).

Kada je u pitanju procjena mišljenja građana o institucijama vjerske zajednice, najveći procenat ispitanika (48%) ima pozitivno mišljenje (jako pozitivno 10% : pozitivno 37%). Više od jedne trećine ispitanika su neodređeni u svom mišljenju, a 12% je onih koji imaju negativno mišljenje o institucijama vjerske zajednice.

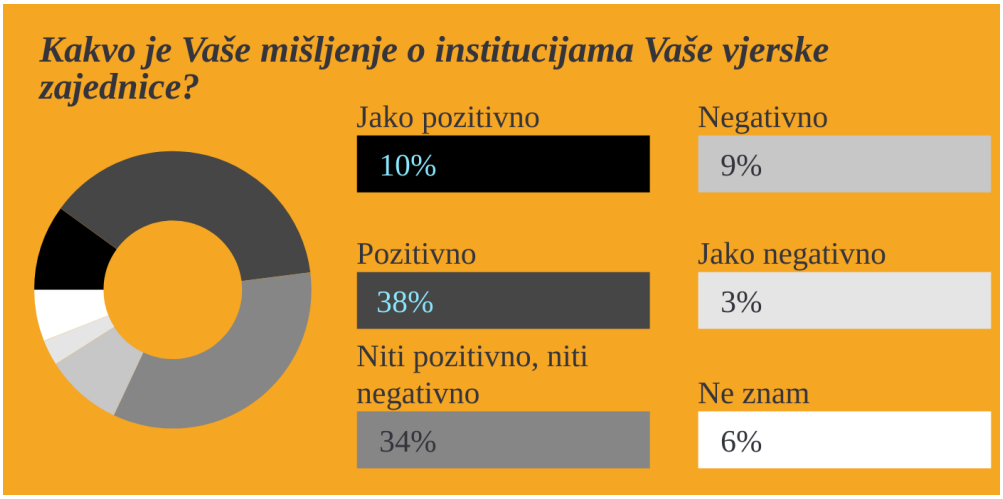

Grafikon 5: Frekvencija odgovora građana o institucijama vjerske zajednice

Prilikom razgovora s učesnicima fokus grupa u lokalnim zajednicama, isti su jasno pokazivali da prakticiraju islam onako kako su to radili njihovi djedovi stoljećima prije njih. Svi učesnici u fokus grupama su rekli da imaju pozitivno mišljenje o Islamskoj zajednici u BiH i da su vjersku obuku imali u okviru mektebske nastave Islamske zajednice u BiH. *„Ja vjeru praktikujem onako kako je i moja majka, odnosno kako smo učili u mejtefu. To je, kako sada nazivaju, ono tradicionalno učenje“* (žena, [53-60], fokus grupa Maglaj). Zanimljivi su i odgovori fokus grupe tzv. zatvorene zajednice koji su dosta slični s odgovorima uzorka - osoba povratnika. Kod te grupe nema zajedničkog mišljenja u pogledu tradicionalnog poimanja i prakticiranja islama u BiH. Najveći broj učesnika smatra da je kao takav islam ispravan, ali ima i onih koji misle da u njemu ima nekih grešaka, ali je dobar. Neki, pak, smatraju da je pogrešno to zvati tradicionalni islam, jer onda bi taj islam podrazumijevao i nošenje nikaba.

> *„Ako pogledamo unazad u historiju i uzmemo slike iz naših većih gradova, npr. slike iz perioda Austro-Ugarske, vidjet ćete na slikama žene u dugim haljinama i nikabom preko lica, dok muškarci imaju brade. Pogledajmo danas slike iz tih istih gradova. Je li to taj tradicionalni islam? Gdje se onda izgubio tradicionalni islam sa slika iz austrougarskog perioda? Zbog toga mi mislimo da je danas pogrešno govoriti o terminu tradicionalni islam“* (muškarac, zatvorena zajednica, intervju)

Naše sljedeće pitanje je imalo za cilj da preispita stav o tome da li povratnici smatraju da je njihov način prakticiranja islama najispravniji. Trojica njih odgovara da ne smatra tako nešto, jedan se nada da jeste, dok dvojica smatraju da je njihov način prakticiranja islama najispravniji.

Na pitanje da li se povratnici trebaju prilagoditi društvu ili društvo njima, dvojica povratnika kažu da se niko nikome ne bi trebao prilagođavati, dok isti

broj kaže da to prilagođavanje treba da ide u pravcu prilagođavanja jednih drugima.

Izjave učesnika fokus grupe u Maglaju ukazuju da je bilo perioda kada su vehabije/selefije tražile da se stanovništvo u zajednici prilagođava njihovom ponašanju i učenju. Taj period je identifikovan kao vrijeme šest godina poslije rata, odnosno 2001. godina, kada je čitava priča krenula iz mjesta Lješnica.

> *„Bilo je na početku primjera kada su meni prilazile osobe sa dugom bradom i govorile mi da ne mogu pjevati ulicom, jer je to zabranjeno po islamu. Znam da su bili izvjesili neku svoju zastavu na džamiji. Onda se čitavo stanovništvo podiglo i reklo, nećete nam dirati naše običaje i ostalo. Nakon toga se situacija smirila i oni su prestali sa nametanjem svojih pravila"* (žena, [23-27], fokus grupa Maglaj).

Za dugogodišnjeg radnika u sigurnosnim službama s kojim smo razgovarali, ovo je riješeno na način institucionalnog djelovanja. *„Mi smo svojim djelovanjem i aktivnostima njih prisilili da se asimiliraju nama, a ne mi njima, što je izuzetno pozitivno u čitavoj ovoj priči. Blagovremeno smo svi u zajednici djelovali na tu manju grupu i nismo im dozvolili da šire svoj uticaj"* (Intervju #3, službenik sigurnosnog sektora u BiH, 2020).

4

PREPORUKE ZA (RE)SOCIJALIZACIJU I (RE)INTEGRACIJU

Društveni odnosi igraju podjednako važnu ulogu u reintegraciji pojedinca, kao i oni u postupcima radikalizacije (Christensen 2015). Promjene u društvenim odnosima, novi pristupi rada u zajednici, projekti za razvoj zajednice, sticanje novih vještina i učenje normi ponašanja mogu biti načini kako da se povratnici motiviraju i još više uključe u društveni život. To povećava šanse za njihovu (ponovnu) integraciju u društvo (Barelle 2014, Christensen 2015). Stoga je važno identifikovati najbolje moduse i programe koji mogu motivirati pojedinca da se uključi u zajednicu u kojoj on može razviti alternativni identitet i promijeniti svoj repertoar djelovanja (Christensen i Bjørgo 2017, 49). Isto tako, važno je identifikovati ko bi za zajednicu i povratnike bio najprihvatljiviji i najučinkovitiji u realizaciji takvih promjena kroz implemenatciju datih programa. To je posebno važno, jer danas imamo mnoge inicijative za sprečavanje i borbu protiv ekstremizma i terorizma, kao i inicijative za reintegraciju povratnika koje se u većini slučajeva ne realizuju u samoj zajednici, tj. tamo gdje je iskazana potreba. Također, primjetno je da se te inicijative potencijalno rade na temelju različitog razumijevanja termina i različitih ciljeva.

Odatle naše opredjeljenje da istražimo koji su to najbolji načini koji bi bili usmjereni na povratnike i da iste motiviraju za još veću uključenost u društveni život. Većina ispitanika iz našeg uzorka – povratnika iz Sirije, kao najbolji način motivacije za još veće uključivanje u društveni život, vidi u obezbjeđenju posla,

njih devet od jedanaest. Pokretanje vlastitog biznisa poljoprivredne proizvodnje, podrška njihovom sadašnjem radu ili rada u nekoj građevinskoj ili drugoj firmi (javnoj ili privatnoj) može biti dobro sredstvo motiviranja da se pojedinac promijeni. Do istog rezultata dolazimo i kod analize uzorka fokus grupa u lokalnim zajednicama i uzorka ispitivanja (anketiranja) percepcije javnosti lokalnih zajednica o povratnicima. U uzorku fokus grupa u lokalnim zajednicama ispoljava se jasan trend povezanosti projekata zapošljavanja s najboljim pristupom motivacije povratnika za integraciju u društveni život. Interesantno je, spram rezultata povratnika i učesnika fokus grupa, da je i većina (71%) anketiranih građana birala posao/pristup zapošljavanju kao prvi najbolji način motiviranja povratnika za uključenost u društveni život. Kada je riječ o sagledavanju najboljeg načina da se osobe povratnici motiviraju i još više uključe u društveni život, on je zajednički za sve naše uzorke.

Grafikon 6: Najfrekventniji odgovor tri uzorka o motivaciji uključenja u društveni život

Kao prvi mogući najbolji način motivacije, biran je posao/pristup zapošljavanju povratnika. Zapošljavanje je odličan način da se pomogne povratnicima da ostanu na tržištu rada i ne vrate se starim navikama, omogućavajući im sticanje novih iskustava i razvoj novih vještina. „Marsden je istakao da su mnogi mladi radikali skeptični prema mainstream društvu, čak bi se moglo reći i da su u strahu (npr., mogu se bojati sami otići u radne centre), a mentori im mogu ponuditi podršku, npr. prateći ih. Primjera radi, finski stručnjaci spomenuli su da oni često pomažu ljudima da pronađu nove alternative njihovim aktivnostima, a koje bi bolje odgovarale njihovom znanju i vještinama“ (Saznov, Ploom i Saumets 2019, 22). Kao što vidimo iz iskazanih potreba empirijskog istraživanja i na osnovu dosadašnjih međunarodnih praksi, možemo zaključiti da je povratnicima potrebna podrška u izvršavanju prvog koraka - zaposlenje, koji će im dati pozitivne povratne informacije. Te informacije mogu da podstaknu razvoj novog identiteta koji je drugačiji od identiteta borca ili radikala.

Pet povratnika biralo je poboljšanje opće ekonomske situacije, kao drugi najbolji način motivacije veće uključenosti u društveni život. Isti način motivacije, kao drugi izbor, birali su i anketirani građani, njih više od jedne trećine (38%).

Kod ispitanika iz uzorka – povratnici, na drugom mjestu motivacije, s istim brojem odgovora (5 od 11) našao se i **način motivacije prepoznat u vjerskim**

slobodama, s posebnim naglaskom na slobodu prakticiranja vjere. Građani lokalnih zajednica taj način motivacije vide tek kao mogući šesti način. Njih nešto više od jedne petine je biralo tu opciju.

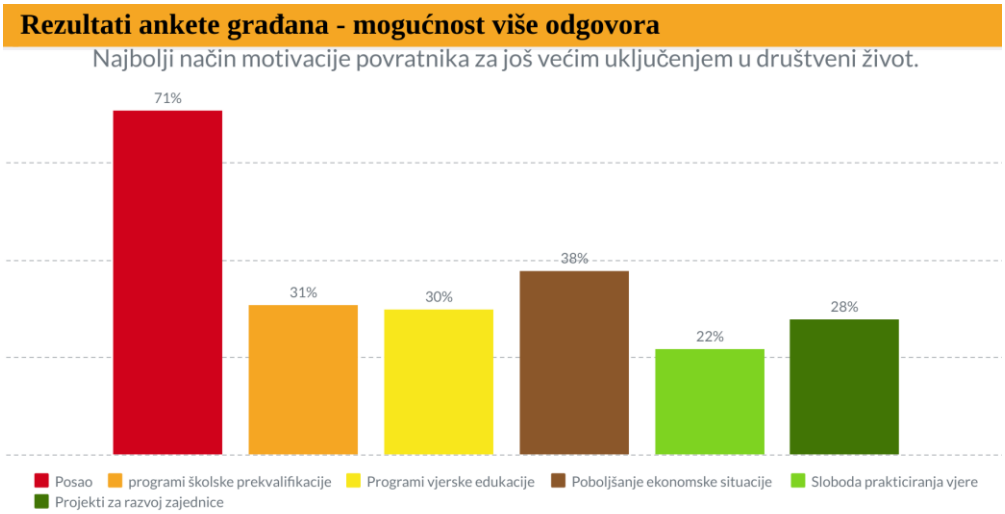

Grafikon 7: Frekvencija odgovora građana o najboljem načinu motivacije

Od povratnika, programi vjerske edukacije birani su kao treći najbolji način motiviranja veće uključenosti u društveni život (njih 3 od 11), dok su građani birali programe školske prekvalifikacije (31%). Edukacija bi mogla biti dobar metod za ponovno pokretanje želje za sudjelovanjem u društvenim aktivnostima. Prema njemačkom stručnjaku, to je područje gdje je neophodno ponuditi podršku, posebno u utvrđivanju potreba osobe: da li im je potrebno srednje obrazovanje, stručno obrazovanje ili univerzitetska diploma. U onome što ih zanima, trebalo bi ih podržati i njegovati sticanjem znanja koje će njihov svjetonazor učiniti višestrukim, uvodeći nijanse sive koje će utrti put za promjenu radikalnih pogleda (Saznov, Ploom i Saumets 2019, 23).

Kao **četvrti mogući način veće uključenosti povratnika u društveni život, građani vide u provođenju programa vjerske edukacije**. Kod povratnika, četvrti najbolji način dijele dva pristupa, a to **su projekti za razvoj zajednice i manja agresivnost policije** (2 od 11). Projekti za razvoj zajednice mogu dovesti do uključivanja pojedinca u radne aktivnosti, koje mogu popuniti njihovo slobodno vrijeme. Sam pristup rada u zajednici treba da bude baziran na uspostavi foruma za sigurnost koji će definisati zajedničke prioritete zajednice i policije, a među kojima može da bude definisan i prioritet manje agresivnosti policije. To će doprinijeti povećanju povjerenja povratnika u rad policije, ali i njihovom uključivanju u zajedničke aktivnosti svih aktera. **Peti način je definisan kao program školske prekvalifikacije, koji je birao jedan povratnik, dok su građani birali program za razvoj zajednice – 28%.**

Grafikon 8: Odnos odgovora građana i povratnika po pitanju izbora motivacije

Većina našeg uzorka povratnika (6 od 11) odgovorila je da vjeruje da bi povratnici iz Sirije bili spremni dobrovoljno učestvovati u programima reintegracije. U tom procesu društvenih transformacija, značajnu ulogu ima i lokalna zajednica. Zbog toga je važno da većina (52%) građana lokalne zajednice, tj. uzorka ankete, podržava rehabilitaciju i reintegraciju povratnika, a njih najveći procenat (44%) vjeruje da je moguća integracija istih. Također, ohrabruje podatak da je većina (53%) anketiranih građana spremna učestvovati u programima prevencije i reintegracije.

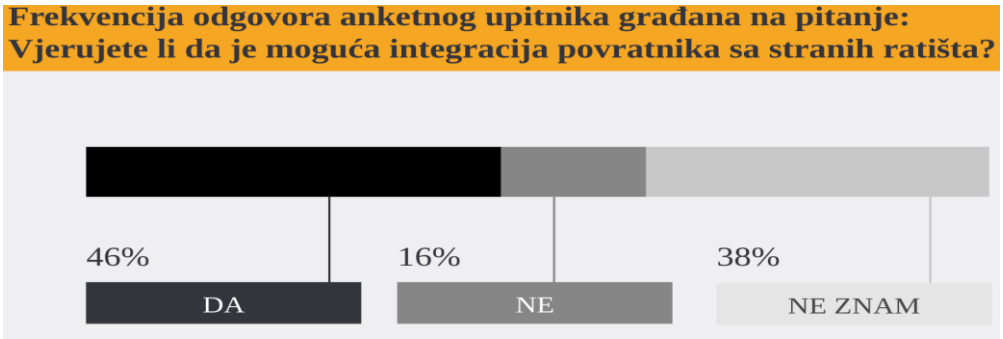

Grafikon 9: Frekvencija odgovora građana o mogućnosti integracije

Da li biste učestvovali u programima prevencije?		
Uzorak: Anketa građana	Da, veoma rado	*20%*
	Da, rado	*32%*
	Ne, nikako	*3%*
	Ne	*21%*
	Ne znam	*24%*

Grafikon 10: Frekvencija odgovora građana o učešću u programima prevencije

Pored definisanja mogućih fokusnih tačaka za izradu programa reintegracije, postoje i drugi faktori koji su povezani s pojedincem i grupom, a koje je važno identifikovati u kontekstu pokušaja integracije. Jedan od tih faktora su subjekti ili pojedinci (mentori) koji bi trebali da sprovode programe reintegracije. Zbog toga nam je bilo važno mišljenje našeg uzorka o tome ko bi trebao da sprovodi programe reintegracije za njihovu populaciju, ali i zajednicu.

Na ovo pitanje dobijen je veći broj zanimljivih odgovora. **Na primjer, većina oba uzorka –** [povratnici (7 od 11) i građani lokalnih zajednica (67%)] **smatra da bi državna vlast bila najodgovornija da sprovodi takve programe.** Odmah iza državne vlasti birana je lokalna vlast sa nešto malo većom frekvencijom odgovora kod povratnika (46%), nego kod građana (37%). Zanimljivo je da je kod povratnika na trećem mjestu, Islamska zajednica u BiH. Ovakav odgovor birala su četiri povratnika. Građani na trećem mjestu vide obitelj (26,1%).

Kao četvrti subjekt, građani su birali institucije vjerskih zajednica. Interesantan je i podatak da povratnici daju prednost akademskoj zajednici (fakultetima) u implementaciji projekata u odnosu na nevladine i međunarodne organizacije, za razliku od građana koji daju prednost međunarodnim i nevladinim organizacijama u odnosu na akademsku zajednicu (fakultete). Kao zadnji subjekti koji bi trebali da implementiraju programe integracije, povratnici navode entitetsku vlast i lokalnu policiju.

Također, za navedeni proces integracije od velike koristi može biti i podatak koji govori da većina ispitanika iz našeg uzorka – povratnici i učesnici u fokus grupama - smatra da osobe (voditelji ili mentori), koje implementiraju projekte ili su uključene u upravljanje samim projektima, moraju biti dobri poznavaoci društvenih problema, dobro informisani i posebno obučeni u odnosu na ciljne grupe, a u vezi društvenih i vjerskih pitanja zajednice i pojedinca. Slično promišljanje nalazimo i kod međunarodnih istraživača koji se bave programom reintegracije. *„Stoga je od presudne važnosti da zaposlenici i mentori budu dobro*

informisani i po mogućnosti posebno obučeni u odnosu na ciljnu grupu, te specifična kulturna, politička i posebno vjerska pitanja i norme koje su posebne za ovu ciljnu grupu" (Christensen 2015, 290). U tom kontekstu, trebalo bi razmotriti uključivanje ljudi s visokim nivoom znanja o islamu, etiologiji društveno neprihvatljivih ponašanja i sigurnosti u takve programe, kako bi se pomoglo u razvoju složenijeg oblika religioznog i etiološkog razumijevanja kod povratnika i spriječilo potencijalno pogrešno tumačenje uključenog osoblja.

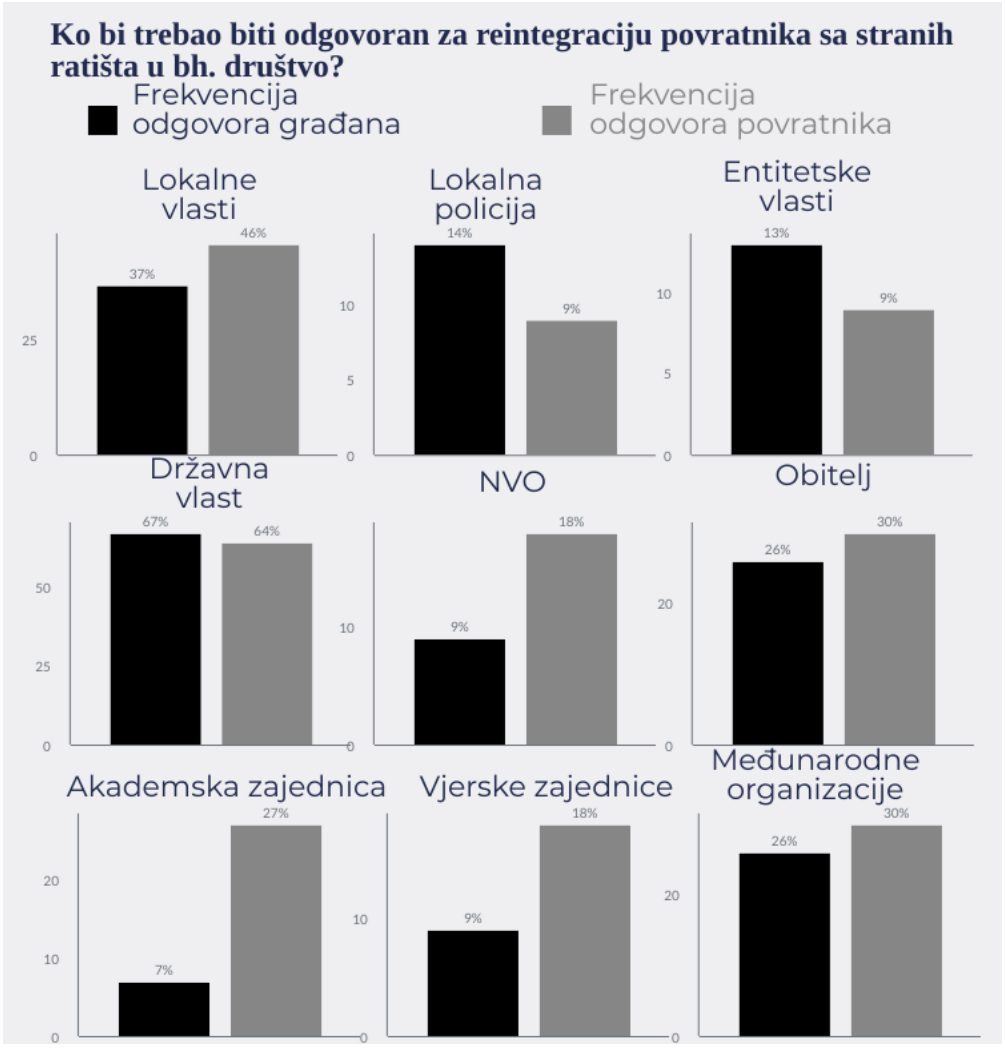

Grafikon 11: Odnos odgovora građana i povratnika po pitanju ko bi trebao biti odgovoran za reintegraciju povratnika

ZAKLJUČAK I PREPORUKE

Studija je identifikovala zajedničke crte bosanskohercegovačkih *povratnika iz Sirije* te testirala tradicionalne teorije ponašanja – socijalnu i situacionu. Također, testirali smo dosadašnje identifikovane motive odlaska BiH državljana u Siriju, ali smo nastojali spoznati i druge motive. Naša saznanja odbacuju dobar dio opće prihvaćenog znanja o bh. povratnicima.

Što se tiče socijalnog objašnjenja, ispitivani povratnici dolaze iz niže klase i nisu zaposleni. Takvom stanju ne pripisuju ulogu za donošenje odluke za odlazak u Siriju. Njihovo obrazovanje je prosječno, kao kod većine građana BiH, a samo dvojica imaju završenu medresu. Većina ih je bila religiozna i prije odlaska i posvećeni su selefijskoj formi praktikovanja islama. Nismo našli dokaze da su povratnici kriminalci ili da su im porodice bile sklone kriminalnom ponašanju. To potvrđuju odgovori da protiv većine nije vođena istraga niti je bila podignuta optužnica prije odlaska u Siriju. Kada govorimo o psihološkim crtama povratnika, analizirani odgovori, većine našeg grupnog uzorka ne mogu utvrditi postojanje dijagnosticiranih psihičkih poremećaja ili PTSP prije odlaska u Siriju.

Tokom razgovora, u prvi mah, povratnici nisu odavali motiv za odlazak u Siriju. Kasnije se kroz intervju to promijenilo i svako od njih je iznio lični razlog koji je imao uticaja na njihovu odluku o odlasku: nagovor prijatelja ili člana porodice, pomoć muslimanima, sloboda praktikovanja vjere, da vide zašto ljudi odlaze/avanturizam i borba na Allahovom putu.

Nalazi analize pokazuju da povratnici nisu prepoznali motive u ratnim događajima u BiH iz devedesetih niti se mudžahedini, koji su ratovali u BiH tokom devedesetih, mogu identifikovati kao uzročnik ponašanja koje je dovelo do motiva za odlazak. Psihološka i filozofska motivacija nije identifikovana kod naše grupe povratnika. Vjerska motivacija, prepoznata u činjenju hidžre, identifikovana je samo kod jednog našeg povratnika. To govori da glavne razloge za odlazak treba tražiti u drugim faktorima, uslovima ili motivima.

Podatak, koji govori da većina povratnika priznaje da put u Siriju, nisu gledali kao na način da osiguraju sredstva za život i da žive u boljim uslovima, pokazuje da ekonomska motivacija nije bila presudna za donošenje odluke o putovanju.

Temeljni motivi tih putovanja ne leži u ideološko-religijskim i socio-ekonomskim razlozima, već u razlogu koji je inspirisan težnjom za održavanje priznatog statusa u grupi kojoj je povratnik najčešće pripadao, izgrađenog na osnovu mišljenja svojih prijatelja iz grupe. Prijateljske veze su odigrale najznačajniju ulogu u motivaciji našeg uzorka da se donese takva odluka. To je ujedno i prva grupa motiva koju smo identifikovali. Grupni život po istim principima možemo identifikovati kao individualni faktor privlačenja. Društveni faktor privlačenja je prepoznat u pričama koje su povratnici mogli čitati i gledati putem interneta, a koje su kod njih izazivale simpatiju ili želju za pomoći. Iako su povratnici vrlo malo govorili o selefijskim vođama zajednica iz kojih dolaze, te vođe se mogu svrstati u grupu faktora privlačenja.

U drugu grupu motiva spadaju motivi osoba koje „zbog nedovoljnog ili pogrešnog odgoja“ nisu imale moralnu snagu da odole iskušenju koje ih je „privlačilo“ da odu na put. Motiv kompenzacionog karaktera, koji je generiran osjećajem inferiornosti, nismo pronašli kod povratnika.

U želji da studija posluži kao alat praktičarima u različitim sigurnosnim agencijama, ali i kreatorima politika za podršku rješavanja pitanja u vezi povratnika iz Sirije, predlažemo nekoliko preporuka:

- **Povratnicima je potrebna značajna podrška i praćenje kako bi se integrirali u društvo.** Potrebna im je podrška u pokretanju vlastitih malih poslova, obrazovanju, prekvalifikacijama, ali i jača veza sa socijalnim institucijama. Uvođenje u obuku, prekvalifikacije ili rad mogu doprinijeti uspostavljanju novih pro-socijalnih mreža i veza s društvenim institucijama.

- Za pretpostaviti je da je svaki povratnik iz Sirije bio svjedokom, ali i žrtvom nasilja, silovanjima i (masovnim) pogubljenjima, u kombinaciji s posljedicama života u ratnom području. To se može primijeniti i na djecu putnika za Siriju.

    - **Takvi slučajevi kod pojedinaca mogu uzrokovati traumu koja zahtijeva posebno psihološko praćenje od terapeuta koji imaju potrebnu specijalističku stručnost i pristupe da bi mogli upravljati tom grupom.** Liječenje bi trebalo započeti što je prije moguće, a po mogućnosti već tokom pritvora i tokom izdržavanja zatvorske kazne za one koji su osuđeni.

- **Strategiju i programe protiv radikalizacije, ekstremizma i terorizma moraju osmisliti timovi** s multidisciplinarnim sposobnostima, uključujući kriminaliste, kriminologe, sociologe, psihologe, vjerske vođe i učenjake iz oblasti sigurnosti.

- **Općinske službe u suradnji s Ministarstvom sigurnosti BiH i obrazovnim ustanovama bi trebale uspostaviti model mentora i započeti obuku mentora.** Mentor bi radio s osobama koje su uključene u nasilni ekstremizam i osobama koje su puštene nakon izdržavanja kazne, a koje će se vratiti u svoje lokalne zajednice.

- **Kroz rad policije u zajednici, kao i zajedničke programe s lokalnom zajednicom, moguće je identifikovati zajedničke buduće ciljeve** koji će pomoći povratnicima u stvaranju nade u budućnost. To može motivisati pojedince da se uključe u društvene aktivnosti, obrazovanje i zapošljavanje, što može ojačati njihovu reintegraciju u bh. društvo.

- **U cilju uspjeha u sprječavanju nasilnog ekstremizma uopće i rehabilitacije povratnika, nužno je poboljšati saradnju i razmjenu unificiranih informacija između policije** (od državnog, preko entitetskog, kantonalnog do lokalnog nivoa), tužilaštva, suda, kaznено-popravnih službi, različitih općinskih i kantonalnih/entitetskih agencija (službi za socijalnu zaštitu, obrazovne institucije, zdravstvene službe), Islamske zajednice u BiH i organizacija civilnog društva.

- **Naši povratnici upozoravaju da postoje velike razlike u pogledu budućih rizika, između povratnika koji su se vratili do aprila 2014. godine i onih koji su još u Siriji i trebaju da se vrate.**

    - Neki će biti razočarani i samo će se željeti vratiti mirnom životu.

    - Drugi će možda biti mentalno nestabilni i puni agresije i gorčine zbog uslova u kojima su boravili, ali i sloma njihovih ideja. Tu kategoriju povratnika trebalo bi podvrgnuti posebnoj procjeni rizika te ih organizovati u više faza izdržavanja zatvorske kazne kako bi se utvrdila njihova sklonost nasilju prema drugima. Prije svega, tu podrazumijevamo nasilje prema zatvorskom osoblju, zatvorenicima i javnosti. Također, u tim fazama potrebno je sagledati pitanja koja se odnose na mentalno zdravlje (rizik od samoubistva, mentalna nestabilnost, mentalne/fizičke bolesti). Takav pristup može pomoći u otkrivanju potrebe za nadzorom i liječenjem od psihologa, psihijatra, ljekara ili drugih specijalista.

- Shodno tome, predlažemo da Ministarstvo pravde BiH razmotri korištenje jednog od alata, a koji su posebno razvijeni u Velikoj Britaniji, za procjenu rizika od nasilja među zatvorenim povratnicima i ekstremistima (na primjer, VERA2 ili revidirano izdanje ERG22+).

- Značajan broj žena se vratio, a očekivanja su da će se taj broj povećati. Iako postoje slučajevi u kojima su žene bile mlade i prevarene kod putovanja u Siriju, lokalni policijski službenici, neovisno od krivične odgovornosti, te žene trebaju tretirati isto kao i muškarce povratnike, s aspekta sigurnosnih rizika i mogućeg uticaj na druge.

- Djeca predstavljaju posebno ranjivu grupu, dok mogu potencijalno predstavljati i značajan rizik. Zbog života u ratnom području, djeci je potrebno obezbijediti psihološku pomoć i topli dom. Tamo gdje postoji slučaj da su roditelji poginuli u Siriji ili da oba roditelja po povratku idu u pritvor, a kod najbliže rodbine nema mogućnosti za prijem djece, potrebno je identifikovati udomiteljstvo.

BIBLIOGRAFIJA/ REFERENCE

Agenicja za statistiku Bosne i Hercegovine. 2020. "Agenicja za statistiku Bosne i Hercegovine." Zvanična web stranica Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine. Posjećena 05. januara 2020. https://doi.org/http://bhas.gov.ba/Calendar/Category/13.

Aronson, Elliot, Tiimothy D. Wilson, and Robin M. Akert. 2005. *Social Psychology*. Edited by Djuro Njavro. Zagreb: MATE d.o.o.

Atran, Scott. 2008. "Who Becomes a Terrorist Today?" *The Ethics and Efficacy of the Global War on Terrorism* II (5): 45–58. https://doi.org/10.1057/9781137001931_5.

Azinović, Vlado. 2017. "Between Salvation and Terror: Radicalisation and the Foreign Fighter Phenomenon in the Western Balkans," 152. http://www.atlantskainicijativa.org/bos/images/BETWEEN_SALVATION_AND_TERROR/BetweenSalvationAndTerror.pdf.

Azinović, Vlado, and Muhamed Jusić. 2015. "Zov Rata u Sriji i Bosanskohercegovački Kontigent Stranih Boraca," 92. https://atlantskainicijativa.org/wp-content/uploads/Novi_zov_rata_u_Siriji_i_bosanskohercegovacki_kontingent_stranih_boraca.pdf.

Azinović, Vlado, and Muhamed Jusić. 2016. "Novi Zov Rata u Siriji i Bosanskohercegovački Kontigent Stranih Boraca."

Buril, Fernanda. 2017. "Articles Changing God's Expectations and Women's Consequent Behaviors – How ISIS Manipulates "" 8 (3): 1–10.

Carrabine, Eamonn, Paul Iganski, Maggy Lee, Ken Plummer, and Nigel South. 2004. *CRIMINOLOGY*. Taylor & F. New York: Routledge Taylor & Francis Group.

Christensen, Tina Wilchen, and Tore Bjørgo. 2017. "How to Manage Returned Foreign Fighters and Other Syria Travellers? Measures for Safeguarding and Follow-Up," no. 1.

Ejdus, Filip, and Predrag Jureković. 2017. "Violent Extremism in the Western Balkans." *Transportation*, 207.

Europsko oko radikalizacije. 2020. "Europsko Oko Radikalizacije." Zvanična Web Stranica EER - Jedinstvena Platforma Koja Okuplja Poznate Naučnike Iz Cijele Europe Sa Ciljem Skretanja Pažnje Javnosti Na Ulogu Koju Radikalizacija i Ekstremizam Igraju u Europi. Posjećena 05. Marta 2020. 2020. https://eeradicalization.com/radicalization-in-prison-old-trends-new-threats/.

Fainberg, Alisa. 2017. "Here We Come : The Evolution of Foreign Fighters ' Flow to Syria and Iraq in 2013-2016."

Froeling, Karen. 2007. *Criminology Research Focus*. Edited by Karen Froeling. New York: Nova Science Publishers, Inc.

Ghamari, Magdalena El. 2017. "Pro-Daesh Jihadist Propaganda. a Study of Social Media and Video Games." *Security and Defence Quarterly* 14 (1): 69–90. https://doi.org/10.5604/01.3001.0010.8472.

Ghosh, Ratna, Ashley Manuel, W Y Alice Chan, Maihemuti Dilimulati, and Mehdi Babaei. 2016. "Education and Security: A Global Literature Review on the Role of Education in Countering Violent Religious Extremism," 82.

Glasse, Cyril. 2006. *Enciklopedija Islama*. Sarajevo: Libris.

Global Terrorism Index. 2017. "Measuring and Understanding the Impact of Terrorism." *Institute for Economics and Peace*, 120.

Hećimović, Esad. 2006. *Garibi*. Sarajevo: Fondacija Sina.

Islamic Community in BiH. 2020. "Islamic Community in BiH." Official Website of the Islamic Community in BiH. Visited February 12, 2020. Sarajevo: Prosveta. 2020. https://static.islamskazajednica.ba/muftijstva-s/dzemat.

Islamska zajednica u BiH. 2020. "Islamska Zajednica u BiH." Zvanična web stranica Islamske Zajednice u BiH. Posjećena 12. febreuara 2020. https://static.islamskazajednica.ba/muftijstva-s/dzemat.

Karađinovic, Nina. 2015. "SIGURNOST STANOVNIŠTVA U LOKALNOJ ZAJEDNICI."

Khalid, Iman Shafi. 2010. "Improving Counterterrorism Efforts By Removing Misconceptions About Islam In The Western World." *Cognition, Technology*

and Work 18 (1): 209–14. https://doi.org/10.1007/s10111-015-0346-y.

Korkut, Besim. 2016. *Prijevod Kur'ana*. CD

Kržalić, Armin, and Nedžad Korajlić. 2018. "Terrorism as a Global Security Threat." *Journal of US-China Public Administration* 15 (6). https://doi.org/10.17265/1548-6591/2018.06.002.

Langemeijer, HAH. 2016. "Don't Hear about Us, Hear from Us." *2016*, no. August. http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/339132.

Le, Marc, and Maurice Cusson. 2010. *Traité de Criminologie Empirique*. https://doi.org/10.4000/books.pum.6636.

Maloić, Snježana, Saša Rajić, i Adriana Mazar. 2015. "Značaj suradnje probacijskog i zatvorskog sustava u prevenciji" 23.

Meines, Marije, Merel Molenkamp, Omar Ramadan, Magnus Ranstorp, and Nicola Davenport. 2017. "Responses to Returnees: Foreign Terrorist Fighters and Their Families," no. July: 98. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/ran_br_a4_m10_en.pdf.

Merari, A. 1990. "The Readiness to Kill and Die: Suicidal Terrorism in the Middle East. In. W.Reich (Ed.),Origins of Terrorism: Psychologies, Ideologies, Theologies, States of Mind,192 – 207. New York, New York: Cambridge University Press.," 1990.

Milutinovic, Milan. 1969. *Kriminologija*. Beograd: Prosveta.

Mukhtra, A., F. Ammor, D. Ghanem-Yazbeck, and P. Sasnal. 2017. "Terrorist Threat in the Euro-Mediterranean Region." *Journal of Chemical Information and Modeling* 8 (9): 1–84. https://doi.org/10.1017/CBO9781107415324.004.

N1 BiH. 2020. "N1 BiH." Zvanična web stranica TV stanice N1 BiH. Posjećena 15. marta 2020. Sarajevo, 2020. http://ba.n1info.com/Vijesti/a108466/Vijesti-Ummeta-ponovo-u-funkciji.html).

Nielsen, Richard Alexander. 2013. "The Lonely Jihadist: Weak Networks and the Radicalization of Muslim Clerics." *ProQuest Dissertations and Theses*, 210.

Puhalo, Srđan. 2016. *Selefije u BiH*. Vol. 222. Banja Luka: Pro Educa centar.

Radio Sarajevo. 2020. "Radio Sarajevo." Zvanična web stranica News Portala u zemlji koja pokriva vijesti iz BiH, regije i svijeta, iz domena politike, kulture, sporta i zabave. Posjećena 06. marta 2020. https://doi.org/https://radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-

hercegovina/zatvori/258057.

Rekawek, Kacper, Stanislav Matějka, Viktor Szucs, Tomáš Beňuška, Karin Kajzarová, and Jakub Rafay. 2018. "Who Are the European Jihadis?" *Globsec: Defence & Security Programme*.

Sageman, Marc. 2004. *Understanding Terror Networks*. University of Pennsylvania Press.

Sas, Marlies, Koen Ponnet, Genserik Reniers, and Wim Hardyns. 2020. "The Role of Education in the Prevention of Radicalization and Violent Extremism in Developing Countries." *Sustainability (Switzerland)* 12 (6). https://doi.org/10.3390/su12062320.

Saznov, Vladimir, Illimar Ploom, and Andres Saumets. 2019. *RUSSIA, SYRIA AND THE WEST: FROM THE AFTERMATH OF THE ARAB SPRING IN THE MIDDLE EAST TO RADICALISATION AND IMMIGRATION ISSUES IN EUROPE*. Tartu: Kaitseväe Akadeemia.

Stanković, Aleksandar. 2019. "Nedjeljom u 2", Haris Silajdžić u emisiji. Zvanična web stranica Hrvatske Televizije. Posjećena 27. decembra 2019. https://www.facebook.com/bosnjaci.eu/videos/nedjeljom-u-2-gost-dr-haris-silajdžić-insert-ratna-vremena-naša-borba-je-bila-ča/10152467979669608/.

Turčalo, Sead, i Nejra Veljan. 2018. "Perspektive zajednice o prevenciji nasilnog ekstremizma u Bosni i Hercegovini."

United Nations. 2018. "Investigation, Prosecution and Adjudication of Foreign Terrorist Fighter Cases for South and South-East Asia."

URED UJEDINJENIH NARODA ZA DROGE I KRIMINAL. 2019. "Priručnik za institucije. Strani teroristički borci. Priručnik za edukaciju sudija i tužilaca u Jugoistočnoj Evropi. Ažurirano izdanje."

Zeiger, Sara, and Anne Aly. 2013. "EXPANDING RESEARCH ON COUNTERING VIOLENT EXTREMISM." *Perspectives on Terrorism* 4 (4): 1–105. https://doi.org/10.1111/1468-2346.12049.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

355.216(569.1)

PUTNICI u Siriju : kriminološka i sigurnosna analiza s posebnim osvrtom na povratnike sa sirijskog ratišta / Armin Kržalić ... [et al.]. - Sarajevo : Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, 2020. - 108 str. : ilustr. ; 25 cm

Bibliografija: str. 105-108.

ISBN 978-9926-451-42-4

1. Kržalić, Armin

COBISS.BH-ID 39187974
----

www.europa.eu www.hedayahcenter.org www.fkn.unsa.ba www.nsibih.ba

„U studiji je pokazano i dokazano da samo serioznim terenskim istraživanjem, uz adekvatnu metodologiju, stvari postaju jasne, a rezultati ne daju prostor za manipulaciju izuzev u onim slučajevima kada budući korisnik podataka eventualno polazi od unaprijed uspostavljenih predrasuda ili kada iz ideoloških ili drugih interesnih razloga želi i dalje manipulirati po onoj 'utoliko gore po činjenice'"

Prof. emeritus Mirsad D. Abazović, Univerzitet u Sarajevu, BiH

"*Zanimljiva analiza prikupljenih primarnih podataka. Analiza prikupljenih podataka, posebno od 11 povratnika, može biti bogat doprinos literaturi o ovoj temi*"

Dr. sc. Valery Perry, Vijeće za politiku demokratizacije (DPC)

"*Rezultati ove istraživačke studije će svakako korisno poslužiti istraživačima u oblasti sigurnosnih nauka, kriminologije i kriminalistike za dalja nacionalna, ali i komparativna istraživanja i produbljeno ispitivanje pojedinih od istraženih pitanja i faktora radikalizacije kako u akademskoj zajednici Bosne i Hercegovine, tako i u regionu i šire*"

Prof. dr. Želimir Kešetović, Univerzitet u Beogradu, Srbija

"*…studija je rezultat odličnog terenskog rada, gde širok spektar i broj ispitanika u bosansko-hercegovačkom društvu kompenzira činjenicu što nemate veći uzorak ispitanika-povratnika*"

Prof. dr. Ana Dević, KU Univerzitet u Leuvenu, Belgija